

Res Publica

politiek-wetenschappelijk tijdschrift van de Lage Landen

32

Archievenloot: 3000 Leuven X | Oriëntandijks tijdschrift | april-juni 2012 | P 702166

Volume 54 | 2012/2

acco

Res Publica

<http://www.respublica.be>

Hoofdredacteur

Joop VAN HOLSTEYN (Universiteit Leiden)

Redactiesecretaris

Josje DEN RIDDER (Sociaal en Cultureel Planbureau)

Redactie

Peter BURSENS (Universiteit Antwerpen), RIK DE RUITER (Universiteit Leiden), Carl DEVOS (Universiteit Gent), Gustaaf GEERAERTS (Vrije Universiteit Brussel), Eelke HEEMSKERK (Universiteit van Amsterdam), Herman LELIEVELDT (Roosevelt Academy Middelburg), Petra MEIER (Universiteit Antwerpen), Jan ORBIE (Universiteit Gent), Paul VAN DER BIJL (Hogeschool van Amsterdam), Henk VAN DER KOLK (Universiteit Twente)

Redactieadres

Instituut voor Politieke Wetenschap, t.a.v. Res Publica / Joop van Holsteyn, Postbus 9555, 2300 RB Leiden, Nederland
res.publica@acco.be

Uitgever

Uitgeverij Acco, Blijde Inkomststraat 22, B-3000 Leuven
www.uitgeverijacco.be
tel. + 32 16 62 80 00
fax + 32 16 62 80 01
e-mail: uitgeverij@acco.be

Vertegenwoordiging in Nederland:

Acco Nederland, Westvlietweg 67 F, NL-2495 AA Den Haag
tel. + 31 70 386 88 54
fax + 31 70 386 14 98
e-mail: info@uitgeverijacco.nl

Abonnementenprijzen

	Individu	Instelling	Student
België & Nederland	€ 45	€ 110	€ 35
Abroad (EC members)	€ 85	€ 115	/
Abroad (non EC members)	€ 135	€ 135	/

Los nummer

€ 20

Dubbel nummer

€ 40

Abonnementen worden stilzwijgend voor één jaargang verlengd tenzij per e-mail opgezegd ten laatste 31 januari van de lopende jaargang. Opzeggen kan enkel per e-mail op dit adres: uitgeverij@acco.be.

Rekening

België – Abroad

Postrekening 000-0964500-29,

Acco-Boekbestellingen, Blijde Inkomststraat 22, B-3000 Leuven

IBAN-code: BE26000096450029

SWIFT- of BIC-code: BPOTBEB1

Nederland

Giro 4436148,

Acco-Boekbestellingen, Blijde Inkomststraat 22, B-3000 Leuven

RES PUBLICA

politiek-wetenschappelijk tijdschrift
van de Lage Landen

Driemaandelijks tijdschrift
Volume 54 – 2012/2

Inhoud

Deel 1 — Wetenschappelijke artikelen

- Politieke participatie: Wat doet dat met een mens? Een panelstudie van Belgische lokale data – *Peter Thijsen en Didier Dierckx* 141
- Tweede Orde Personalisering: Voorkeurstemmen in Nederland – *Joop J.M. Van Holsteyn en Rudy B. Andeweg* 163
- Is *gender bias* een mythe? Op zoek naar verklaringen voor de beperkte aanwezigheid van vrouwelijke politici in het Vlaamse televisienieuws – *Debby Vos* 193

Deel 2 — Rubrieken

- Essay: Drie decennia populistisch radicaal-rechtse politiek in West-Europa: *So What?* Stein Rokkan Lezing, ECPR Joint Sessions of Workshops, Antwerpen 2012 – *Cas Mudde* 221
- Symposium: Het nut van internationale congressen – *Marcel Wissenburg, Patrick Stouthuysen en Hans Keman* 239
- Onderzoek uitgelicht
- Sociaal kapitaal dwingt politieke verantwoordelijkheid af – *Dimi Jottier en Bruno Heyndels* 249
- De sociale basis van politieke rekrutering. Een vergelijkende studie van gemeenteraadsleden in Europa – *Herwig Reynaert, Tom Verhelst en Kristof Steyvers* 253
- Multi-stakeholderbestuur en Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen. Legitimatiestrategieën in de private regulering van transnationale arbeids- en milieustandaarden – *Luc Franssen* 257
- Auteursinfo 261

Verantwoordelijke uitgever:

Vereniging voor Politieke Wetenschappen
Vrije Universiteit Brussel
Pleinlaan 2
1050 Elsene

ISSN 0486-4700

PB-PP B-21

P 702166

Afgiftekantoor: 3000 Leuven X

Omslagontwerp: www.dsigngraphics.be

Coverfoto: Vlaams Parlement © Marnix Van Esbroeck

© 2012 by Acco

Niets uit deze uitgave mag worden veeleenvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

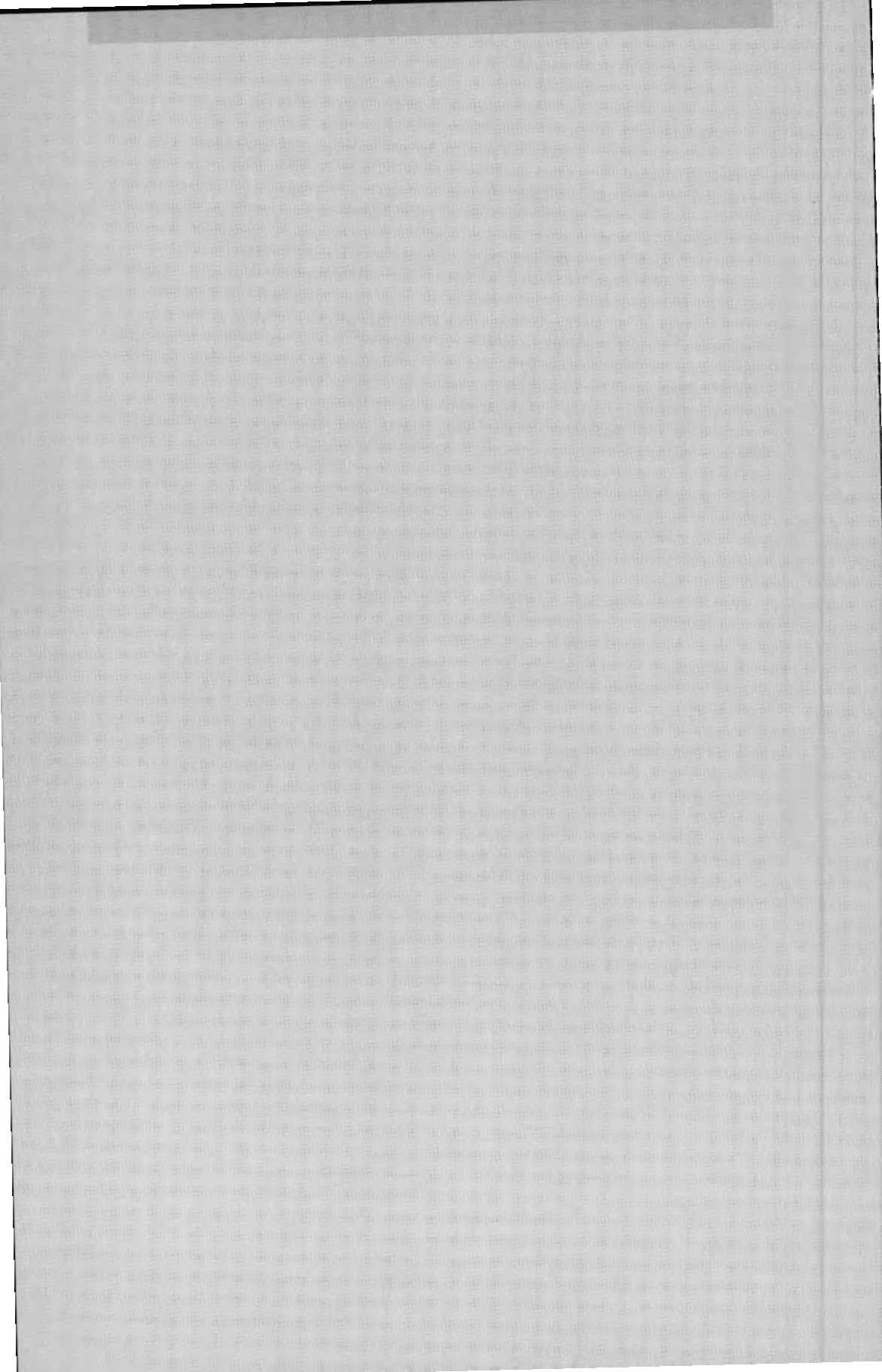
No part of this review may be produced in any form, by mimeograph, film or any other means without permission in writing from the publisher.

INHOUD

- Politieke participatie:
Wat doet dat met een mens?** 141
Een panelstudie van Belgische lokale data
Peter Thijsen en Didier Dierckx
- Tweede Orde Personalisering:
Voorkeurstemmen in Nederland** 163
Joop J.M. Van Holsteyn en Rudy B. Andeweg
- Is *gender bias* een mythe?
Op zoek naar verklaringen voor
de beperkte aanwezigheid van
vrouwelijke politici in het
Vlaamse televisienieuws** 193
Debby Vos

Politieke participatie: Wat doet dat met een mens?

Een panelstudie van Belgische lokale data

Peter Thijssen en Didier Dierckx

ABSTRACT: Political Participation: What Does it Do to People?

In this paper we study both long term and short term individual effects of political participation at the local level. Participatory theorists argue that political participation could lead to individual emancipation in terms of a rise of political knowledge and, in the long term, political trust. Indeed, in the short term the increased political knowledge associated with participation might enable citizens to better define their self-interest, which may be inconsistent with actual policies pursued by the local authorities and thus might be conducive to distrust. In the empirical part we will test these assertions using two-wave panel data for a random sample of 457 individuals in the district of Deurne (Antwerp – Belgium). Our results suggest that in the short term participation leads to more local political knowledge and distrust in the local administration. However, we do not find a significant increase in political trust in the long term.

KEYWORDS: political participation, political knowledge, political trust, emancipation process, local politics

---

1. Inleiding

In navolging van onder andere Rousseau, Mill en Tocqueville wordt in de hedendaagse democratische theorie dikwijls gewezen op de positieve effecten van politieke participatie voor de individuele participant. Het moet dan wel gaan om participatie die verder gaat dan enkel de deelname aan algemene verkiezingen (Mansbridge, 1999). Als burgers zich bewust engageren en actief participeren in de (lokale) politieke besluitvorming, zou dit bijdragen tot hun eigen emancipatie (Pateman, 1970; Barber, 2003; Gutmann & Thompson, 2004). Participatie emancipeert omdat participanten meer politieke competentie verwerven, zich politiek bekwamer voelen en

geleidelijk aan meer vertrouwen zullen krijgen in het politieke systeem. In de mate dat de laatste effecten zich slechts na enige tijd zullen ontwikkelen, doet men er goed aan om ze te situeren in een participatieproces: "The taste for participation is whetted by participation: democracy breeds democracy" (Barber, 2003, p. 265).

Het is opvallend dat deze vrij concrete verwachtingen van de participatieve democratie slechts in beperkte mate voorwerp zijn geweest van empirisch onderzoek. Bovendien lijkt de bewijslast niet zo sterk (Segall, 2005). Zo stelt bijvoorbeeld Dalton (2008) een verschuiving vast van op plicht gebaseerde participatie, die doorgaans beperkt blijft tot periodieke deelname aan algemene verkiezingen, naar geëngageerde participatie, die meerdere geïndividualiseerde issuespecifieke engagementen impliceert. Aangezien deze geëngageerde participatie op het eerste gezicht naadloos aansluit bij de participatie die centraal staat in de voornoemde theorie van de participatiedemocraten, zouden we momenteel hoogtijdagen van de politieke zelfemancipatie moeten beleven. Het empirisch onderzoek laat echter heel andere geluiden horen. Ondanks het gestegen onderwijsniveau is de politieke kennis niet noemenswaardig gestegen (o.a. Delli Carpini & Keeter, 1986). Voorts voelen de steeds kritischere burgers zich niet politiek bekwamer (o.a. Norris, 1999) en hebben ze niet meer politiek vertrouwen (o.a. Nye, 1997). Lane (1999) werpt daarom enigszins tegendraads op dat politieke participatie de burger niet bepaald gelukkig maakt, maar misschien eerder pijn doet. "Acknowledging the presence of social problems is painful because to do so is to jeopardize some prized belief. Moreover, it hurts to find one's values challenged or scorned as it is in the nature of social problems that their resolution will injure one side or another" (1999, p. 351).

Hoe dan ook leveren dergelijke cross-sectionele exploraties slechts *circumstantial evidence* op (Pedersen, 1982). Uitsluitend op basis van panelgegevens, waarbij dezelfde individuen op verschillende momenten in de tijd worden bestudeerd, kan men nagaan wat politieke participatie 'doet' met een mens. Dergelijke gegevens blijven echter schaars. "Researchers could rarely find situations for study in which they could measure the personal qualities of citizens before and after the experience of participation to see if the participation itself had any causal impact on those qualities of character" (Mansbridge, 1999, p. 316). Interessante uitzonderingen zijn de studies van Finkel (1987) en Opp en Kittel (2010). Op basis van West-Duitse panelgegevens voor de periode 1974-1976 stelde Finkel (1987) vast dat verkiezingsdeelname tot meer politieke steun leidt, terwijl het omgekeerde waar was voor deelname aan politiek protest. Opp en Kittel (2010) komen evenwel tot heel andere conclusies aan de hand van een analyse van panelgegevens voor de periode 1990-1998 in Leipzig. Zij stellen vast dat individuen die actief waren in de protesten tijdens de nadagen van het communistische regime in 1989 zich later politiek meer tevreden en bekwamer voelden.

De voornoemde resultaten suggereren ten eerste dat de intensiteit van (leer) effecten van participatie toeneemt als de participatie niet eenmalig is en verschil-

lende vormen aanneemt. Dit betekent dat men een zo volledig mogelijk beeld moet krijgen van het globale participatietraject dat burgers doorlopen gedurende een langere periode, opdat men zicht kan krijgen op de cumulatieve effecten van participatie (Pedersen, 1982, p. 559). Ten tweede zal het effect van participatie wellicht positiever zijn als de participatie zowel in termen van proces als van uitkomst een zekere voldoening oplevert. Zo was de betrokkenheid bij het protest tegen de vermolmde communistische regimes in 1989, dat centraal staat in het onderzoek van Opp en Kittel (2010), vermoedelijk een bevredigende ervaring voor de meeste participanten. Dit betekent overigens niet dat enkel participatie-ervaringen die de participant zich kan of wil herinneren ertoe doen. Ten derde doet men er daarom goed aan om zoveel mogelijk te steunen op 'daadwerkelijk' participatiegedrag in plaats van uitsluitend op 'gerapporteerd' participatiegedrag dat mogelijk vertekend wordt door een falend geheugen of door sociale wenselijkheid.

Een holistische benadering die oog heeft voor dynamiek en voldoening van daadwerkelijk participatiegedrag is wellicht gemakkelijker realiseerbaar op het lokale niveau. Dit niveau vormt trouwens volgens de aanhangers van de participatiedemocratie de ultieme socialisatiecontext (Pedersen, 1982, p. 558). In die zin heeft Teorell gelijk, wanneer hij stelt: "Well-designed case studies of participatory initiatives at the local level could enable researchers to explore whether participation in direct decision making really pays the psychological dividends that participatory theorists claim" (2006, p. 795).

In deze bijdrage zullen we de door Opp en Kittel (2010) aangegeven weg verder bewandelen en onderzoeken in welke mate de betrokkenheid in een lokaal geïndividualiseerd participatietraject eventueel resulteert in meer politieke kennis (cognitieve emancipatie) en meer politiek vertrouwen (affectieve emancipatie). In tegenstelling tot deze auteurs steunen we hierbij niet op gerapporteerde participatie maar op effectief participatiegedrag in het district Deurne in de stad Antwerpen (België). Voorts gaat het hier niet om protest tegen autoriteiten, maar veeleer om constructieve individuele contacten met het lokale bestuur. Maar meer nog dan bij Opp en Kittel bieden onze data een 'holistisch' beeld van lokale participatie. *In concreto* beschikken we over panelgegevens voor een random steekproef van 'lokale antennes die voor het Deurnse districtsbestuur fungeren als bevoorrechte getuigen'. De panelrespondenten die werden bevraagd in 2009 en in 2010 waren tegelijkertijd lokale politieke participanten. En doordat de initiële steekproef gestratificeerd werd op basis van het voorafgaande gebruik van een lokaal meldpunt (in de periode 2004-2007) konden we 'onervaren participanten' onderscheiden van meer 'ervaren participanten' en aldus een onderscheid maken tussen korte- en langetermijneffecten van participatie.

Onze bijdrage is als volgt gestructureerd. Ten eerste expliciteren we de individuele emancipatorische effecten die men in de politieke theorie toeschrijft aan politieke participatie. Vervolgens destilleren we hieruit onze hypothesen en enten

we deze op de specifieke lokale context en de beschikbare Deurnse data. Ten slotte gaan we over tot de empirische analyses, waarin we de hypothesen testen. We ronden af met een conclusie en reflectie op onze bevindingen.

2. Een theoretische exploratie

2.1. *Effecten van burgerparticipatie voor het politieke systeem*

Wanneer gesproken wordt over effecten van politieke participatie heeft men het doorgaans in eerste instantie over de gevolgen voor het politieke systeem. Van politieke participatie verwacht men traditioneel dat zij de responsiviteit en het maatschappelijk draagvlak van overheidsbeleid kan verhogen. Zo kan participatie bijdragen tot meer inzicht in de voorkeuren en behoeftes van de burger en tot een responsiever beleid. Voorts kadert participatie in wat diplomaten genoegzaam *confidence building measures* noemen, dat wil zeggen maatregelen die erop gericht zijn om goodwill te creëren en om het conflictueus karakter van een strijdpunt te beheersen.

Impliciet onderdeel van deze voorstelling van zaken is dat als mensen ‘gehoord’ zijn in een bepaalde kwestie, ze zich hier gemakkelijker naar zullen schikken. Niet voor niets noemt men iets onoorbaars ongehoord. Participatie lijkt aldus een belangrijk instrument voor de creatie van welwillend vertrouwen of, in de woorden van Key, ‘permissieve consensus’ (1966). Key verwacht dat burgers, net omwille van hun gebrekkige politieke kennis en geringe betrokkenheid, vaak geen precieze beleidspreferenties hebben maar zich beperken tot vrij algemene verwachtingen. Zolang die algemene verwachtingen min of meer gerealiseerd worden, zullen burgers doorgaans ‘in-stemmen’.

Empirisch onderzoek lijkt er niettemin op te wijzen dat deze tweeledige functionaliteit van participatie steeds minder goed aansluit bij de feiten. Zo worden zeker jongere burgers sterker aangetrokken door participatievormen waarbij ze zich expliciet kunnen uitspreken over de concrete gang van zaken in een bepaald dossier (Dalton, 2008). Als ze zich uitspreken, doen ze dit meer *tegen* dan *voor* een (onderdeel van) overheidspolitiek. Participatie is steeds vaker ‘elite-challenging’ (Inglehart & Welzel, 2005). Bij referenda worden overheidsvoorstellen niet zelden weggestemd en bij algemene verkiezingen halen zogenoemde antipolitieke partijen een groot aantal stemmen. In plaats van “a means of inducing acceptance of a goal” (Verba, 1961, p. 200) lijkt participatie vandaag voornamelijk weerstand op te roepen tegen de gevestigde elite. Participatie is blijkbaar steeds vaker een pijnlijke ervaring (Lane, 1999), in eerste instantie voor de politieke elite maar misschien ook voor de individuele participanten.

Bij wie ligt de oorzaak voor deze eventuele 'participatieweeën'? Enerzijds leggen sommigen de verklaring voor de mogelijke pijnlijke effecten van participatie, in navolging van Rousseau, bij de beleidsmakers die niet weten hoe ze met geëngageerde burgers moeten omgaan. Bij traditionele participatievormen zoals algemene verkiezingen laten burgers zich immers vooral leiden door algemene procesmatige verwachtingen. Simpelweg erbij zijn en tot de rangen van de winnaar behoren, zijn hierbij wellicht belangrijke drijfveren (Nadeau & Blais, 1993). Maar als een burger zich 'daadwerkelijk' engageert, wil hij naast procesmatige voldoening ook beleidsmatig effect zien. Als dit bevredigende effect uitblijft, ontstaat er mogelijk frustratie. Anderzijds legt men de oorzaak voor de 'participatieweeën', geïnspireerd door Schumpeter en Weber, bij de wispelturigheid en de overtrokken verwachtingen van de participerende burger. Omwille van een gebrek aan politiek inzicht en politieke ervaring overschat deze (modale) burger de maakbaarheid van de complexe geglobaliseerde samenleving, in het bijzonder omdat de concrete gevolgen van een beleidsbeslissing vaak minder tastbaar zijn. Tussen een beleidsbeslissing en de gevolgen ervan gaapt vaak een diepe kloof omdat er steeds meer actoren bij betrokken zijn en omdat het steeds langer duurt voordat een beleidsbeslissing zich toont in concrete en tastbare effecten.

Beide zienswijzen verschillen fundamenteel in de wijze waarop men met de pijnlijke effecten van participatie moet omgaan. Waar de aanhangers van de tweede, 'elitistische' benadering vooral pleiten voor sterkere vertegenwoordigers en minder directe participatiemogelijkheden, verwachten de aanhangers van de eerste, 'participatiedemocratische' benadering vooral heil van meer luisterbereidheid bij de politieke elite en de versterking van issuespecifieke directe participatiemogelijkheden. De aanhangers van de participatiedemocratie verwachten bovendien dat de 'pijn' van de participatieweeën afneemt naarmate burgers meer directe participatie-ervaring opdoen. Aanvankelijk zullen participanten immers eerder geneigd zijn om een geïsoleerd strijdpunt te verabsoluteren en het minder te beschouwen als een schakel in een lange besluitvormingsketen. Naarmate ze meer participeren, zullen ze echter leren dat een politiek besluitvormingsproces een kwestie van geven en nemen is. In de woorden van Cloke (2001, p. XIII): "In facing our conflicts, opening our hearts, and locating the centre of what is not working, we pass through the other side, uncovering hidden choices and transformational opportunities that ask us to develop, grow, and learn more about our inner selves". Individuele emancipatie en participatie zijn onlosmakelijk verbonden, althans volgens aanhangers van de participatiedemocratie.

2.2. *Individuele emancipatie-effecten van politieke participatie: de hypothesen*

De pleitbezorgers van de participatiedemocratie stellen, allereerst, dat de nieuwe geïndividualiseerde participatiekanalen aan alsmear meer burgers de kans bieden

om zich individueel te emanciperen via een toename van hun politieke kennis. Individuele burgers worden zich immers al participierend bewust van de gangbare belangen en belanghebbenden. Bovendien zullen ze gaandeweg een visie ontwikkelen op de wijze waarop die belangen tot uiting moeten komen in overheidsbeleid en welke politieke besluitvormers die belangen het best verdedigen.

Hypothese 1a: “Meer geïndividualiseerde lokale politieke participatie leidt tot een stijging van politieke kennis”.

Deze effecten zullen echter variëren naarmate de participatie meer of minder is ingebed in een duurzaam en gevarieerd participatietraject. We verwachten dat de stijging van politieke kennis sterker is bij meer ervaren participanten.

Hypothese 1b: “Meer geïndividualiseerde lokale politieke participatie leidt tot een sterkere stijging van de politieke kennis bij burgers met meer voorgaande lokale participatie-ervaring”.

Voorts kunnen we, ons inspirerend op het onderzoek van Opp en Kittel (2010), stellen dat de voldoening die gepaard ging met participatie-ervaring(en) uit het verleden eveneens een mediërende rol speelt bij de leereffecten van politieke participatie. We verwachten concreet dat men meer kennis overhoudt aan de politieke participatie-ervaringen waarop men met meer voldoening terugkijkt.

Hypothese 1c: “Meer geïndividualiseerde lokale politieke participatie leidt tot meer politieke kennis bij burgers die met voldoening terugkijken op voorgaande lokale participatie-ervaring(en)”.

Het vergaren van politieke kennis en de herkenning van de geldende belangen is aanvankelijk vaak een ontvullende ervaring. Niettemin verwachten de aanhangers van de participatiedemocratie dat participatie op termijn tot ‘bevrijding’ zal leiden, omdat ze de participant vrijmaakt uit wat men ‘de roes van de onwetendheid’ zou kunnen noemen (Delli Carpini & Keeter, 1989; Lane, 1999). In de mate dat participatie leidt tot een verhoging van de politieke kennis en het inzicht in het eigenbelang ‘lijdt’ ze ook tot zelf-emancipatie. Participatie kan ervoor zorgen dat een burger beseft dat hij de speelbal was van externe en vreemde krachten. In de mate dat een burger meer ervaring opdoet met participatie zou dit nochtans kunnen veranderen. Aanvankelijk zullen de individuele wensen van de participant vaak niet overeenstemmen met de (gepercipieerde) gang van zaken, waardoor de participatie niet direct tot een stijging van politiek vertrouwen zal leiden. Maar na verloop van tijd zou de balans tussen individuele verwachtingen en beleidsmatige realisaties meer in evenwicht kunnen komen. Enerzijds zal een meer ervaren participant wellicht meer realistische verwachtingen koesteren en anderzijds zal een responsieve en beter geïnformeerde overheid beter kunnen inspelen op de noden en verlangens van de burger. Beide processen kunnen op deze wijze voor een ‘normalisatie’ van het politiek vertrouwen zorgen. *In concreto* verwachten we dat participerende burgers gaandeweg een meer begripvolle visie ontwikkelen en meer vertrouwen zullen hebben in de lokale politieke autoriteiten.

Hypothese 2a: “Meer geïndividualiseerde lokale politieke participatie leidt tot een daling van het politiek vertrouwen”.

We verwachten evenwel dat dit effect zwakker zal zijn naarmate de burger meer participatie-ervaring opbouwt, zo mogelijk in verscheidene geïndividualiseerde participatievormen.

Hypothese 2b: “Meer geïndividualiseerde lokale politieke participatie leidt niet tot een verdere daling van het politiek vertrouwen bij burgers met meer lokale participatie-ervaring”.

Bovendien verwachten we dat het meer bepaald de ervaren participanten zijn die met tevredenheid terugkijken op hun lokale politieke participatie, die meer vertrouwen zullen stellen in de lokale politiek.

Hypothese 2c: “Meer geïndividualiseerde lokale politieke participatie leidt tot meer politiek vertrouwen bij burgers die met grotere voldoening terugkijken op voorgaande lokale participatie-ervaring(en)”.

2.3. *De tragiek van stedelijke politieke participatie*

Doordat lokale dossiers doorgaans minder ideologisch zijn en dichter bij het dagdagelijkse leven staan, gaan de aanhangers van de participatiedemocratie ervan uit dat de emanciperende effecten van participatie zich bij uitstek op dit lokale niveau zullen voordoen (cf. Pateman, 1970). Het begrip *citizenship* verwijst niet toevallig naar de stad (de *city*): historisch waren stedelingen de eersten om zich te bevrijden van feodale machtshebbers en om op te komen voor burgerrechten (Fraser & Gordon, 1992). Stadslucht maakt vrij. “Freedom and citizenship are correlates; each sustains and gives life to the other” (Barber, 2003, p. 145). In die zin is het logisch of althans zeer begrijpelijk dat de voorstanders van de participatiedemocratie zich vaak laten inspireren door bijvoorbeeld Tocquevilles verheerlijking van de collectieve besluitvorming in de Amerikaanse *city halls* en Aristoteles’ beschrijvingen van de directe democratie in de Griekse stadstaten.

Als men in een survey vraagt naar vertrouwen in lokale politieke autoriteiten geven burgers overigens nog steeds blijk van significant meer politiek vertrouwen in de lokale autoriteiten dan bijvoorbeeld in de nationale of supranationale autoriteiten (o.a. Levi & Stoker, 2000). Op zich lijkt dit logisch want lokale dossiers zijn dikwijls minder complex en lokale beleidsmakers zijn meer bereikbaar. Omdat mensen zich meer vertrouwd voelen met het lokale niveau hebben ze er meer vertrouwen in. Daarom is de stedelijke context een ideale context om de bovenstaande hypothesen te testen.

Maar alles is relatief. Het is immers enigszins tragisch dat diezelfde stedelijke context enkele eeuwen later een bakermat van proteststemmen en politieke apathie lijkt te zijn geworden. Dit is overigens geen *contradictio in terminis*. Aan de ene kant

ziet men bijvoorbeeld dat extreemrechtse partijen, zoals de anti-immigrantenpartij Vlaams Belang in Vlaanderen, erg veel electorale steun krijgen in steden. Aan de andere kant kan men er niet omheen dat de betrokkenheid van de doorsnee stedeling bij zijn lokaal bestuur en stedelijke context op een bijzonder laag pitje staat. Een gebrek aan politiek vertrouwen kan zowel leiden tot een afkeer van politieke participatie als tot stemmen voor een populistische partij. In de praktijk blijkt de stedelijke vertrouwdheid dan ook veelal weinig om het lijf te hebben, bijvoorbeeld in termen van concrete politieke terreinkennis. Verkiezingsonderzoek toont aan dat kiezers weliswaar meer voorkeurstemmen uitbrengen bij lokale verkiezingen, maar tegelijkertijd blijken ze nauwelijks kandidaten te (her)kennen (Thijssen & Jacobs, 2004). Zeker in grootstedelijke contexten gaat het dan nog meestal om zogenoemde gemediatiseerde kennis en stemmen burgers bijgevolg vaak voor nationale (politieke) *celebrities*. Het lokale vertrouwen blijkt een zwak fundament te hebben en in eerste instantie aan te sluiten bij wat we eerder ‘de roes van de onwetendheid’ noemden.

In reactie hierop hebben vele stadsbesturen de laatste decennia talrijke participatieprocessen geïnitieerd (Askim & Hanssen, 2008). Een en ander staat niet los van decretale verplichtingen en stimuli. Zo worden de lokale overheden door de Vlaamse decreetgever uitdrukkelijk gestimuleerd om hun visie op burgerparticipatie uit te schrijven in een lokale participatieverordening. In Nederland bestaat in dit verband zelfs een wettelijke verplichting. De achterliggende redenering is dat men de lokale beleidsvorming niet enkel mag overlaten aan professionele beleidsmakers en dat men burgerparticipatie op een professionele manier moet aanpakken (De Rynck & Dezeure, 2009). Opvallend hierbij is dat ook het inzicht in de te verwachten effecten empirisch nog weinig onderbouwd is.

3. Context en data

3.1. *De Deurnse context*

We zullen de bovenvermelde hypothesen testen in een grootstedelijke context, met name die van het Antwerpse district Deurne (België). Het gaat hier om een casus die zowel politiek als demografisch betekenisvol is. Sinds de binnengemeentelijke decentralisatie van 2000 beschikt het district Deurne over een eigen rechtstreeks verkozen districtsraad met autonome bevoegdheid voor een ruim scala aan lokale materies. Wat het bevolkingsaantal betreft, is het district met zijn zeventigduizend inwoners vergelijkbaar met een middelgrote Vlaamse stad als Hasselt, Mechelen en Sint-Niklaas.

Het district Deurne is in deze context extra interessant, omdat er twee participatiekanalen werden geïnitieerd waarmee men de individuele burger meer wil

betrekken bij de lokale besluitvorming. Ten eerste bestaat er sinds 2000 een lokaal meldpunt waar Deurnse burgers via een website of meldingskaart problemen en voorstellen kunnen melden aan het districtsbestuur met betrekking tot hun directe leefomgeving en/of dienstverlening van het district. Ten tweede werd in 2009 een lokaal participatieproces opgezet waarbij een representatieve steekproef van Deurnse burgers als bevoorrechte getuigen – zogenoemde ‘Deurnse antennes’ – fungeren. Deze antennes werden onder meer tweemaal bevraagd over lokale beleidsmatige aangelegenheden.

Omdat zowel het meldpunt als het antennesonderzoek een individuele en issuespecifieke actie vereisen, vallen ze in de classificatie van Dalton (2008) onder de geëngageerde participatievormen.¹ Niettemin gaat het hier nog steeds om participatievormen waarvan de contouren in eerste instantie bepaald worden door de lokale overheid en niet om wat men tegenwoordig soms participatievormen van de derde generatie noemt (Oude Vrielink & Van De Wijleven, 2008). Toch zijn er substantiële verschillen met de klassieke ‘plichtgerelateerde’ participatie. Het gaat immers om individuele engagementen van de burger die zich toespitsen op *single issues* en die minder vrijblijvend zijn, omdat er een reactieverbintenis bestaat vanwege de districtsoverheid.

3.2. Data

Omdat onze hypothesen ingaan op de longitudinale effecten van participatie, hebben we panelgegevens nodig om ze te testen. Doordat we betrokken waren bij de implementatie en evaluatie van de in de voorgaande paragraaf beschreven twee participatiekanalen, hadden we toegang tot unieke datasets die een goed beeld kunnen geven van de longitudinale effecten van de participatie op de individuele participant. Een en ander vormt een onderdeel van een grootschalig tevredenheids-onderzoek gefinancierd door het Deurnse districtsbestuur.

In februari 2009 initieerden we een lokaal participatieproces (antenne-onderzoek) waarbij we een gestratificeerde random steekproef van Deurnse burgers aanschreven. We vroegen hen om als bevoorrechte getuige – Deurnse antenne – op te treden. De oorspronkelijke steekproef werd gestratificeerd in functie van het feit of de respondenten al dan niet een melding hadden gedaan bij het lokale meldpunt gedurende de jaren 2004 tot en met 2007. We steunden hiervoor op de identificatiegegevens die een melder moet toevoegen aan een melding. In totaal werden 4.303 meldingen gemaakt tussen 2004 en 2007. Na uitzuivering van de institutionele/professionele melders telden we 2.451 ‘unieke’ melders die in de loop van de onderzochte periode één of meer meldingen maakten. In totaal deed 3,4% van de Deurnse meerderjarige bevolking of 6,3% van de Deurnse huishoudens een melding tijdens de genoemde periode van 4 jaar. We verbonden deze 2.451 melders

op 1 augustus 2008 met het bevolkingsregister. Dit lukte in 79,6% (1.950) van de gevallen. Redenen voor een *mismatch* waren onder andere verhuisbewegingen, onvolledige of foutieve identificatiegegevens en overlijden.

Met de hulp van de stadsdiensten trokken we op 1 augustus 2008 een aselechte steekproef uit deze meldersgroep en contrasteerden we deze met een aselechte steekproef uit de meerderjarige niet-melders. Uiteindelijk namen 686 respondenten deel aan de eerste bevraging, van wie 290 melders (responsgraad: 64,8%) en 396 niet-melders (responsgraad: 47,6%). De respons vertoonde geen systematische vertekening en de responsgraad bedroeg 53,7%, wat zeer bevredigend is gegeven dat het om een grootstedelijke context gaat.²

Anderhalf jaar later (zomer 2010) bevroegen we deze antennes opnieuw. Van de oorspronkelijke 686 respondenten participeerden er uiteindelijk 457 (66,6%) voor een tweede maal in 2010 (zie de Appendix voor enkele kenmerken van deze 457 respondenten). De panelattritie was aldus relatief beperkt, zeker als we rekening houden met de stedelijke context. Opp en Kittel (2010) kenden in een vergelijkbare studie bijvoorbeeld een attritie van maar liefst 83% tussen de eerste en tweede bevragingsgolf. Overigens was het wel zo dat, net zoals in andere panelstudies, er in de tweede golf iets meer oudere en hoger opgeleide respondenten deelnamen. Voor de variabele geslacht is er nagenoeg geen verschil.

Omdat het niet uit te sluiten valt dat de 'niet-melders' geen melding deden vóór 2004 of ná 2007, combineerden we de objectieve registratie van het meldgedrag met een subjectieve retrospectieve inschatting door de respondenten zelf. In de bevraging van 2009 stelden we hen de vraag: "Hebt u ooit al eens een probleem in uw buurt gemeld aan het districtsbestuur?". Van de individuen die wij als melder of als niet-melder identificeerden, bevestigde respectievelijk 68% en 72% dit. Omdat we er zeker van willen zijn dat de niet-melders voor 2009 werkelijk totaal geen ervaring hadden met meldingen aan het lokale districtsbestuur, gebruikten wij als referentiegroep de 187 (40,9%) individuen van wie er geen enkele melding geregistreerd werd in de periode 2004-2007 en die zich geen enkele melding konden herinneren. We zetten deze groep af tegen de 270 respondenten (59,1%) die op basis van de objectieve en/of subjectieve registratie wel over meldingservaring beschikken. Voorts verdisconteren we een tweede subjectief element in onze modellen, namelijk de tevredenheid over de aanpak van het gemelde probleem. We veronderstellen namelijk dat de kans dat participatie tot een stijging van het politiek vertrouwen leidt groter is voor diegenen die met tevredenheid terugkijken op vroegere participatie. Van de 270 melders bleken er 108 (heel) tevreden en 96 minder tevreden.³

Kortom, we beschikken over paneldata voor twee momenten in de tijd, namelijk 2009 (T_1) en 2010 (T_2). Deze paneldata stellen ons in staat om na te gaan welke effecten deelname aan het antenne-onderzoek heeft voor de individuele participant. Een nadeel is dat we slechts een beperkt zicht hebben op de burgers die niet deel-

namen aan het antenne-onderzoek, omdat de groep individuen die in 2010 voor het eerst werden bevraagd zeer klein was. Dit nadeel wordt ten dele gecompenseerd doordat onze panelrespondenten werden gestratificeerd in functie van voorgaand gebruik van een lokaal meldpunt (T_0); in T_0 hebben we een substantiële groep 'niet-participanten'.

De afhankelijke variabelen die we bestuderen zijn 'kennis van lokale politici' (pk_{T_1}), 'verandering in kennis van lokale politici' ($pk_{T_2} - pk_{T_1}$), 'politiek vertrouwen in de lokale districtsraad' (pv_{T_1}) en 'verandering in politiek vertrouwen in de lokale districtsraad' ($pv_{T_2} - pv_{T_1}$). Om de kennis van lokale politici te meten, stelden we de panelrespondenten in 2009 en 2010 de vraag: "Hieronder worden negen namen van Deurnse politici opgegeven, gelieve aan te duiden of u de persoon al dan niet kent". Op basis hiervan berekenden we voor elke panelrespondent een somscore die varieert tussen nul en negen. Om de verandering in de kennis van lokale politici te meten, berekenden we het verschil tussen de scores op beide bevragsingsmomenten ($pk_{T_2} - pk_{T_1}$). We zijn ons ervan bewust dat dit een specifieke indicator is van politieke kennis; niettemin lijkt dit ons niet al te problematisch omdat personele kennis in ander onderzoek blijkt te correleren met beleidsmatige kennis (Delli Carpini & Keeter, 1996).

Om 'politiek vertrouwen in de lokale districtsraad' te meten, stelden we in 2009 en 2010 de vraag: "Hoeveel vertrouwen heeft u in de districtsraad van Deurne?" met vijf mogelijke antwoordcategorieën gaande van 'zeer weinig' tot en met 'zeer veel' vertrouwen. Om de verandering in politiek vertrouwen te meten berekenden we, analoog aan de kennis van lokale politici, voor elke panelrespondent het verschil tussen de vertrouwenscores op beide bevragsingsmomenten ($pv_{T_2} - pv_{T_1}$).

In Tabel 1 geven we schematisch weer hoe de verschillende hypothesen zich verhouden tot de diverse databestanden en fases in het participatietraject. Bij de hypothesen 1a en 2a kijken we naar de veranderingen in kennis van lokale politici en politiek vertrouwen. We verwachten hierbij dat de kennis van lokale politici over het algemeen is gestegen en dat het politiek vertrouwen over het algemeen is gedaald. Bij de hypothesen 1b en 2b voegen we daar een conditie aan toe. We bekijken hier of eerdere participatie-ervaring, in de vorm van het maken van een melding bij het districtsbestuur, resulteert in een sterkere toename qua kennis van lokale politici en in een minder sterke qua lokaal politiek vertrouwen. Ten slotte voegen we bij de hypothesen 1c en 2c een conditie toe. We stellen ons de vraag of een eerdere participatie-ervaring, waarop de participant bovendien met tevredenheid terugblijkt, resulteert in respectievelijk meer kennis van lokale politici en meer lokaal politiek vertrouwen. We testen de hypothesen 1c en 2c echter niet op basis van paneldata maar cross-sectioneel. We beschikken immers uitsluitend over gegevens met betrekking tot de voldoening van de panelrespondenten over een voorgaande participatie-ervaring. Het is hierbij twijfelachtig dat voldoening over een eerdere participatie-ervaring (T_0) leidt tot een sterkere stijging van de politieke

kennis en het politieke vertrouwen tussen beide bevragingsmomenten van het antenne-onderzoek. Kortom, we testen deze hypothesen cross-sectioneel, waarbij we nagaan of voldoening over een voorgaande participatie-ervaring (T_0) gepaard gaat met meer politieke kennis (T_1) en meer politiek vertrouwen (T_1).

TABEL 1. Operationalisering van de hypothesen.

	Meldpunt	Antenneonderzoek
	Participatie $T_0 =$ 2004-2007	Participatie $T_1 = 2009$ Participatie $T_2 = 2010$
H1: Politieke Kennis (pk)		
H1a: Panel		$(pk_{T_2} - pk_{T_1}) > 0$
H1b: Panel (conditioneel)	$[(pk_{T_2} - pk_{T_1}) \text{Ervaren}_{T_0}] > [(pk_{T_2} - pk_{T_1}) \text{Onervaren}_{T_0}]$	
H1c: Cross-sectioneel	$[pk_{T_1} \text{Tevreden Ervaren}_{T_0}] > [pk_{T_1} \text{Minder Tevreden Ervaren}_{T_0}]$	
H2: Politiek Vertrouwen (pv)		
H2a: Panel		$(pv_{T_2} - pv_{T_1}) < 0$
H2b: Panel (conditioneel)	$[(pv_{T_2} - pv_{T_1}) \text{Ervaren}_{T_0}] > [(pv_{T_2} - pv_{T_1}) \text{Onervaren}_{T_0}]$	
H2c: Cross-sectioneel	$[pv_{T_1} \text{Tevreden Ervaren}_{T_0}] > [pv_{T_1} \text{Minder Tevreden Ervaren}_{T_0}]$	

4. Empirische toetsing

4.1. Participatie en kennis

De aanhangers van de participatiedemocratie argumenteren dat participatie tot meer politieke kennis leidt. Politieke kennis meten we zoals gezegd aan de hand van de naamherkenning van politici die uitsluitend actief zijn op het districtsniveau. Hypothese 1a testen we op basis van paneldata, waarbij we de geaggregeerde kennis van lokale politici bij de panelrespondenten op beide bevragingsmomenten (2009 en 2010) vergelijken. Dit doen we aan de hand van een T-test, waaruit blijkt dat de geaggregeerde politieke kennis tussen de twee bevragingsmomenten significant is gestegen. In 2009 herkenden de panelrespondenten gemiddeld de namen van 1,85 districtspolitici, in 2010 is dit gemiddelde 2,14. Er is sprake van een significante toename ($t = 2,27$; $p < 0,05$). Uit de bivariate transitiegegevens leren we bovendien dat de politieke kennis bij 33,4% van de individuele panelrespondenten

steeg, terwijl die bij 12,6% daalde. Gegeven dat ook de kennis van politici die zich tijdens de periode 2009-2010 nauwelijks profileerden steeg en dat systematische vertekeningen in de attritie zeer beperkt waren, lijkt de stijging van de lokale politieke kennis verklaard te worden door de betrokkenheid in het antenne-onderzoek (2009-2010). Dit is te meer waarschijnlijk, omdat de controlegroep – de individuen die pas in 2010 (T_2) voor het eerst participeerden aan het antenne-onderzoek – opmerkelijk lager scoort qua kennis van lokale politici (gemiddeld werd 1,7 politicus herkend) dan de panelrespondenten die reeds in 2009 deelnamen. Bijgevolg vinden we empirische ondersteuning van hypothese 1a.

Uit het voorgaande blijkt dat de kennis van lokale politici bij de panelrespondenten is toegenomen, maar geldt deze stijging in gelijke mate voor alle participanten? We verwachten dat ervaren participanten een steilere leercurve doormaken dan onervaren participanten, die niet eerder lokaal politiek participeerden voordat zij deelnamen aan het antenne-onderzoek. Om deze verandering in politieke kennis te meten, berekenen we het verschil in kennis van lokale politici tussen beide bevragingmomenten (2010-2009).

TABEL 2. Verklaring van veranderingen in politieke kennis (2009-2010).

	Model 1	
	Coëff.	Std. Fout
(Constant)	0,39	0,39
Geslacht (Ref.: man)	-0,05	0,13
Leeftijd (in jaren)	-0,00	0,00
Onderwijsniveau (Ref.: geen diploma/lager onderwijs)		
Lager Secundair	0,03	0,24
Hoger Secundair	-0,09	0,22
Hoger Onderwijs	0,39*	0,22
'Ervaren' participanten (Ref.: 'onervaren' participanten)	0,08	0,14

Afhankelijke variabele: 'Verandering in kennis van lokale politici' bij panelrespondenten; n = 435.
 ***p<0,01 **p<0,05 *p<0,1.

In bovenstaande Tabel 2 geven we de resultaten weer van een lineaire regressie (model 1) ter verklaring van de verandering in kennis van lokale politici tussen 2009 en 2010. We merken dat wat de sociodemografische variabelen betreft enkel de variabele 'hoger onderwijs' 'flirt' met de significantiedrempel ($b = 0,39^*$). Dit betekent dat de hoogst opgeleide panelrespondenten significant sterker stijgen qua kennis van lokale politici dan de laagst opgeleide respondenten.

In hypothese 1b formuleerden we bovendien de verwachting dat het leereffect van politieke participatie op kennis van lokale politici sterker is voor meer ervaren participanten. We verwachten met andere woorden dat de politieke kennis van bur-

gers die tussen 2004 en 2007 een melding maakten bij het districtsbestuur, sterker zal stijgen dan die van hen zonder voorgaande lokale participatie-ervaring. Uit model 1 blijkt echter dat 'ervaren participanten' niet significant meer politieke kennis verworven tussen 2009 en 2010 ($b = 0,08$). Hypothese 1b wordt bijgevolg verworpen.

TABEL 3. Verklaring van politieke kennis (2009).

	Model 1	
	Coëff.	Std. Fout
(Constant)	0.70	0.52
Geslacht (Ref.: man)	-0.03	0.17
Leeftijd (in jaren)	0.02***	0.01
Onderwijsniveau (Ref.: geen diploma/lager onderwijs)		
Lager Secundair	0.01	0.31
Hoger Secundair	0.06	0.29
Hoger Onderwijs	0.83***	0.29
Voldoening over vroegere participatie-ervaring (Ref.: minder tevreden over vroegere participatie-ervaring)		
Tevreden over vroegere participatie-ervaring	0.51***	0.13
Geen vroegere participatie-ervaring	-0.52***	0.11

Afhankelijke variabele: 'Kennis van lokale politici' (2009);

$n = 435$.

*** $p < 0,01$ ** $p < 0,05$ * $p < 0,1$.

In hypothese 1c voegden we een conditie toe aan de voorgaande hypothese door te stellen dat eerdere participatie-ervaring, waarop de participant bovendien met voldoening terugblijkt, leidt tot meer politieke kennis. We verwachten dus dat de leereffecten van politieke participatie beïnvloed worden door de voldoening die een participant voelt bij eerdere participatie-ervaring(en). Gegeven het feit dat we hypothese 2c cross-sectioneel testen, beschouwen we de kennis van lokale politici in 2009 (T_1) als afhankelijke variabele in model 1 van bovenstaande Tabel 3. Omdat de voldoening over een voorgaande participatie-ervaring uitsluitend kan worden gemeten voor de groep van ervaren participanten voegen we een variabele 'voldoening over vroegere participatie-ervaring' met drie categorieën toe aan het verklaringsmodel. De eerste categorie 'geen vroegere participatie-ervaring' behelst panelrespondenten die geen eerdere melding maakten bij het districtsbestuur. De tweede categorie 'tevreden over vroegere participatie-ervaring' bestaat uit respondenten die een melding maakten bij het districtsbestuur en hier tevreden op terugblikken. De categorie 'minder tevreden over vroegere participatie-ervaring', ten slotte, bestaat uit diegenen die gebruikmaakten van het meldpunt en met minder voldoening terugblikken op deze ervaring. Deze laatste categorie fungeert als referentiecategorie.

Uit model 1 blijkt dat de categorie 'tevreden over vroegere participatie-ervaring', onder controle voor de overige verklarende variabelen, een significant positief effect heeft op de kennis van lokale politici ($b = 0,51^{***}$). Dit houdt in dat participanten die tevreden zijn over hun eerdere participatie-ervaring significant meer kennis hebben over lokale politici dan de referentiecategorie, in casu de participanten die minder tevreden zijn over een vroegere participatie-ervaring. Bijgevolg kunnen we spreken van steun voor hypothese 1c.

Bovendien stellen we vast dat de variabele 'geen vroegere participatie-ervaring' resulteert in een significant negatief effect op de kennis van lokale politici ($b = -0,52^{***}$). Participanten zonder voorgaande participatie-ervaring hebben blijkbaar nog minder kennis van de lokale politici dan participanten die minder tevreden terugblikken op hun eerdere participatie-ervaring.

4.2. *Participatie, kennis en vertrouwen*

De aanhangers van de participatiedemocratie argumenteren dat politieke participatie op korte en middellange termijn kan leiden tot een daling van politiek vertrouwen. Op de lange termijn, die we hier definiëren als een termijn van minimaal drie jaar, zullen participanten echter wellicht, geholpen door een toename van hun politieke kennis en door een responsieve lokale politieke overheid die beter kan inspelen op de noden en verlangens van de burger, een meer realistisch verwachtingspatroon aannemen. Deze twee processen hebben volgens dit perspectief uiteindelijk een normalisering van het vertrouwen in de lokale politieke overheid tot gevolg.

Om hypothese 2a te toetsen maken we wederom gebruik van paneldata, waarbij we het vertrouwen van de panelrespondenten in de districtsraad op beide bevragingsmomenten (2009 en 2010) vergelijken. We beschouwen hierbij het anderhalve jaar tussen beide bevragingen als middellange termijn. Uit de T-test blijkt dat het geaggregeerde politieke vertrouwen tussen beide participatiemomenten inderdaad significant is gedaald. In golf 2 bedroeg het vertrouwen gemiddeld 2,87, terwijl het gemiddelde in golf 1 nog 3,0 was ($t = 2,41$; $p < 0,05$). Voorts leren we uit de individuele transities dat het politieke vertrouwen in het districtsbestuur bij 28,5% van de panelrespondenten daalde. Het politiek vertrouwen steeg bij slechts 18,4% van de respondenten; 53,2% behield hetzelfde vertrouwensniveau. Deze bevindingen sluiten aan bij de theoretische verwachtingen en bieden empirische steun voor hypothese 2a.

Maar wat gebeurt er op lange termijn? Het valt te verwachten dat ervaren participanten, door hun eerdere participatie-ervaring, reeds een meer realistisch verwachtingspatroon koesteren ten aanzien van de lokale districtsraad. Dit zou zich dan ook uiten in een constant of zelfs stijgend vertrouwen in de districtsraad in vergelijking met de onervaren participanten. Bijgevolg verwachten we dat, verge-

lijkbaar met het leereffect van eerdere participatie op politieke kennis, het politieke vertrouwen van ervaren participanten minder daalt dan dat van onervaren participanten. Om deze evolutie in politiek vertrouwen te meten, berekenen we het verschil in vertrouwen in de Deurnse districtsraad tussen beide bevragingsmomenten (2009 en 2010). We testen hypothese 2b met behulp van een regressieanalyse (zie model 1 in onderstaande Tabel 4).

TABEL 4. **Verklaring van veranderingen in vertrouwen in de lokale districtsraad (2009-2010).**

	Model 1	
	Coëff.	Std. Fout
(Constant)	-0,33	0,26
Geslacht (Ref.: man)	-0,15*	0,09
Leeftijd (in jaren)	0,00	0,00
Onderwijsniveau (Ref.: geen diploma/lager onderwijs)		
Lager secundair	0,07	0,15
Hoger secundair	0,34**	0,14
Hoger onderwijs	0,42***	0,14
'Ervaren Participant' (Ref.: 'onervaren' participant)	0,03	0,09

Afhankelijke variabele: 'Verandering in vertrouwen in de lokale districtsraad' bij panelrespondenten; n = 394.

*** p<0,01 **p<0,05 *p<0,1.

Allereerst bekijken we de effecten van de sociodemografische variabelen. Hieruit blijkt dat de variabele 'geslacht' slechts significant is bij $p < 0,1$ ($b = -0,15^*$), wat betekent dat de daling in politiek vertrouwen zich iets sterker manifesteert bij vrouwen dan bij mannen. Vervolgens stellen we een significant positief effect vast voor de variabele 'hoger onderwijs' ($b = 0,42^{***}$). Dit relatief sterke effect betekent echter niet dat de hoogst opgeleiden sowieso significant meer vertrouwen zijn gaan stellen in de lokale districtsraad dan de laagst opgeleiden. We stellen immers vast dat er tussen 2009 en 2010 geen significante verschuivingen zijn in het vertrouwen in de districtsraad voor de hoogst opgeleiden. Het vertrouwen van de laagst opgeleiden in de districtsraad is echter significant gedaald tussen beide bevragingen ($t = -2,58$; $p < 0,05$). We stellen dus een significant verschil vast in de verandering in het vertrouwen in de lokale districtsraad tussen de laagst en hoogst opgeleiden, dat veroorzaakt wordt door een daling van vertrouwen bij de laagst opgeleiden.

Uit model 1 blijkt evenwel dat de variabele 'ervaren participant' niet in een significant effect resulteert op de verandering in vertrouwen in de lokale districtsraad tussen beide bevragingsmomenten. Dit betekent dat de optimistische theoretische verwachtingen van de participatiedemocraten geen empirisch ondersteuning krij-

gen. Ervaren en onervaren participanten verschillen niet van elkaar qua evolutie van politiek vertrouwen; bijgevolg wordt hypothese 2b verworpen.

Ten slotte argumenteerden we, aansluitend bij Opp en Kittel (2010), dat een eerdere participatie-ervaring waarop de participant bovendien met voldoening terugblijkt, eveneens een positieve impact heeft op politiek vertrouwen. Tevredenheid over het doorlopen van een eerder participatieproject leidt tot meer vertrouwen in de lokale districtsraad van Deurne. We testen de hypothese 2c, analoog aan hypothese 1c, cross-sectioneel. We hanteren hiervoor de gedichotomiseerde variabele '(zeer) veel vertrouwen in de lokale districtsraad' in 2009 (T_1) als afhankelijke variabele. Bijgevolg testen we hypothese 2c met behulp van een logistische regressie. Analoog aan model 1 in Tabel 3 gebruiken we de variabele 'voldoening over vroegere participatie-ervaring' met de drie categorieën 'geen vroegere participatie-ervaring', 'tevreden over vroegere participatie-ervaring' en 'minder tevreden over vroegere participatie-ervaring' om uitdrukking te geven aan de voldoening van een participant bij een voorgaande participatie-ervaring. De referentiecategorie is de categorie 'minder tevreden over een vroegere participatie-ervaring'.

Uit model 1 uit onderstaande Tabel 5 blijkt dat de variabele 'tevreden over vroegere participatie-ervaring' niet resulteert in een significant effect op het politiek vertrouwen in 2009 (T_1). Dit wijst erop dat de voldoening die gepaard gaat met een eerdere participatie-ervaring niet leidt tot meer politiek vertrouwen. Hypothese 2c kan niet worden bevestigd.

TABEL 5. Verklaring van politiek vertrouwen (2009).

	Model 1	
	Coëff.	Std. Fout
(Constant)	-0.06	0.72
Geslacht (Ref.: man)	0.00	0.24
Leeftijd (in jaren)	-0.00	0.01
Onderwijsniveau (Ref.: geen diploma/lager onderwijs)		
Lager secundair	-0.84**	0.37
Hoger secundair	-1.77***	0.38
Hoger onderwijs	-1.11***	0.36
Voldoening over vroegere participatie-ervaring (Ref.: minder tevreden over vroegere participatie-ervaring)		
Tevreden over vroegere participatie-ervaring	0.04	0.15
Geen vroegere participatie-ervaring	-0.05	0.16

Afhankelijke variabele: 'Vertrouwen in de lokale districtsraad' (2009);
n = 394.

*** p<0,01 **p<0,05 *p<0,1.

5. Conclusie

Op lokaal niveau ondernemen stads- en gemeentebesturen steeds meer initiatieven om de burger nauwer te betrekken bij het beleid en de vorming van beleid. Lokale besturen vragen steeds meer input van de burger. Op korte en middellange termijn is deze investering in participatie echter niet geheel zonder risico. Zowel aanhangers van de participatiedemocratie als 'elitisten' erkennen dat participatie op korte termijn wellicht leidt tot zowel een stijging van de politieke kennis als tot een daling van het politieke vertrouwen. Participatie rukt de participerende burgers als het ware los uit hun roes van politieke onwetendheid, en dat kan een behoorlijk ontvullende ervaring zijn. Door hun betrokkenheid in een participatieproces verwerven burgers gaandeweg (meer) kennis over hun lokale politieke context, waardoor hun denkbeeldige vertrouwdheid met het lokale niveau wordt omgezet in een reële vertrouwdheid. De participerende burger komt tot het besef dat zijn belangen in het verleden misschien af en toe met voeten werden getreden. De stijging in politieke kennis ligt dan aan de basis van de daling van het politieke vertrouwen. Niettemin zal deze investering, aldus aanhangers van de participatieve democratie, op lange termijn renderen. Participatie, en de kennis die de burger hierdoor verwerft, zullen er op die lange(re) termijn toe leiden dat de participerende burger een realistisch verwachtingspatroon ontwikkelt ten aanzien van de politieke overheid. De 'elitisten' argumenteren daarentegen dat de toegenomen politieke kennis, zelfs op lange(re) termijn, niet leidt tot een stijging of een normalisatie van het politieke vertrouwen. De daling in politiek vertrouwen zal zich op lange termijn veeleer bestendigen.

Onze empirische analyses van het effectieve participatiegedrag in het Antwerpse district Deurne tonen aan dat participatie resulteert in meer kennis van lokale politici. Betrokkenheid in een participatieproces zorgt ervoor dat participanten gaandeweg meer kennis over de lokale politici verwerven. Participanten met meer voorafgaande participatie-ervaring waarop ze met tevredenheid terugblikken, blijken voorts over meer kennis van lokale politici te beschikken dan participanten die minder tevreden zijn over hun eerdere participatie-ervaring. Dit lijkt erop te wijzen dat participatie zowel op korte als op lange termijn een emanciperend effect heeft op de politieke kennis van participerende burgers. Zoals we echter al aangeven, zijn we ons ervan bewust dat 'kennis van lokale politici' wellicht een ietwat ruwe indicator is van politieke kennis. Toekomstig onderzoek moet uitwijzen of het emanciperend effect van participatie eveneens geldt bij gebruik van andere indicators van politieke kennis.

Naast het effect van participatie op politieke kennis, stellen we vast dat participanten steeds minder vertrouwen stellen in de lokale districtsraad. Terwijl we op korte termijn een duidelijke daling in het vertrouwen in de lokale districtsraad vaststellen, kunnen we echter niet aantonen dat het vertrouwen van meer ervaren

participanten sterker stijgt – of minder sterk daalt – dan dat van onervaren participanten. Bovendien kunnen we evenmin bevestigen dat participanten met een eerdere participatie-ervaring waarop ze met voldoening terugkijken, meer vertrouwen stellen in de lokale districtsraad. Onze bevindingen staan dan ook in contrast met de bevindingen van Opp en Kittel. Waar zij tot het besluit kwamen dat de politieke tevredenheid sterker is bij ervaren participanten, stellen wij vast dat voorgaande participatie-ervaringen geen aantoonbaar effect hebben op het politiek vertrouwen. Onze bevindingen lijken eerder aan te sluiten bij Lanes argumentatie. Hij stelt immers dat politieke participatie en politiek wantrouwen een moeilijk te scheiden stel vormen.

De vraag hoe de lokale politieke overheden moeten omgaan met het protest en het ongenoegen dat participatieprocessen aan de oppervlakte brengen, blijft dan ook ten dele open. Hoewel we geen effecten vinden van voorafgaande participatie-ervaring op het politieke vertrouwen, lijkt het ons interessant om in toekomstig onderzoek na te gaan of een betere opvolging van de participatie-initiatieven door de politieke overheden leidt tot meer politiek vertrouwen. Maar eerlijk is eerlijk, we hebben vooralsnog geen sterk empirisch bewijs gevonden voor deze positieve effecten van participatie-ervaring. Met Teorell moeten we dan ook besluiten dat “there is some evidence that curbs the hopes of participatory democrats” (2006, p. 795).

Noten

1. Ook zou men kunnen stellen dat met name het eerste participatiekanaal eigenlijk niet echt ressorteert onder de noemer politieke participatie, omdat het zich eenzijdig toespitst op de relatie tussen de burger als cliënt en de lokale overheid als *service provider*. Doordat de meldingen vaak betrekking hebben op collectieve goederen, die weliswaar individueel voordeel kunnen opleveren maar in principe meerdere beneficianten hebben, lijkt het ons desalniettemin legitiem om ‘meldingen’ als een vorm van politieke participatie te beschouwen. Heel wat meldingen gaan bijvoorbeeld over defecten aan publiek straatmeubilair dat door alle bewoners kan worden gebruikt.

We voerden een inhoudsanalyse uit van de 2.702 meldingen die het district Deurne in de periode 2004-2007 van zijn burgers ontving. We onderscheidden hierbij 8 inhoudelijke categorieën, waarvan meldingen met betrekking tot, respectievelijk, ‘infrastructuur’, ‘mobiliteit’, ‘milieu & afval’ en ‘groen’ veruit het vaakst voorkwamen. In totaal dekken deze vier categorieën 86,5% van de gemaakte meldingen (Focus op Deurne: Onderzoeksrapport Fase 1).

2. We verifieerden de representativiteit van de steekproef aan de hand van een kruistabel met de variabelen ‘geslacht’ en ‘leeftijd’ (met 4 categorieën). Er bestaan geen

significante verschillen ($\chi^2 = 0,07$ met $p < 0,005$). Tevens behaalde bijvoorbeeld de Vlaamse 'Stadsmonitor' (Schelfhaut, 2009) in 2008 een gelijkaardige responsgraad van 48%.

3. In totaal 66 melders gaven niet aan of ze met voldoening terugblikten op hun participatie-ervaring. Deze melders werden als 'missing' beschouwd.

Bibliografie

- Askim, J. & Hanssen, G.S. (2008). Councillors' Receipt and Use of Citizen Input: Experience from Norwegian Local Government, *Public Administration*, 86 (2), 387-409.
- Barber, B.R. (2003). *Strong Democracy: Participatory Politics for a New State*. Berkeley: University of California Press.
- Cloke, K. (2001). *Mediating Dangerously: The Frontiers of Conflict Resolution*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Dalton, R.J. (2008). *The Good Citizen: How a Younger Generation is Reshaping American Politics*. Washington, D.C.: CQ Press.
- Delli Carpini, M.X. & Keeter, S. (1989). *What Americans Know About Politics and Why It Matters*. New Haven: Yale University Press.
- De Rynck, F. & Dezeure, K. (2009). *Burgerparticipatie in Vlaamse Steden: Naar een innovierend participatiebeleid*. Brugge: Vanden Broele.
- De Tocqueville, A. (1967 [1835]). *De la démocratie en Amérique*. Paris: Gallimard.
- Finkel, S. E. (1987). The Effects of Participation on Political Efficacy and Political Support: Evidence from a West German Panel, *The Journal of Politics*, 49 (2), 441-464.
- Fraser, N. & Gordon, L. (1992). Contract versus Charity: Why Is There No Social Citizenship in the United States, *Socialist Review*, 22 (3), 45-68.
- Gutmann, A. & Thompson, D. (2004). *Why Deliberative Democracy?* Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, R. & Welzel, C. (2005). *Modernization, Culture Change, and Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Key, V.O. (1966). *The Responsible Electorate: Rationality in Presidential Voting 1936-1960*. New York: Vintage.
- Lane, R.E. (1999). The Joyless Polity: Contributions of Democratic Processes to Ill-Being. In S.L. Elkin & K.E. Soltan (Eds.), *Citizen Competence and Democratic Institutions* (pp. 329-371). University Park, Pennsylvania: Pennsylvania State University Press.
- Levi, M. & Stoker, L. (2000). Political Trust and Trustworthiness, *Annual Review of Political Science*, 3 (1), 475-507.

- Mansbridge, J.J. (1999). On the Idea that Participation Makes Better Citizens. In S.L. Elkin & K.E. Soltan (Eds.), *Citizen Competence and Democratic Institutions* (pp. 291-325). University Park, Pennsylvania: Pennsylvania State University Press.
- Nadeau, R. & Blais, A. (1993). Accepting the Election Outcome: The Effect of Participation on Losers' Consent, *British Journal of Political Science*, 23 (4), 553-563.
- Norris, P. (1999). *Critical Citizens: Global Support for Democratic Governance*. New York: Oxford University Press.
- Nye, J.S. (1997). Introduction: The Decline of Confidence in Government. In J.S. Nye, P.D. Zelikow & D.C. King (Eds.), *Why People Don't Trust Government* (pp. 1-18). Cambridge, Massachusetts: Cambridge University Press.
- Oliver, E. & Ha, S.E. (2007). Vote Choice in Suburban Elections, *American Political Science Review*, 101 (3), 393-408.
- Opp, K.-D. & Kittel, B. (2010). The Dynamics of Political Protest: Feedback Effects and Interdependence in the Explanation of Protest Participation, *European Sociological Review*, 26 (1), 97-109.
- Oude Vrielink, M. & Van De Wijleven, T. (2008). Bewonersinitiatieven: een prachtkans voor wijken?, *Bestuurswetenschappen*, 66 (3), 66-83.
- Pateman, C. (1970). *Participation and Democratic Theory*. London: University Press.
- Pedersen, J.T. (1982). On the Educational Function of Political Participation: A Comparative Analysis of John Stuart Mill's Theory and Contemporary Survey Research Findings, *Political Studies*, 30 (4), 537-568.
- Pettersen, P.A. & Rose, L.E. (1996). Participation in Local Politics in Norway: Some Do, Some Don't, Some Will, Some Won't, *Political Behavior*, 18 (1), 51-97.
- Schelfaut, H. (2009), 'Survey Stadsmonitor "Thuis in de stad 2008": Methodologisch Rapport' gelezen op www.vlaanderen.be/svr.
- Schumpeter, P. (1950). *Capitalism, Socialism, and Democracy*. New York: Harper & Brothers.
- Segall, S. (2005). Political Participation as an Engine of Social Solidarity: A Skeptical View, *Political Studies*, 53(2), 362-378.
- Sunstein, C.S. (2001). *Republic.com*. Princeton: Princeton University Press.
- Teorell, J. (2006). Political Participation and Three Theories of Democracy: A Research Inventory and Agenda, *European Journal of Political Research*, 45 (5), 787-810.
- Tijssen, P. & Jacobs, K. (2004). Determinanten van voorkeurstemproporties bij (sub) lokale verkiezingen: de Antwerpse districtsraadverkiezingen van 8 oktober 2000, *Res Publica*, 46 (4), 460-485.
- Verba, S. (1961). *Small Groups and Political Behaviour: A Study of Leadership*. Princeton: Princeton University Press.
- Verba, S., Scholzman, K.L. & Brady, H.E. (1995). *Voice and Equality*. Cambridge: Harvard University Press.

Appendix

	N	Min.	Max.	Gem.	Stand. Afw.	N	Val. %
Sociodemo's							
Leeftijd (in jaren)	457	20	90	57,8	16,8		
Geslacht							
0: Man	457	0	1	/	/	238	52,1
1: Vrouw						219	47,9
Diploma							
1: Geen/lager						61	13,7
2: Lager secundair	445	1	4	/	/	91	20,4
3: Hoger secundair						152	34,2
4: Hoger onderwijs						141	31,7
Melder/Niet-melder							
0. Onervaren	457	0	1	/	/	201	56,0
1. Ervaren						256	44,0
Overige variabelen							
Politieke kennis Golf 1	444	0	9	1,9	1,8	/	/
Evolutie Politieke Kennis	430	-6	7	0,3	1,3	/	/
Politiek Vertrouwen Golf 1	435	1	5	3	0,8	/	/
Evolutie Politiek Vertrouwen	425	-3	3	-0,1	0,9	/	/
Vertrouwen in de medemens	440	0	10	6,1	2,1	/	/

Tweede Orde Personalisering: Voorkeurstemmen in Nederland

Joop J.M. Van Holsteyn en Rudy B. Andeweg

**ABSTRACT: Second Order Personalization: Preference Voting
in the Netherlands**

If the impact of party leaders on the electoral fate of their parties may be called first order personalization, this paper addresses second order personalization: a preference for an individual candidate having to do with that person embedded in a prior choice for the candidate's party. Using survey data and election results with respect to intraparty preference voting in The Netherlands, this study explores the characteristics of both voters casting a vote for a candidate other than the party leader and candidates receiving preference votes. Given the increase in intraparty preference voting, second order personalization has increased considerably in recent decades. Moreover, the correlates of second order personalization differ from those identified for first order personalization: intraparty preference votes are cast more often by higher educated, politically interested and efficacious female voters. Intraparty preference voting also seems to be a form of expressive rather than instrumental electoral behaviour: female candidates, and to a lesser extent ethnic candidates, receive more preference votes, but such votes are cast predominantly for the highest placed female (or ethnic) candidate on the list – candidates who would be elected on the basis of their position on the party list anyway.

KEYWORDS: preference voting, personalization, Dutch national elections, expressive voting

---

1. Inleiding: Tweede Orde Personalisering

De Tweede Kamerverkiezingen van 9 juni 2010 hadden voor de politicologe en politica Mei Li Vos (Partij van de Arbeid, PvdA) een minder aangename verrassing in petto: ze werd niet herkozen. Op de kandidatenlijst van haar partij had zij

als zittend Kamerlid een relatief lage positie (38) gekregen. Dat was de aanleiding geweest voor het opzetten van een persoonlijke verkiezingscampagne, die zij met enkele vrienden en bekenden voerde onder de vlag Team Vos. In de peilingen stond de PvdA in de aanloop van de verkiezingen op ongeveer 30 zetels (vgl. Van Holsteyn, 2011). Vos wist dan ook dat ze de lijstvolgorde zou moeten doorbreken om op eigen kracht opnieuw de Kamer in te komen. Met 10.200 stemmen slaagde zij er echter niet in om door middel van voorkeurstemmen verkozen te worden¹ en alsnog een van de 30 zetels van de PvdA in te nemen. Hoewel de uitkomst niet was wat stellig gehoopt en misschien stilletjes verwacht werd binnen de gelederen van Team Vos, was Vos overtuigd van de juistheid van haar aanpak. “Toch zou ik het een volgende keer weer zo doen. Ik vind ook dat iedere kandidaat op een lijst een persoonlijke campagne zou moeten voeren en streven naar voorkeurstemmen. (...) Kandidaten die de regio of hun gemeente willen vertegenwoordigen voeren een campagne rond hun postcodegebied, kandidaten die een bepaald type ondernemers, levensstijl of thema willen vertegenwoordigen hebben in dit mediatijdperk een scala aan manieren om zich kenbaar te maken door heel Nederland” (Vos, 2011, pp. 216-217).

Mei Li Vos was in 2010 de eerste noch de enige die als complement van de verkiezingscampagne van de politieke partij waarvoor men kandidaat staat een eigen, persoonlijke campagne had opgezet. Haar ‘oproep’ aan toekomstige kandidaten om toch vooral in te zetten op een persoonlijke campagne en een verkiezing via voorkeurstemmen – die in deze bijdrage de hoofdrol spelen – kan echter wel worden beschouwd als een nadrukkelijke aanwijzing van politieke en electorale veranderingen die zich in Nederland en elders hebben voorgedaan. Een van die veranderingen betreft ‘de personalisering van de politiek’. Vanuit electoraal perspectief dient die personalisering gezien te worden tegen een achtergrond van een zwakker worden van sociale banden tussen kiezers en partijen op basis van bijvoorbeeld sociale klasse of religie. Oude sociale scheidslijnen zijn als gevolg van diverse op elkaar ingrijpende ontwikkelingen van minder electorale betekenis geworden (zie o.a. Jansen, 2011). De afgelopen decennia zijn dan ook steeds meer kiezers daadwerkelijk beginnen te kiezen (Rose & McAllister, 1986). Voor de Nederlandse situatie heeft de zogenoemde ontzuiling ertoe geleid dat verkiezingen zich ontwikkelden ‘van volkstelling tot verkiezingsstrijd’ (Andeweg, 1981, p. 86). Voor individuele kiezers betekent dit dat zij gebruik zijn gaan maken van “a new calculus to make their electoral decisions” (Dalton, 2002, p. 190), een afweging waarbinnen kortetermijnfactoren een prominente plaats zijn gaan innemen. Daarbij komen politici in beeld. “As partisanship in the electorate has weakened, it stands to reason that voters would have to substitute other factors in their decision-making process. One such factor that has drawn considerably scholarly attention is the role of the politicians themselves in affecting electoral outcomes” (Dalton, McAllister & Wattenberg, 2000, p. 49). Er is geen goede reden te beden-

ken waarom Nederland een uitzondering zou vormen op deze regel, die stelt dat er een gerechtvaardigd vermoeden bestaat van een toegenomen belang van politici binnen de individuele electorale calculus in het begin van de eenentwintigste eeuw (vgl. Andeweg & Irwin, 2009, pp. 95-124; Irwin & Van Holsteyn, 2008a). Een land hoeft immers geen personendemocratie te zijn (vgl. Van Holsteyn, 2004) om toch met recht en reden aandacht te besteden aan personalisering en persoonseffecten.

Het wetenschappelijk debat over en onderzoek naar personalisering heeft overigens te kampen met een gebrek aan conceptuele helderheid en eenduidigheid, ondanks pogingen in dezen enige duidelijkheid te scheppen (o.a. Rahat & Sheafer, 2007; Poguntke & Webb, 2005a; Van Holsteyn & Andeweg, 2010). Die conceptuele verwarring is er waarschijnlijk mede de oorzaak van dat er geen eensgezindheid bestaat over de werking en dynamiek van het verschijnsel (electorale) personalisering. De diverse schattingen van de omvang van persoonseffecten lopen ook uiteen (zie voor recente overzichten van het debat over personalisering en empirische bevindingen: Aarts, Blais & Schmitt, 2011; Bittner, 2011; Blondel *et al.*, 2010; Karvonen, 2010; King, 2002; McAllister, 2009; Poguntke & Webb, 2005b). Daar komt bij dat dit onderzoeksdeelterrein gekenmerkt wordt door eenzijdigheid in focus en daardoor eventueel door een vertekening in bevindingen en conclusies. De aandacht gaat namelijk vooral uit naar politieke leiders – in de Nederlandse context bovenal de personen die bij Tweede Kamerverkiezingen de kandidatenlijst aanvoeren, de zogenoemde lijsttrekkers – en hun invloed op de keuze van de kiezers en/of op de uitslag bij verkiezingen. In de regel blijven overige kandidaten en politici buiten beschouwing. Op deze ‘scheve’ situatie werd weliswaar al ruim een kwarteeuw geleden gewezen, maar daarin is ondanks de toegenomen aandacht voor personalisering nauwelijks verandering gekomen: “very little research has been done on questions relating to *intraparty* preference voting” (Katz, 1986, p. 87; onze cursivering). In deze bijdrage beogen wij precies dat te doen, met een uitgebreide beschrijving en voorlopige poging tot verklaring van het kiezen voor een andere politicus dan de politiek leider.

De constatering dat de aandacht zich waar het gaat om persoonseffecten misschien niet exclusief maar toch zeker primair richt op de politieke leiders is eveneens geldig voor Nederland (zie o.a. Aarts, 2001; Anker, 1992, pp. 83-106; Irwin & Van Holsteyn, 1999; Van Wijnen, 2000). Echter, of uitsluitend de lijsttrekkers in het bezit zijn van eigenschappen of kenmerken – de electorale X-factor – die bij verkiezingen kiezers aantrekken of afstoten, is uiteindelijk een empirische vraag. Als we meer inzicht wensen te krijgen in personalisering in de zin van electorale persoonseffecten is er geen enkele reden om simpelweg aan te nemen dat het slechts lijsttrekkers zijn die ertoe doen. Voor een volledig beeld dienen alle of althans zo veel mogelijk individuele kandidaten in beschouwing te worden genomen (vgl. Karvonen, 2010). Dit is te meer het geval als het zo is dat een groeiende onvrede

met politieke partijen een ontwikkeling in gang heeft gezet waarbij alle individuele politici of volksvertegenwoordigers zich ten opzichte van hun kiezers dienen te verantwoorden en het verantwoordingsproces niet (langer) exclusief gericht is op het (eenhoofdig) politiek leiderschap (vgl. Carey, 2009, pp. 7-8).

Als we electorale effecten van politieke leiders of lijsttrekkers onder de noemer eerste orde personalisering brengen, dan kan de kwalificatie *second order personalization* of tweede orde personalisering worden gereserveerd voor die electorale invloeden die teweeg worden gebracht door andere kandidaten op de lijst. In deze bijdrage staat tweede orde personalisering centraal, in een poging om dit onontgonnen onderzoeksterrein (vgl. Karvonen, 2004, p. 204) eerst zo volledig als mogelijk in kaart te brengen en vervolgens beter te begrijpen. Meer specifiek gebruiken we de term tweede orde personalisering vanuit het idee dat het hier gaat om een secundaire, ingebedde keuze. Hoewel het ontbreken van afdoende relevante onderzoeksbevindingen tot enige voorzichtigheid maant, gaan we op basis van het ons bekende onderzoek uit van het vermoeden dat het bij tweede orde personalisering gaat om personeffecten die volgen op een overigens bepaalde en bestaande voorkeur voor een bepaalde partij (vgl. Marsh, 2007; Van Holsteyn & Andeweg, 2008; 2010). De keuze van een kandidaat op een lijst volgt volgens deze redenering op de voorafgaande keuze voor de politieke partij als zodanig op eerdere en andere gronden.

Bij eerste orde personalisering is die volgorde anders: daar gaat de voorkeur voor de persoon vooraf aan de keuze voor de partij. Theoretisch is het overigens denkbaar dat een voorkeurstem op een lager geplaatste kandidaat op de partijlijst een vorm is van deze eerste orde personalisering, en in eerder onderzoek hebben wij wel kiezers gevonden die een voorkeurstem hadden uitgebracht en de betreffende kandidaat ook zouden steunen wanneer deze op de lijst van een andere partij zou staan (Van Holsteyn & Andeweg, 2008; 2010). Omgekeerd is het in het Nederlandse kiesstelsel eveneens denkbaar dat de stem op een lijsttrekker geen eerste orde personalisering betreft, maar ook een persoonskeuze is die secundair is aan de voorafgaande partijkeuze, of zelfs helemaal geen personalisering indiceert. In hetzelfde eerdere onderzoek constateerden wij zelfs dat dit veel voorkomt. Gegeven de veelheid aan mogelijke motieven voor een stem op de lijsttrekker, en gegeven het feit dat het gros van de voorkeurstemmen tweede orde personalisering betreft, richten wij ons in dit artikel op de voorkeurstemmen als meest evidente manifestatie van tweede orde personalisering. Na een schets van het fenomeen voorkeurstem in Nederland gaan we in op de twee zijden die ook deze medaille kent. Welke groepen kiezers spreken om wat voor redenen of oorzaken bij verkiezingen voor het voornaamste volksvertegenwoordigende orgaan in Nederland, de Tweede Kamer, een voorkeur uit voor een andere kandidaat dan de nummer 1 op de kandidatenlijst, de lijsttrekker? En wat maakt anderzijds die lagergeplaatste kandidaten dan zo aantrekkelijk voor kiezers die op hen een voorkeurstem uitbrengen?

2. De voorkeurstem

Het gebrek aan conceptuele helderheid waarop is gewezen voor het verschijnsel personalisering als geheel, komen we nogmaals tegen, in het klein, bij wat in de internationale (Engelstalige) literatuur de *preference vote* of *preferential voting* wordt genoemd (vgl. Toplak, 2009; Karvonen, 2004). In de Amerikaanse literatuur wordt in dit verband vooral gesproken van de *personal vote*. In het laatste geval gaat het in een van de standaardwerken over dit fenomeen om “that portion of a candidate’s electoral support which originates in his or her personal qualities, qualifications, activities, and record” (Cain, Ferejohn & Fiorina, 1987, p. 9). In de onderzoekspraktijk wordt deze zeer ruime opvatting van factoren die verantwoordelijk zouden zijn voor de ‘persoonlijke stem’ veelal ingeperkt, tot bijvoorbeeld de individuele eigenschappen en de *record* van de betreffende kandidaat (o.a. Shugart, Valdine & Suominen, 2005, p. 437) of, vaker nog, tot enkel de *record* en dan in het bijzonder de verdiensten van een zittende kandidaat voor de eigen kiezersaanhang in het eigen kiesdistrict (o.a. Ansolahebere, Snyder Jr. & Stewart III, 2000, p. 18; Desposato & Petrocik, 2003, p. 18).

Uit deze omschrijving van de *personal vote* mag wellicht al blijken dat de mogelijkheden alsook de precieze betekenis van een dergelijke persoonlijke stem of voorkeurstem nauw samenhangen met de institutionele en procedurele context van het specifieke geval (vgl. Carey & Shugart, 1995). Dat maakt vergelijkend onderzoek naar het verschijnsel *preferential vote/personal vote/voorkeurstem* en een oordeel over empirische bevindingen in vergelijkend perspectief lastig, maar dat is simpelweg een gegeven op het onderhavige onderzoeksterrein. Typisch voor de Nederlandse situatie, bijvoorbeeld, is dat bij verkiezingen *alle* stemmen op een individuele politicus worden uitgebracht. Bij verkiezingen presenteren partijen zich middels hun kandidatenlijsten in kieskringen die primair administratief belang hebben, en de kiezer kan zijn of haar politieke voorkeur enkel en alleen kenbaar maken door te stemmen op één van de op de lijsten opgenomen kandidaten. Zo bezien is elke stem een persoonlijke stem die op een individuele kandidaat wordt uitgebracht. Aldus geldt voor Nederland dat “(...) the expression of an intraparty preference is an inescapable part of voting” (Katz, 1986, p. 88). In de specifieke Nederlandse context is het echter ongebruikelijk, en vanwege het gebrek aan onderscheidend vermogen vruchteloos, om de term voorkeurstemmen te gebruiken voor *alle* op kandidaten uitgebrachte stemmen. Wie in deze Nederlandse politieke en electorale context spreekt van voorkeurstemmen, heeft het over stemmen die zijn uitgebracht op een andere kandidaat dan de eerstgenoemde kandidaat op de lijst (de lijsttrekker).²

Dergelijke voorkeurstemmen zijn niet zonder betekenis of gevolgen, zij het dat er in de afgelopen honderd jaar herhaaldelijk gesleuteld is aan het gewicht van de voorkeurstem binnen het sterk proportionele Nederlandse kiesstelsel voor het

bepalen van de uitslag en de vraag of een kandidaat al dan niet verkozen wordt verklaard (zie hiervoor o.a. Andeweg, 2008; Jacobs & Leyenaar, 2011; Van der Kolk, 2007). Momenteel geldt de regelgeving zoals deze voor het laatst in 1996 in gewijzigde vorm is vastgesteld.³ De Kieswet (artikel P15, lid 1) bepaalt sindsdien met betrekking tot de toekenning van zetels (van de Tweede Kamer)⁴ het volgende: "In de volgorde van de aantallen op hen uitgebrachte stemmen zijn gekozen die kandidaten die op de gezamenlijke lijsten waarop zij voorkomen, een aantal stemmen hebben verkregen, groter dan 25% van de kiesdeler, voor zover aan de lijstengroep, het niet van een lijstengroep deel uitmakend stel gelijkkluidende lijsten of de op zichzelf staande lijst voldoende zetels zijn toegewezen. Indien aantallen gelijk zijn, beslist zo nodig het lot". Kortom, met minimaal een kwart van de kiesdeler verkrijgt een kandidaat het recht op een Kamerzetel, als althans zijn of haar partij of lijst ten minste de kiesdeler en daarmee een zetel heeft behaald.

We zagen dat Mei Li Vos er in 2010 niet in slaagde om met voorkeurstemmen verkozen te worden. Anderen hadden meer succes, in 2010 en voorgaande jaren. Bij de eerste Kamerverkiezingen (1998) na de wijziging van 1996 haalden 26 kandidaten voldoende stemmen om op basis van voorkeurstemmen verkozen verklaard te worden. Merk hierbij echter direct op dat deze groep kandidaten 9 lijsttrekkers telde en dat van de overige 17 kandidaten er nog eens 15 toch wel verkozen zouden zijn op basis van hun (voldoende hoge) positie op de kandidatenlijst. In 2003 haalden 27 kandidaten voldoende stemmen om met voorkeur verkozen te zijn, onder wie 9 lijsttrekkers, terwijl slechts 2 kandidaten 'echt' via voorkeurstemmen de Kamer in wisten te komen. In 2006 ging het om 27 kandidaten met voldoende voorkeurstemmen (onder wie 10 lijsttrekkers), die op een enkele kandidaat na toch al verkozen zouden zijn. En in 2010 wisten 30 kandidaten (10 lijsttrekkers) de drempel te halen die voor Vos te hoog bleek.⁵ Hierbij zaten 2 politici die niet op basis van hun plaats op de kandidatenlijst maar vanwege het aantal voorkeurstemmen verkozen werden verklaard.

Omdat elk kiesstelsel anders in elkaar steekt, ook ten aanzien van mogelijkheden en effecten van de voorkeurstem, is het moeilijk te zeggen of bij die recente Kamerverkiezingen veel of weinig kandidaten erin slaagden om op eigen kracht de Kamer in te komen. Op basis van de geldende regels en een drietal daaraan ontleende indicatoren - de mate van controle van het partijleiderschap over de samenstelling van de kandidatenlijst, het al dan niet optellen van uitgebrachte stemmen voor de partij als geheel, en het stemmen op het niveau van de partij of op een ondergeschikt niveau - stellen Carey en Shugart (1995; zie ook Farrell & McAllister, 2006; Grofman, 2005) dat het Nederlandse stelsel vanuit vergelijkend perspectief geen krachtig stimulerende omgeving biedt aan kandidaten om in te zetten op een directe, eigenstandige route naar de Kamer via voorkeurstemmen. Op basis van vergelijkbare criteria komt ook Karvonen tot de slotsom dat het Nederlandse systeem kan worden getypeerd als "'weak' preferential voting in list systems. List or-

der or similar considerations play a role parallel with preference voting and clearly limit its effects” (Karvonen, 2004, pp. 207-208). En hoewel het zo is dat de aanzienlijke grootte van het ene kiesdistrict dat Nederland bij Kamerverkiezingen is, waarbinnen alle 150 zetels te vergeven zijn, een positieve prikkel zou bieden aan het streven naar het verkrijgen van voorkeurstemmen (o.a. Mitchell, 2000), dient het eindoordeel toch te luiden dat de voedingsbodem in Nederland voor voorkeurstemmen schraal is en dat in “the Netherlands (...) preference votes alone do not decide who gets elected. Although in theory voters alone might decide, party ordering plays a direct role in the allocation of seats” (Marsh, 1985, p. 367).

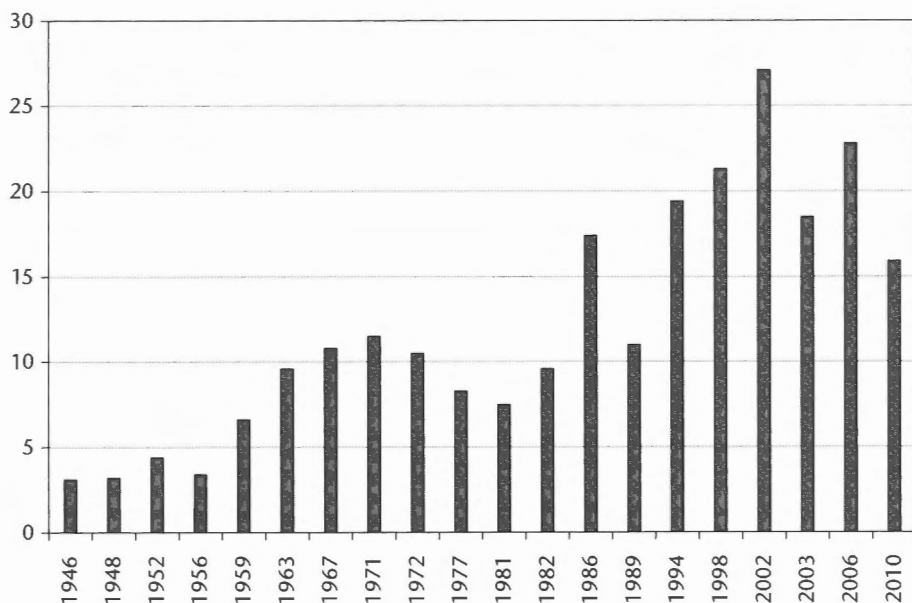
Hier komt nog bij dat partijen bepaald niet aanmoedigen dat elke individuele kandidaat probeert de eigen electorale akker te ontginnen. Sommige partijen vragen van hun kandidaten zelfs te verklaren geen gebruik van hun formele recht op een zetel te maken, mochten zij via voorkeurstemmen en dus tegen de tevoren bepaalde lijstvolgorde in verkozen blijken te zijn. Maar het bloed van die kandidaten kruipt waar het institutioneel moeilijk gaan kan en partijpolitiek soms niet gaan mag. Team Vos is niet uniek. In een onderzoek onder Tweede Kamerleden uit 2006 (zie voor dit zogeheten parlementsonderzoek Andeweg & Thomassen, 2007) gaf 35 procent van de 113 respondenten aan weleens activiteiten te hebben ontplooid gericht op het verkrijgen van voorkeurstemmen. Aldus is er aan de kant van de kandidaten enig pogen zichtbaar zich als individuele kandidaat bij de kiezer kenbaar en aantrekkelijk te maken, in een zoals aangegeven weerbarstige *setting*. Vervolgens is het de vraag of die pogingen aanslaan en of kiezers inderdaad gebruik maken van de mogelijkheid een voorkeurstem uit te brengen.

3. De voorkeurstem in de praktijk

We gaven al aan dat ten aanzien van het vraagstuk van de personalisering de aandacht primair naar politieke kopstukken is uitgegaan. Deze exclusiviteit lijkt mede ingegeven door het idee dat het electorale lot van een lijst of partij bij verkiezingen meer dan ooit afhangt van die personen (vgl. Van Holsteyn & Andeweg, 2008, pp. 105-107). Echter, anders dan ook in wetenschappelijke kringen wordt beweerd (vgl. Fiers & Krouwel, 2005, pp. 146-148), is het *niet* zo dat het aandeel van de stemmen van lijsttrekkers recentelijk is toegenomen. Het tegendeel is het geval: bij Tweede Kamerverkiezingen zien we voor de periode 1946-2010 een stijgend aandeel voorkeurstemmen (zie Figuur 1). Bij de eerste naoorlogse verkiezingen zien we dat lagergeplaatsten op de lijst een zeer bescheiden deel van de kiezers voor zich weten te winnen, niet meer dan enkele procenten van alle stemmen op de partij. In de jaren zestig en vroege jaren zeventig loopt dit aandeel op tot ongeveer 10 procent om vervolgens licht af te nemen, waarbij moet worden aangetekend dat de

cijfermatige vergelijkbaarheid doorheen de tijd gecompliceerd is onder meer omdat diverse partijen in het pre-televisietijdperk met meerdere lijsttrekkers opereerden. In 1967 was de Katholieke Volkspartij (KVP) de laatste gevestigde partij die werkte met een meerhoofdig lijsttrekkerschap, een viertal regionale lijstaanvoerders onder wie een vrouw (Marga Klompé), waarna vanaf 1971 de periode van het eenhoofdig lijsttrekkerschap aanbrak (Toonen, 1992).⁶

De groei in het aandeel voorkeurstemmen lijkt vanaf de jaren negentig van de vorige eeuw het verschijnsel op een hoger plan getild te hebben met ongeveer één voorkeurstem op elke vijf uitgebrachte stemmen, een ontwikkeling die niet eenvoudig of een-op-een gerelateerd kan worden aan wijzigingen in de systematiek van en regelgeving rondom de voorkeurstem. Bij de spectaculaire Kamerverkiezingen van 2002 zien we een (voorlopig?) hoogtepunt in het aandeel voorkeurstemmen: 27 procent. Niet te zien in Figuur 1 is dat in dat jaar voor de eerste maal in de tijd van het eenhoofdig lijsttrekkerschap een lijsttrekker (Hans Dijkstal) van een gevestigde partij (Volkspartij voor Vrijheid en Democratie, VVD) er niet in slaagde om een meerderheid van de stemmen op zijn of haar lijst te behalen. Vier jaar later deed zich een in dit verband eveneens interessant unicum voor, toen in 2006 de nummer 2 van de kandidatenlijst van de VVD, Rita Verdonk, er met 620.555 stemmen in slaagde om meer stemmen te halen dan lijsttrekker Mark Rutte, die bleef steken op 553.200 stemmen. Al met al ontwikkelingen die in ieder geval vanuit kwantitatief perspectief voldoende reden opleveren voor onderzoek naar tweede orde personalisering.

FIGUUR 1. Percentage voorkeurstemmen Tweede Kamerverkiezingen 1946-2010.

Het totaalbeeld van een toegenomen gebruik van voorkeurstemmen in Figuur 1 ver-
hult verschillen in voorkeurstemmen per verkiezingsjaar per partij; in Tabel 1 zijn
deze gegevens opgenomen. De diversiteit in voorkeurstemmen die hier naar voren
komt, kan het gevolg zijn van factoren die zich aan de vraagkant van het electorale
proces bevinden, zoals specifieke kiezersgroepen die in mindere of meerdere mate
gebruik maken van de voorkeurstem, en/of te maken hebben met de aanbodkant,
waarbij gedacht kan worden aan meer of minder aantrekkelijke lijsttrekkers ver-
geleken met overige kandidaten op de betreffende lijst. Voor beide mogelijkheden
lijkt iets te zeggen. Zo kent de orthodox-protestantse Staatkundig Gereformeerde
Partij (SGP) voor de periode 2002-2010 een relatief laag aandeel voorkeurstemmen
en geldt dit eveneens voor de rechts-populistische Partij voor de Vrijheid (PVV),
maar dit vergelijkbare resultaat is mogelijk het gevolg van uiteenlopende redenen
van de twee kiezersgroepen. Voor kiezers van de SGP zal de aantrekkingskracht
van de partij gelegen zijn in de specifieke religieuze beginselen ervan en in haar
programma, meer dan in de persoonlijke aantrekkingskracht van individuele kan-
didaten onder wie de lijsttrekker. Aanhangers van de PVV zullen zich daarentegen
wellicht sterk aangetrokken gevoeld hebben door de persoon van de lijsttrekker,
Geert Wilders, die nog in 2006 de verkiezingen inging met een expliciet naar zich-
zelf vernoemde lijst, Groep Wilders/Partij voor de Vrijheid.

TABEL 1. Voorkeurstemmen (%) bij Tweede Kamerverkiezingen per partij, 2002-2010.

	2002	2003	2006	2010
GroenLinks (GL)	29	13	14	8
Socialistische Partij (SP)	18	20	18	14
Partij van de Arbeid (PvdA)	44	17	17	18
Democraten 66 (D66)	23	28	50	23
Partij voor de Dieren (PvdD)	nvt.	nvt.	17	19
Christen Democratisch Appèl (CDA)	14	13	16	26
ChristenUnie (CU)	33	23	13	17
Volkspartij voor Vrijheid en Democratie (VVD)	51	29	62	16
Staatkundig Gereformeerde Partij (SGP)	10	10	8	7
Leefbaar Nederland (LN)	24	nvt.	nvt.	nvt.
Lijst Pim Fortuyn (LPF)	16	14	nvt.	nvt.
Partij voor de Vrijheid (PVV)	nvt.	nvt.	2	5

*Bron: de gegevens zijn berekend op basis van verkiezingsuitslagen zoals geregistreerd in de door de Kiesraad opgemaakte processen-verbaal (zie <http://www.kiesraad.nl/nl/Verkiezingen/Verkiezingen-Verkiezingsuitslagen.html>).

Het lijken minder specifieke kiezersgroepen van een bepaalde politieke kleur of stroming die al dan niet veelvuldig de voorkeurstem hanteren, maar het is de staalkaart aan kandidaten op de lijst over de jaren die kiezers dan eens wel en een

volgende keer weer niet een voorkeurstem doet uitbrengen. Een dergelijk perspectief kan verklaren dat binnen partijen van links tot rechts – uitzonderingen als de PVV en de SGP daargelaten – het aandeel voorkeurstemmen zelfs in een periode van krap tien jaar zo sterk varieert. Zo kreeg de PvdA met Ad Melkert als lijsttrekker in 2002 44 procent voorkeurstemmen, maar was dat met Wouter Bos in 2003 nog maar 17 procent. Met Rutte op plaats 1 en Verdonk op 2 telde de VVD in 2006 62 procent voorkeurstemmen, terwijl een Verdonkloze VVD⁷ met nogmaals Rutte als lijsttrekker in 2010 16 procent voorkeurstemmen had. Dit laatste voorbeeld lijkt mede te duiden op een vaker te signaleren reactie van kiezers op een venijnige interne strijd binnen partijen om het leider- en lijsttrekkerschap, zoals ook bij D66 in 2006 zichtbaar is.

4. Kiezer en kandidaat – *it takes two to tango*

4.1 *Kiezers: karakteristieken van voorkeurstemmers*

Alom wordt het onderzoek naar *preferential voting* gehinderd door een gebrek aan gegevens op individueel niveau. Bevindingen zijn veelal het resultaat van “ecologically-based inferences and speculations”; relatief weinig is bekend over kenmerken van individuele kiezers die deze vorm van kiesgedrag vertonen (Katz, 1985, p. 231; André, Wauters & Pilet, 2010, p. 171). Hoewel ook wij later in deze bijdrage gebruik maken van ecologische data, kunnen we tevens een beeld van voorkeurstemmers presenteren op basis van survey-onderzoek. We gebruiken de geïntegreerde dataset die is geconstrueerd op basis van afzonderlijke Nationale Kiezersonderzoeken voor de periode 1971-2006 (zie voor de opzet en verantwoording van het onderzoek en de dataset, gestelde vragen, en een groot aantal rechte tellingen: Todosijevic, Aarts & Van Der Kaap, 2010). Dit bestand bevat voor 1998, 2002, 2003 en 2006 gegevens met betrekking tot het kiesgedrag bij Kamerverkiezingen van Nederlandse kiesgerechtigden, onder meer voor de ruim 26 procent ($N = 1.701$) van alle respondenten ($N = 6.259$) die aangaven bij die verkiezingen een voorkeurstem te hebben uitgebracht. Dat maakt het mogelijk te bekijken in welke mate het uitbrengen van een dergelijke stem gerelateerd is aan achtergrond- of sociaaldemografische kenmerken van kiezers dan wel aan houdingen en opvattingen, inclusief de redenen die zij zelf gaven voor het uitbrengen van hun voorkeurstem.

Voor een beter begrip van het gedrag van voorkeurstemmers is geen arsenaal van beproefde (potentiële) verklaringen voorhanden. En als er al verwachtingen bestaan ten aanzien van kiezers die relatief vaak of weinig gebruik maken van de voorkeurstem, zijn die verwachtingen weinig eensluidend, soms tegengesteld (o.a. Marsh, 1985; André, Wauters & Pilet, 2010; Van Der Kolk, 2003). Neem het

kiesgedrag van allochtonen en etnische minderheden. Volgens de ene redenering zou deze groep politiek relatief weinig geïnteresseerd en minder gesofisticeerd zijn, met een geringer gebruik van de voorkeurstem als gevolg. Volgens een andere redenering zou bij deze groep kiezers de aanzienlijke behoefte om 'eigen' mensen in vertegenwoordigende posities te krijgen zich vertalen in een disproportioneel groot aantal voorkeurstemmen (vgl. André, Wauters & Pilet, 2010, p. 177).

TABEL 2. Achtergrondkenmerken kiezers en voorkeurstemmen, 1998-2006.

Kenmerken kiezer	Stem op:			N=
	Lijsttrekker	Andere kandidaat	Totaal	
<i>Geslacht</i>				
- man	76	24	100%	3170
- vrouw	72	28	100%	3359
<i>Electoral cohort</i>				
- 1946 en eerder	88	12	100%	187
- 1948	83	17	100%	92
- 1952	85	16	101%	193
- 1956	82	19	101%	286
- 1959	80	21	101%	190
- 1963	76	25	101%	383
- 1967	72	28	100%	613
- 1971	72	28	100%	577
- 1972	75	25	100%	595
- 1977	71	29	100%	667
- 1981	74	26	100%	596
- 1982	78	23	101%	182
- 1986	73	27	100%	531
- 1989	69	31	100%	411
- 1994	69	31	100%	396
- 1998	72	28	100%	288
- 2002	66	34	100%	198
- 2003	84	16	100%	25
- 2006	72	28	100%	115
<i>Hoogst genoten opleiding</i>				
- lager of basisonderwijs	84	16	100%	507
- (lager) beroepsonderwijs	81	19	100%	897
- vervolgonderwijs, mavo, havo	76	25	101%	924
- middelbaar beroepsonderwijs, vwo	73	27	100%	1718
- hoger beroepsonderwijs, universiteit	68	32	100%	2332
<i>Urbanisatiegraad woonplaats</i>				
- zeer sterk stedelijk	69	31	100%	1012
- sterk stedelijk	75	25	100%	1649
- matig stedelijk	75	25	100%	1365
- weinig stedelijk	76	24	100%	1438
- niet stedelijk	72	28	100%	1065

Bron: Geïntegreerde dataset NKO 1971-2006; zie voor de dataset, gebruikte vragen en operationalisaties Todosijevic, Aarts & Van Der Kaap, 2010; gepresenteerde verschillen zijn significant bij .05.

Ondanks de onzekerheid ten aanzien van op basis van literatuur en eerdere bevindingen te formuleren verwachtingen, suggereert die literatuur enkele hypothesen.

Zo zouden vrouwen vaker een voorkeurstem uitbrengen dan mannen (o.a. Van der Kolk, 2003, p. 17), een vermoeden dat steun vindt in onze data, al is het verschil tussen mannen (24 procent) en vrouwen (28 procent) gering (zie Tabel 2). Met betrekking tot leeftijd is eerder een curvilineair verband gevonden (Van der Kolk, 2003, p. 17) maar ook een positief verband met meer voorkeurstemmen onder oudere kiezersgroepen (André, Wauters & Pilet, 2010, pp. 182-183). In onze analyse hebben we niet leeftijd maar electoraal cohort opgenomen en vinden we weer een ander patroon: meer voorkeurstemmen naarmate groepen recenter voor de eerste maal van hun kiesrecht gebruik mochten maken.⁸

Onze gegevens steunen de verwachting van een positieve relatie tussen het opleidingsniveau en het uitbrengen van een voorkeurstem, mogelijk omdat “educated people are (...) more able to use the electoral system” (Van Der Kolk, 2003, p. 17). Kiezers met het hoogste opleidingsniveau brengen twee keer zo vaak een voorkeurstem uit ten opzichte van kiezers met het laagste opleidingsniveau (32 respectievelijk 16 procent). Dit is een opmerkelijk verschil dat kan wijzen op de andere aard van tweede orde personalisering. Immers, in onderzoek naar *leaderschapseffecten* werd geen verschil naar opleiding aangetroffen: “it seems to make little difference to the weight that leader evaluations carry when it comes to the vote choice. Leaders appear to matter as much to the electoral calculus of university graduates as they do to those with only primary school education (...)” (Gidengil, 2011, p. 158).

Ten aanzien van de urbanisatiegraad van de woonplaats van de kiezer treffen we geen rechtlijnig verband aan. Relatief de meeste voorkeurstemmen zijn uitgebracht door kiezers woonachtig in de meest verstedelijkte omgeving (31 procent), gevolgd door kiezers in de minst verstedelijkte (28 procent). Het aandeel voorkeurstemmen in de drie tussenliggende categorieën ligt op een lager niveau van ongeveer 25 procent. Nadere analyse van woonplaats naar aantal inwoners (gegevens niet gepresenteerd) wijst uit dat het patroon nog gecompliceerder is: het minste aantal voorkeurstemmen vinden we onder kiezers in de kleinste woonplaatsen met hooguit 5.000 inwoners (23 procent) en met afstand het grootste aandeel in Amsterdam (38 procent), terwijl kiezers uit Rotterdam en Den Haag slechts 24 respectievelijk 27 procent voorkeurstemmen uitbrachten.⁹

Het positieve verband tussen opleidingsniveau en voorkeurstemmen kan duiden op een vorm van *sophisticated* stemgedrag van een electorale ‘elite’. Die interpretatie wordt gesteund door gegevens die betrekking hebben op enkele houdingen en meningen van kiezers (zie Tabel 3). Zo zien we een positief verband met politieke interesse, wat niet verrassend is: “People not interested in politics will probably never consider affecting the selection of individual candidates” (Van Der Kolk, 2003, p. 17; zie ook André, Wauters & Pilet, 2010, pp. 182-183; Katz, 1985). Meer specifiek zien we dat naarmate kiezers met grotere frequentie campagnenieuws volgen in de krant, zij vaker een voorkeurstem uitbrengen (vgl. André, Wauters &

Pilet, 2010, pp. 182-183). Voor kiezers die dit nieuws vrijwel altijd of vaak lezen ligt het percentage voorkeurstemmen met bijna 30 procent bijna tien procentpunten hoger dan bij kiezers die dit nieuws zelden of nooit lezen, of die helemaal geen krant lezen. Ook politieke kennis is positief gerelateerd aan voorkeurstemmen: terwijl een derde van de kiezers met de hoogste kennisscore een voorkeurstem heeft uitgebracht, geldt dit voor minder dan een kwart van de kiezers met de twee laagste kennisscores.

Terwijl Van der Kolk (2003, p. 18) voor Denemarken wel en voor Noorwegen en Nederland geen steun vond voor het vermoeden dat een sterkere band met een partij het aandeel voorkeurstemmen opstuwt, en Karvonen (2011) voor Finland een negatief verband vond, treffen wij voor Nederland geen verband tussen voorkeurstemmen en partijverbondenheid. Anders dan bevindingen elders kunnen doen vermoeden (André, Wauters & Pilet, 2010, pp. 182-183; Katz, 1985), vinden we evenmin een verband met partijlidmaatschap. Opmerkelijk is vervolgens dat late beslissers relatief vaak gebruik maken van de mogelijkheid een voorkeurstem uit te brengen, met name zij die zeggen de laatste dagen voor de verkiezingen of op de verkiezingsdag zelf de electorale knoop te hebben doorgehakt. Deze bevinding wijkt af van wat we weten van eerste orde personalisering oftewel de impact van politieke leiders op kiesgedrag: "It was early deciders, not late deciders, who were the most affected by leader evaluations. (...) There is not a single instance of leaders mattering more for late deciders" (Gidengil, 2011, p. 156). De bevinding dat het juist late beslissers zijn die zich als gesofisticeerde kiezers laten kennen, staat weliswaar haaks op het idee dat het hier om kiezers zou gaan die 'indifferent and lacking in knowledge' zijn, maar sluit aan bij bijvoorbeeld onderzoek naar strategisch stemgedrag, een vorm van kiesgedrag die eveneens een aanzienlijke mate van politieke kennis en betrokkenheid veronderstelt (vgl. Irwin & Van Holsteyn, 2008b).

Een bewuste keuze voor een persoon zou tevens ingegeven kunnen zijn door een gering vertrouwen in politieke partijen: "(...) reduced trust in parties could provide an explanation for increasing preferential voting (...)" (Marsh, 1985, p. 372). Onze data steunen deze gedachte echter niet. Zo blijkt er geen verband te bestaan tussen de mening over de noodzaak van partijen voor het democratisch functioneren van het bestel en het uitbrengen van een voorkeurstem, en is de relatie met politiek cynisme statistisch (net aan) significant ($p = .031$) en in de te verwachten richting, maar zeer zwak. Van meer belang is het intern politiek zelfvertrouwen of *efficacy* van de kiezer, dat wil zeggen "beliefs about one's own competence to understand and participate actively in politics" (Craig, Niemi & Silver, 1990, p. 290). Het uitbrengen van een voorkeurstem komt duidelijk vaker voor naarmate dit politiek zelfvertrouwen groter is.

TABEL 3. Houdingen en opvattingen kiezers en voorkeurstemmen, 1998-2006.

Kenmerken kiezer	Stem op:			N=
	Lijsttrekker	Andere kandidaat	Totaal	
<i>Politieke interesse score</i>				
- 0 laag	80	21	101%	298
- 1	77	23	100%	2548
- 2	73	27	100%	1684
- 3	72	28	100%	1320
- 4 hoog	67	33	100%	679
<i>Leest campagnenieuws in de krant</i>				
- (vrijwel) altijd	72	28	100%	1362
- vaak	71	29	100%	1705
- zo nu en dan	75	25	100%	2185
- zelden of nooit	78	22	100%	771
- leest geen krant	80	20	100%	163
<i>Politieke kennis score</i>				
- 0 laag	77	23	100%	1480
- 1	78	22	100%	1317
- 2	73	27	100%	1229
- 3	68	32	100%	776
- 4 hoog	67	33	100%	529
<i>Aanhanger partij*</i>				
- aanhanger	74	26	100%	1834
- geen aanhanger	74	26	100%	3477
<i>Lid partij*</i>				
- lid	70	30	100%	313
- geen lid	74	26	100%	5017
<i>Tijdstip bepalen partijkeuze</i>				
- op verkiezingsdag	69	31	100%	616
- enkele dagen voor de verkiezingen	71	29	100%	1233
- enkele weken voor de verkiezingen	76	24	100%	1099
- enkele maanden voor de verkiezingen	76	24	100%	789
- langer tevoren	75	25	100%	2775
<i>Politieke partijen noodzakelijk voor functioneren democratie*</i>				
- 1 politieke partijen noodzakelijk	72	28	100%	2764
- 2	76	24	100%	1102
- 3	75	25	100%	267
- 4	66	35	101%	110
- 5 politieke partijen niet noodzakelijk	74	26	100%	43
<i>Politiek cynisme score</i>				
- 0 laag	74	26	100%	536
- 1	72	28	100%	2761
- 2	75	25	100%	2013
- 3 hoog	77	24	101%	1208
<i>Intern politiek zelfvertrouwen score</i>				
- 0 laag	79	21	100%	1418
- 1	76	24	100%	2239
- 2	72	29	101%	1840
- 3 hoog	67	33	100%	1028

Bron: Geïntegreerde dataset NKO 1971-2006; zie voor deze dataset en de gebruikte vragen inclusief operationalisaties Todosijevic, Aarts & Van Der Kaap, 2010.

* niet significant bij .05; overige relaties zijn op dit niveau statistisch significant.

TABEL 4. Kenmerken kiezers en voorkeurstemmen (1998-2006; multivariate logistische analyse).

Kenmerken	Wald	Sign.	Exp (B)
- geslacht	26,844	.000	1,418
- electoraal cohort	23,972	.000	1,012
- hoogst genoten opleiding	19,046	.000	1,137
- politieke interesse score	10,246	.001	1,119
- tijdstip bepalen partijkeuze	3,327	.068	0,958
- politiek cynisme score	0,247	.619	0,982
- intern politiek zelfvertrouwen (efficacy) score	7,161	.007	1,107
- politieke kennis score	11,903	.001	1,101

Een multivariate analyse waarin die kiezerskenmerken zijn opgenomen die bivaariaat een significant verband vertoonden met voorkeurstemmen¹⁰ maakt duidelijk dat het moment waarop de partijkeuze is bepaald niet langer van belang blijkt (zie Tabel 4). Alle andere factoren laten nog steeds een statistisch significant verband zien, met het sterkste effect voor geslacht. Onderlinge vergelijking laat verder zien dat sociaaldemografische kenmerken zeker zo relevant zijn als politieke houdingen en opvattingen. Tegelijkertijd roept dit extra nadrukkelijk de vraag op waar deze voorkeurstemmers dan op letten bij het kiezen van hun kandidaat. Wat maakt die kandidaten, door hun eigen partij niet op de hoogste positie van de kandidatenlijst geplaatst, zo aantrekkelijk dat er – in het bijzonder door hoger opgeleide vrouwelijke kiezers met politieke interesse, kennis en het nodige zelfvertrouwen – toch een stem op wordt uitgebracht? Hierover handelt de volgende paragraaf.

4.2 Kandidaten: karakteristieken van ontvangers van voorkeurstemmen

“It would be interesting to know more about candidates elected out of list order” (Marsh, 1985, p. 376). Inderdaad roept de aanbodkant van de voorkeurstemmenproblematiek interessante vragen op. Welke factoren doen ertoe? Wat is het relatieve gewicht van die factoren? Het zicht op de aanbodkant van het vraagstuk is echter beperkt, onder meer doordat relevante gegevens over door individuele kandidaten ondernomen persoonlijke campagneactiviteiten, gegenereerde media-aandacht en mogelijk hieraan ten grondslag liggende campagne-uitgaven ontbreken.¹¹ De enige informatie die wij hierover hebben betreft het Parlementsonderzoek 2006 waarin zittende Kamerleden (dus niet alle kandidaten) gevraagd is of zij bij de verkiezingen van 2003 activiteiten hadden ondernomen om voorkeurstemmen te verwerven (zonder verdere navraag naar aard en omvang van die activiteiten). Deze karige informatie lijkt erop te wijzen dat campagnes voor voorkeurstemmen zoals die van

Mei Li Vos wel degelijk invloed hebben. De 40 Kamerleden die aangaven dergelijke activiteiten te hebben ontplooid vergaarden gemiddeld 5.601 voorkeurstemmen, terwijl 70 Kamerleden die dat niet hadden gedaan (uitgezonderd de lijsttrekkers) bleven steken op gemiddeld 3.958 voorkeurstemmen.

Naast campagne-activiteiten wijst de literatuur op de invloed van kenmerken van kandidaten. Zo merkt Marsh op: "Candidate characteristics may be particularly salient where parties are composites of clearly defined subgroups. These may be ideological, and many derive from group identity – ethnic, religious, class, locality – or may be more personal: incumbents, for instance, may be perceived as potentially more effective deputies than their challengers" (1985, p. 371). Voor de Nederlandse situatie krijgen we een eerste indruk van relevante kandidaatkarakteristieken op basis van de redenen die kiezers die een voorkeurstem uitbrachten zelf, in reactie op een zogenoemde gesloten vraag, hebben aangegeven (zie Tabel 5).

TABEL 5. Redenen voorkeurstem, 1989-2010.

	1989	1998	2002	2003	2006	2010
<i>Redenen:</i>						
– de kandidaat is een vrouw	30	29	33	44	30	34
– de kandidaat is een man	2	nvt.	3	3	nvt.	nvt.
– de kandidaat is de beste/zo'n goede kandidaat	19	21	25	14	22	11
– de kandidaat komt op voor een bepaald belang	14	4	8	7	12	5
– de kandidaat komt uit de buurt/plaats/provincie	17	10	7	11	9	14
– de kandidaat is iemand die de kiezer persoonlijk kent	8	20	3	5	4	5
– de kandidaat is van een etnische minderheid	nvt.	nvt.	nvt.	1	nvt.	nvt.
– andere redenen	15	31	20	15	23	29
totaal	---	---	99%	100%	100%	98%
n=	205	382	482	597	519	321
percentage voorkeurstemmers	15%	24%	32%	25%	24%	16%

Bron: Nationaal Kiezersonderzoek (NKO), diverse jaren

- In opeenvolgende NKO's zijn soms kleine wijzigingen aangebracht in de exacte formulering van de antwoordcategorieën.
- In het NKO 1994 is de vraag naar de redenen van de voorkeurstem niet opgenomen.
- In de NKO's van 1989 en 1998 konden respondenten meer dan een reden geven voor de voorkeurstem en telt het percentage redenen op tot boven de 100%; in de NKO's van 2002, 2003, 2006 en 2010 had de vraag betrekking op de belangrijkste reden voor het uitbrengen van een voorkeurstem.

Met ongeveer 30 tot (in 2003) ruim 40 procent van de voorkeurstemmers die ernaar verwijzen, is het gegeven dat de kandidaat een *kandidate* is de belangrijkste factor (vgl. Marsh, 1985, p. 374). Dat is minder evident dan het kan lijken, gezien het feit dat in ander onderzoek het feit dat het om een vrouw gaat minder duidelijk of niet van belang lijkt te zijn (o.a. Wauters, Weekers & Maddens, 2010). En "the impact of gender is contingent. The role that candidate sex plays in voting behavior is undoubtedly complex; it involves an intricate interaction of voter characteristics, candidate characteristics, partisan concerns, and contextual influences" (McElroy

& Marsh, 2010, p. 824). In Nederland althans blijkt in dat ingewikkelde samenspel van factoren het vrouwelijke geslacht van belang, mogelijk omdat dit kenmerk kiezers op eenvoudige wijze een aanwijzing geeft voor specifieke beleidsvoorkeuren en -posities (vgl. Cutler, 2002). De factor geslacht wordt gevolgd door de reden dat de voorkeurskandidaat simpelweg zo'n goede of de beste kandidaat is. Anders dan verwacht (o.a. Marsh, 1985, p. 374) speelt geografische nabijheid, waarover evenals ten aanzien van het geslacht van de kandidaat het Nederlandse stembiljet informatie bevat, volgens de kiezers zelf een bescheiden rol, in ruwweg dezelfde orde van grootte van de rol die wordt toegekend aan het feit dat iemand bepaalde belangen zou vertegenwoordigen, en van meer gewicht dan dat de kandidaat een persoonlijke bekende van de kiezer is.

Om meer zicht te krijgen op het voorkeurstemmenvraagstuk, is een databestand geconstrueerd waarin de daadwerkelijke uitslagen van de Kamerverkiezingen van 2010 zijn opgenomen op individueel niveau per gemeente, verrijkt met informatie ten aanzien van de naam, het geslacht, de etnische herkomst,¹² de woonplaats en de positie op de lijst van alle kandidaten.¹³ Tevens is opgenomen de naam van partij of lijst,¹⁴ of de kandidaat de hoogst geplaatste vrouw of representant van een etnische minderheid was, en of de kandidaat in de voorafgaande periode Kamerlid was of als staatssecretaris dan wel minister deel uitmaakte van de meest recente regeringscoalitie van CDA, CU en (tot februari 2010) PvdA.

Het valt bij analyse van dit bestand op, dat in een proportioneel stelsel met één district (voor 150 zetels) en met relatief sterke partijen, *incumbency* van kandidaten, dat wil zeggen het al dan niet reeds als Kamerlid of bewindspersoon actief zijn in de voorgaande periode, sterk samenhangt met het aantal voorkeurstemmen (zie Tabel 6). Informatie dienaangaande is niet op het stembiljet aanwezig en veronderstelt de nodige kennis bij de kiezer. Hierbij is het wellicht eenvoudiger om de 27 leden van het kabinet te (her)kennen dan een der 150 Kamerleden, mede omdat het voor bewindspersonen gemakkelijker is om (vaker) de media te halen.¹⁵ Analyse van de aantrekkingskracht van kandidaten namens de drie coalitiepartijen van het kabinet-Balkenende toont aan dat, als lijsttrekkers buiten beeld blijven, een niet-zittend kandidaat gemiddeld 813 stemmen kreeg, een zittend Kamerlid 3.973, en een lid van het kabinet 33.338 stemmen.¹⁶ Het verband tussen *incumbency* en voorkeurstemmen blijft vervolgens bestaan als de relatie bekeken wordt voor alle lijsten of partijen, en nog afgezien van het verband dat bestaat tussen *incumbency* en de plaats die een kandidaat op de lijst heeft ingenomen ($r = .29$). In een multivariate regressie blijft *incumbency* met afstand de beste voorspeller van het aantal voorkeurstemmen (zie Tabel 6; vgl. McElroy & Marsh, 2010, p. 826).

Ter verklaring van het aantal voorkeurstemmen komt iemands lijstpositie op de tweede plaats, maar de waarde van de gebruikte correlatiecoëfficiënt geeft een enigszins vertekend beeld, omdat deze is berekend onder de aanname dat sprake is van een lineair verband, wat niet het geval blijkt te zijn. Zoals Figuur 2 laat zien,¹⁷

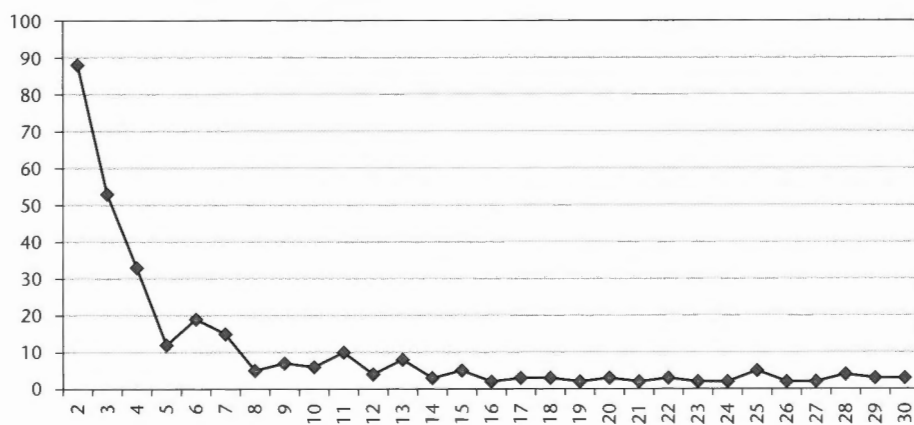
neemt het aantal voorkeurstemmen gestaag af in het hoogste gedeelte van de lijst, vanaf positie 2 tot ongeveer positie 5 tot en met 8. Voor kandidaten lager op de lijst, in het bijzonder zij die een positie innemen vanaf plek 15, zien we geen verband meer tussen de positie en het aantal voorkeurstemmen. Voorkeurstemmers richten zich blijkbaar primair op topkandidaten van de lijst; de correlatie tussen de positie op de lijst en een kandidatuur op de plaatsen 2 tot en met 8 bedraagt $-.123$, wat voor dit beperkte hoogste deel van de lijst een relatief sterk verband betekent tussen plaats en aantal voorkeurstemmen.

TABEL 6. Kandidaatkenmerken en voorkeurstemmen, 2010.

	bivariate correlatie (R)	multivariate correlatie (Beta)
Geslacht	-.042	-.024
Etnische herkomst	.048	.040
Geografische nabijheid	.012	-.004
Positie op kandidatenlijst	-.082	-.032
Incumbency	.185	.172

Merk op:

- Lijsttrekkers zijn niet in de analyse meegenomen.
- Vanwege de wijze van coderen duidt een negatief verband van geslacht met voorkeurstemmen erop, dat vrouwelijke kandidaten meer voorkeurstemmen ontvangen; ten aanzien van etnische herkomst wijst om een zelfde reden van codering een positief verband op meer voorkeurstemmen voor een lid van een, althans afgaande op de achternaam, etnische minderheid.
- Geografische nabijheid is bepaald aan de hand van het aantal kilometers tussen de woonplaats van de voorkeurstemmers en de woonplaats van de kandidaten.
- Een hogere positie op een kandidatenlijst wordt uitgedrukt door een lager cijfer.
- Ten aanzien van Incumbency was de codering als volgt: 0 = niet-zittende kandidaat; 1 = zittend Kamerlid; 2 = minister of staatssecretaris die is afgetreden bij de kabinetcrisis van februari 2010; 3 = minister of staatssecretaris op het moment van de verkiezingen.

FIGUUR 2. Gemiddeld aantal stemmen (x 1.000) per kandidaat voor de posities 2-30, 2010.

Een niet-lineair verband tussen lijstpositie en het aantal voorkeurstemmen mag verwacht worden aan het staartje van de lijst, als althans een door velen binnen en buiten partijen aangenomen lijstduwseffect bestaat. In Nederlands politiek jargon is de kandidaat die de laatste positie inneemt op de kandidatenlijst maar tevens veelal niet beoogt om verkozen te worden de lijstduwer, en partijen kandideren daar soms min of meer bekende, spraakmakende personen in de hoop extra stemmen te vergaren. Zo nam in 2010 Lodewijk de Waal, voormalig voorzitter van de grootste vakbond in Nederland, de Federatie Nederlandse Vakbeweging (FNV), de 70ste en daarmee laatste plaats in op de kandidatenlijst van de PvdA. Een vergelijking van het aantal stemmen op de laatste met die op de een-na-laatste positie van alle lijsten wijst op het bestaan van een lijstduwseffect. Over het geheel bezien krijgt de lijstduwer tweeënhalf maal zoveel stemmen als de pal boven hem of haar staande kandidaat. Maar een blik op het absolute aantal stemmen waarover we dan spreken relativeert dit op het eerste gezicht indrukwekkende effect. Opgeteld stemden in totaal niet meer dan 12.078 kiezers op een van de 18 lijstduwers, een bescheiden aantal in het licht van een kiesdeler in 2010 van 62.774 stemmen en een hierop te baseren drempel voor verkozenverklaring via voorkeurstemmen van 15.694 stemmen (zie ook noot 1).

Keren we terug naar de kandidaatkenmerken (Tabel 6), dan is het zwakke verband tussen geslacht en het aantal voorkeurstemmen vermeldenswaard, zeker gezien de eerdere constatering dat vrouwen vaker dan mannen een voorkeurstem uitbrengen en de prominente positie die het motief 'de kandidaat is een vrouw' innam bij door voorkeurstemmers gegeven redenen voor hun kiesgedrag. Het idee dat vrouwen op vrouwen stemmen is min of meer gevestigd (zie echter voor de complexiteit van de aanname McElroy & Marsh, 2010), wat te meer de vraag oproept waarom of waardoor dan toch het verband tussen het geslacht van de kandidaat en het aantal voorkeurstemmen zo zwak is. Afgezien van lijsttrekkers, haalden de 214 vrouwelijke kandidaten in 2010 in totaal 788.672 (voorkeur)stemmen, meer dan de 705.051 stemmen die alle 444 mannelijke kandidaten in totaal verkregen. Gemiddeld kreeg een kandidate 3.685 stemmen, meer dan het dubbele van het gemiddelde (1.588) voor mannelijke kandidaten. Maar dit gemiddelde is misleidend: het leeuwendeel van de op vrouwen uitgebrachte voorkeurstemmen gaat namelijk naar de hoogst geplaatste vrouw op de lijst, die in 2010 gemiddeld 41.861 stemmen wist te trekken.¹⁸ Het gemiddelde stemmental voor overige vrouwelijke kandidaten wijkt nauwelijks meer af van het gemiddeld aantal voorkeurstemmen van mannelijke kandidaten.

Een vergelijkbaar verschijnsel zien we bij kandidaten van een etnische minderheid. Als expliciet stemmotief speelt deze factor (in 2003; zie Tabel 5) geen rol, maar onder meer vanwege de ondervertegenwoordiging van leden uit dergelijke groepen in survey-onderzoek als het NKO en terughoudendheid om aan afkomst te refereren als stemmotief kan het om een onderschatting van het belang van dit

aspect gaan. De ecologische data wijzen wel degelijk op effect van herkomst of etniciteit, al duidt de correlatie op een zwak verband. En weer zet het gemiddelde aantal voorkeurstemmen voor een 'allochtoon' (7.516) vergeleken met het gemiddelde voor een 'autochtoon' (2.064) ons op het verkeerde been, omdat de hoogst geplaatste allochtoon met een gemiddelde van 16.280 voorkeurstemmen het algehele gemiddelde zo fors opkrikt.¹⁹

Geografische nabijheid, ten slotte, heeft, anders dan een kwarteeuw geleden het geval leek te zijn (Hessing, 1985, pp. 168-170) van de door ons bekeken factoren het zwakste effect. Kieskringen in Nederland hebben primair administratief belang, en een kiezer die wenst vertegenwoordigd te worden door een kandidaat 'uit de buurt' vindt op de kandidatenlijst relevante informatie, namelijk de woonplaats van kandidaten. De behoefte hiervan gebruik te maken blijkt gering, wat opmerkelijk is tegen een achtergrond van politici en andere politiek commentatoren die juist in de afwezigheid van geografische representatie een zwakke plek in de Nederlandse institutionele orde meenden te ontwaren die zou bijdragen aan de vermaledijde kloof tussen burger en politiek, en pogingen hebben ondernomen om op een of andere manier via districten deze geografische representatie te constitueren. De constatering van het Burgerforum (2006: 13) dat precies de afwezigheid van iets als districten een sterk punt van het bestaande bestel was, werd dan ook met bevreemding aangehoord - maar kan goed begrepen worden in het licht van onze bevindingen, die wijzen op een heel beperkte behoefte in dezen.²⁰

5. Slotopmerkingen

Deze bijdrage kan worden gezien als een aanzet en oproep tot nadere bestudering van het verschijnsel *second order personalization* of tweede orde personalisering, dat wil zeggen de keuze bij verkiezingen voor een specifieke individuele kandidaat in het verlengde van de algemene, voorafgaande keuze voor de partij of lijst waarvoor die persoon kandidaat is. Het betreft een afgeleide keuze voor een persoon, ingebed in de keuze voor een partij. Juist de Nederlandse casus leent zich uitstekend voor een exploratie van dit verschijnsel tweede orde personalisering, omdat alle stemmen die niet op de nummer 1 van de kandidatenlijst, de lijsttrekker, zijn uitgebracht, worden beschouwd en benoemd als voorkeurstemmen.

In het verleden was het aandeel voorkeurstemmen bij Tweede Kamerverkiezingen op het totaal van alle stemmen bescheiden, maar zo goed als onafhankelijk van wijzigingen in de electorale institutionele ordening, is het verschijnsel voorkeurstemmen zodanig in omvang toegenomen dat bij Kamerverkiezingen van de eenentwintigste eeuw ongeveer een op de vijf kiezers op deze wijze gebruik maakt van het stemrecht. Ook vanuit kwalitatief perspectief verdient tweede orde perso-

nalisering aandacht. Immers, onze analyse wijst erop dat het gaat om kiesgedrag dat zich anders laat begrijpen dan wat we eerste orde personalisering in de zin van persoonseffecten van politiek leiders of lijsttrekkers willen noemen. Anders dan in de literatuur is vermeld voor de verklaring van die eerste orde persoonseffecten, worden voorkeurstemmen vaker uitgebracht door vrouwelijke, hoog opgeleide en geïnteresseerde kiezers met politiek zelfvertrouwen, die pas op een laat moment hun keuze bepalen. Eerste en tweede orde personalisering dienen aldus conceptueel en empirisch te worden gezien als afzonderlijke, onderscheiden aspecten van personalisering in electorale zin (vgl. Rahat & Sheaffer, 2007) of de *personal vote* in de bredere betekenis van het woord (vgl. Cain, Ferejohn & Fiorina, 1987).

Als we de aanbodkant van tweede orde personalisering in de beschouwing betrekken en letten op kandidaatkarakteristieken zien we, vergelijkbaar met het bekendere verschijnsel tweede orde verkiezingen, dat het hier wellicht gaat om een vorm van kiesgedrag die eerder door expressieve dan instrumentele drijfveren is ingegeven. Voorkeurstemmers lijken een *logic of expressive choice* (Schuessler, 2000a; 2000b) te volgen en in en met hun keuze mede de eigen identiteit tot uitdrukking te willen brengen. "An expressively motivated individual (...) performs X not to generate, or to do Y, but to be an X-performer" (Schuessler, 2000a, p. 91). Het feit dat het overgrote deel van alle voorkeurstemmen wordt uitgebracht op kandidaten die een relatief hoge lijstpositie hebben en op voorhand al zo goed als zeker van verkiezing in de Kamer zijn, of uitsluitend op de hoogst geplaatste vrouw of allochtoon, steunt het vermoeden dat het voorkeurstemmers niet primair gaat om het effectief verkozen krijgen van die kandidaten. Dat is eigenlijk al een gegeven. Het aantal kandidaten dat de lijstvolgorde weet te doorbreken en de uitverkiezing werkelijk te danken heeft aan het verkregen aantal voorkeurstemmen, is tenslotte keer op keer moeiteloos op de vingers van één hand te tellen. In 2010 haalden 20 van de verkozen kandidaten zonder lijsttrekker te zijn voldoende stemmen om op basis van de voorkeursregeling verkozen te worden verklaard, van wie echter slechts twee kandidaten het zonder dat stemmenaantal niet gehaald zouden hebben.²¹ Een op tien.

In ander onderzoek is gewezen op de mogelijke spanning tussen de voorkeur voor een kandidaat en de voorkeur voor een partij, in het bijzonder ook ten aanzien van vrouwelijke kandidaten (vgl. Plitzer & Zipp, 1996). Precies omdat het bij tweede orde personalisering gaat om een voorkeur voor een persoon gekoppeld aan en volgend op de keuze van een partij, biedt dit verschijnsel een passende oplossing voor de "tension between partisal politics and identity politics" (Plitzer & Zipp, 1996, p. 31). De ene voorkeur hoeft de andere niet te bijten, waarbij het expressieve karakter van de stem deels gelegen is in de relatie en mogelijke overeenstemming tussen kenmerken van de kandidaat en van de kiezer. "Only if the expressive concern is of personal nature, the expressive support may become the driving force for the act of voting" (Lewisch, 2004, p. 449). Als onze redenering

steek houdt – en we zijn de eersten om te erkennen dat verder doordenken van het concept tweede orde personalisering nodig is en dat behoefte bestaat aan nader empirisch onderzoek²² – dan is de ontwikkeling van kiezers en verkiezingen in Nederland er op het niveau van de kiezers mogelijk eerst en vooral een van groepsidentiteit naar persoonlijke identiteit. Gegeven de voortschrijdende individualisering in vele westerse democratische landen, zou het verschijnsel tweede orde personalisering dan ook van beduidend ruimer belang kunnen zijn dan voor slechts voor Nederland.

Noten

1. Om met voorkeurstemmen te worden verkozen waren bij de Kamerverkiezingen van 2010 minimaal 15.694 stemmen nodig. Zie [http://www.kiesraad.nl/nl/Actueel/Nieuwsberichten/\(2047\)-Actueel-Nieuwsberichten-2010/Uitslag_verkiezing_leden_Tweede_Kamer_van_9_juni_2010.html](http://www.kiesraad.nl/nl/Actueel/Nieuwsberichten/(2047)-Actueel-Nieuwsberichten-2010/Uitslag_verkiezing_leden_Tweede_Kamer_van_9_juni_2010.html) (geraadpleegd 5 februari 2012); zie ook Vos, 2011, p. 7.
2. Achterliggend lijkt het idee te zijn dat kiezers die de politieke partij als zodanig of de kandidatenlijst als geheel wensen te steunen, dat kunnen en zullen doen door een stem op de lijsttrekker uit te brengen. Dit idee verhuult echter de mogelijkheid dat ook of misschien wel juist de eerst geplaatste op de lijst (voorkeur)stemmen weet te vergaren die primair verworven zijn vanwege de eigen, individuele kwaliteiten en verdiensten, min of meer los van de partij waar hij of zij kandidaat voor is en afgezien van de gehele lijst van kandidaten die door hem of haar wordt aangevoerd; we komen op deze in de praktijk niet betekenisloze mogelijkheid terug.
3. Latere suggesties voor of pogingen tot wijziging, onder meer om meer gewicht toe te kennen aan voorkeurstemmen, zijn gestrand, het meest recent (2008) een voorstel dat vanwege een zogeheten Burgerforum tot ontwikkeling was gebracht en tot een situatie zou leiden die sterk gelijkend zou zijn op de manier waarop in België na verkiezingen zetels aan verkozenen worden toebedeeld (zie o.a. Andeweg, 2003; Burgerforum, 2006).
4. In deze bijdrage staan (voorkeurstemmen bij) landelijke verkiezingen voor de Tweede Kamer centraal; zie voor een beschouwing over voorkeurstemmen op lokaal niveau: Van der Kolk, 2003.
5. Strikt genomen haalden 32 kandidaten de voorkeursdrempel, maar twee van deze kandidaten voerden een partij of lijst aan die in totaal te weinig stemmen behaalde om

recht te hebben op een enkele Kamerzetel. Het ging hier om Rita Verdonk van Trots op Nederland/Lijst Rita Verdonk en om Lea Manders van de Partij voor Mensen en Spirit (MenS), die hun partijen zagen stranden op 52.937 respectievelijk 26.196 stemmen, terwijl de kiesdeler op een totaal van ruim 62.773 stemmen was bepaald.

6. Van de politieke partijen met zetels in de Kamer was het later alleen nog GroenLinks die een enkele keer, in 1994, de verkiezingen inging met een duo lijsttrekkers, maar de uitslag bij de betreffende verkiezingen was 'een grote teleurstelling', wat niet uitsluitend maar zeker deels aan de lijsttrekkers geweten werd en aan de verdeeldheid die voorafging aan en naar boven kwam bij het kiezen van de politieke voorgangers (vgl. Lucardie, Van Schuur & Voerman, 1999, pp. 162-163). GroenLinks noch andere partijen zijn nadien afgeweken van het eenhoofdig lijsttrekkerschap.

7. Vanwege haar voortdurende kritiek op het leiderschap en de koers van de partij, werd Rita Verdonk in september 2007 uit de Kamerfractie van de VVD gezet.

8. Aan het feit dat het electoraal cohort van 2003 afwijkt van dit patroon dient niet te veel gewicht te worden toegekend, bovenal vanwege het feit dat het hier gaat om een cohort dat slechts 25 respondenten telt.

9. Vanwege de complexiteit van deze relatie en onduidelijkheid ten aanzien van de betekenis ervan, is urbanisatiegraad niet opgenomen in de navolgende multivariate analyse (zie Tabel 3).

10. Vanwege het relatief sterke verband van de politieke interesse score met de frequentie van het lezen van campagnenieuws (.547) is slechts de interesse score in de analyse opgenomen. Merk nogmaals op dat urbanisatiegraad vanwege het gebleken niet-lineaire, complexe verband met voorkeurstemmen eveneens uit de analyse is gebleven.

11. Onder meer voor de Belgische situatie is bijvoorbeeld aannemelijk gemaakt dat "individual campaign expenses appear to have a robust effect on the vote" (Maddens *et al.*, 2006, p. 167; zie ook Wauters, Weekers & Maddens, 2010). In vervolgonderzoek naar de voorkeurstem in Nederland dient dan ook te worden geprobeerd op dit punt meer informatie te verkrijgen.

12. Bij de codering van etnische herkomst is afgegaan op de achternamen van de kandidaten. Dat is een zeer ruwe indicator van herkomst, die overigens geen onderscheid heeft toegelaten naar het specifieke land van herkomst; in toekomstig onderzoek zal deze variabele nauwkeuriger dienen te worden bepaald, maar voor de exploratie die wij met deze bijdrage beogen kan deze operationalisatie van etnische herkomst vooralsnog volstaan.

13. Met dank voor de hulp van Harmen Van Der Veer bij de constructie van de dataset.

14. In eerste instantie zouden 19 lijsten of partijen aan de Kamerverkiezingen van 2010 deelnemen, maar de nieuwe groepering 'Partij Voor De Mens en alle overige aardbewoners', die lijstnummer 11 had toegekend gekregen, slaagde er niet in voldoende handtekeningen te verzamelen om mee te mogen doen.

Overigens deed zich in 2010 de uitzonderlijke situatie voor, dat alle partijen in alle 19 kieskringen identieke kandidatenlijsten aan de kiezers voorlegden.

15. Hier wreekt zich wederom dat we in onze analyse niet de beschikking hebben over gegevens die expliciet een indruk geven van de media-aandacht voor individuele kandidaten, een factor waaraan in toekomstig onderzoek aandacht dient te worden besteed.

16. Waarbij het er niet toe deed of de betreffende bewindspersoon bij de val van het kabinet in februari 2010 was teruggetreden of deel was blijven uitmaken van het kabinet van CDA en CU tot de dag der verkiezingen.

17. Het betreft hier gegevens die betrekking hebben op de 10 partijen of lijsten die in de Tweede Kamer vertegenwoordigd waren; kandidaten op lagere posities op lijsten met meer dan 30 kandidaten zijn hier niet meegenomen.

18. Het electorale effect van de hoogst geplaatste vrouw is waarschijnlijk nog sterker dan hier is aangegeven. Bij GroenLinks en de Partij voor de Dieren was de lijsttrekker in 2010 namelijk vrouw, wat betekent dat we voor de berekening van het aantal voorkeurstemmen voor de 'hoogst' geplaatste vrouw de tweede vrouwelijke kandidaat op de lijst in de berekening hebben opgenomen.

Merk tevens op dat de SGP in het geheel geen vrouwen had gekandideerd.

19. Ook hier kunnen we bepaald niet uitsluiten dat dit effect is onderschat, onder meer omdat we enigszins simplistisch voor de codering van deze factor etniciteit zijn afgegaan op de achternaam van de kandidaten en omdat alle kandidaten met een op het oog 'niet-Nederlandse' achternaam in een enkele groep zijn samengebracht, zonder nader, mogelijk electoraal relevant onderscheid aan te brengen naar de specifieke herkomst of etniciteit van de kandidaten (vgl. Tillie, 2006).

20. Nadere analyse laat zien dat buiten de zogenoemde Randstad in het Westen van Nederland de behoefte aan geografische representatie zeker niet groter lijkt te zijn dan in die Randstad, waar we juist in de grotere steden een relatief sterk verband vinden tussen afstand en aantallen voorkeurstemmen. Het feit dat in de zuidelijke provincie Limburg relatief veel voorkeurstemmen werden en worden uitgebracht, dient waar-

schijnlijk eerder uit culturele factoren verklaard te worden dan volgens de redenering die geografische representatie centraal stelt, een vermoeden dat niet weersproken wordt door het feit dat ook in de buurprovincie Limburg in België een hoog percentage voorkeurstemmen wordt uitgebracht (vgl. Wauters, 2010).

21. Het betrof hier Sabine Uitslag (CDA) en Pia Dijkstra (D66), al dan niet toevallig twee vrouwen die al dan niet toevallig relatief veel bekendheid hadden en vrij gemakkelijk media-aandacht wisten te genereren als zangeres van de coverband Spinrock en in mei 2010 althans door lezers van een groot omroepblad (Veronica) uitgeroepen tot meest sexy politicus respectievelijk als (televisie)journaliste en voormalig nieuwslezeres van het veelbekeken NOS Journaal.

22. Het is vanwege het huidige gebrek aan de hoeveelheid onderzoeksbevindingen lastig en minder productief om onze resultaten expliciet uitgebreid in vergelijkend perspectief te behandelen, om welke reden we daarvan in deze bijdrage, die een overwegend conceptuele en descriptieve ambitie heeft, hebben afgezien.

Bibliografie

- Aarts, K. (2001). The Impact of Leaders on Electoral Choice in the Netherlands – Revisited, *Acta Politica*, 36 (4), 380-401.
- Aarts, K., Blais, A. & Schmitt, H. (Eds.) (2011). *Political Leaders and Democratic Elections*. Oxford: Oxford University Press.
- Andeweg, R.B. (1981). De burger in de Nederlandse politiek. In R.B. Andeweg, A. Hoogerwerf & J.J.A. Thomassen (Eds.), *Politiek in Nederland* (pp. 79-103). Alphen aan den Rijn/Brussel: Samsom Uitgeverij.
- Andeweg, R.B. (2003). Proeve van een vernieuwd kiesstelsel, *Nederlands Juristenblad*, 78 (30), 1542-1547.
- Andeweg, R.B. (2008). The Netherlands: The Sanctity of Proportionality. In M. Gallagher & P. Mitchell (Eds.), *The Politics of Electoral Systems* (pp. 491-510). Paperback edition. Oxford: Oxford University Press.
- Andeweg, R.B. & Irwin, G.A. (2009). *Governance and Politics of the Netherlands*. 3rd ed. Houndmills: Palgrave Macmillan.
- Andeweg, R. & Thomassen, J. (2007). *Binnenhof van binnenuit: Tweede Kamerleden over het functioneren van de Nederlandse democratie*. Den Haag: Raad voor het openbaar bestuur.
- André, A., Wauters, B. & Pilet, J.-B. (2010). Voorkeurstemmen bij de regionale verkiezingen van 2009: gebruik en motieven. In K. Deschouwer *et al.* (Eds.), *De Stemmen*

- van het Volk: Een analyse van het kiesgedrag in Vlaanderen en Wallonië op 7 juni 2009 (pp. 169-199). Brussel: Brussels University Press.
- Anker, H. (1992). *Normal Vote Analysis*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Ansolahehere, S., Snyder Jr., J.M. & Stewart III, C. (2000). Old Voters, New Voters, and the Personal Vote: Using Redistricting to Measure the Incumbency Advantage, *American Journal of Political Science*, 44 (1), 17-34.
- Bittner, A. (2011). *Platform or Personality? The Role of Party Leaders in Elections*. Oxford: Oxford University Press.
- Blondel, J., Thiébaud, J.L. et al. (2010). *Political Leadership, Parties and Citizens. The Personalization of Leadership*. New York and Abingdon: Routledge.
- Burgerforum (2006). *Met één stem meer keus: Advies van het Burgerforum Kiesstelsel over het toekomstige kiesstelsel*. Den Haag: z.u.
- Cain, B., Ferejohn, J. & Fiorina, M. (1987). *The Personal Vote. Constituency Service and Electoral Independence*. Cambridge and London: Harvard University Press.
- Carey, J.M. (2009). *Legislative Voting and Accountability*. New York: Cambridge University Press.
- Carey, J.M. & Shugart, M.S. (1995). Incentives to Cultivate a Personal Vote: A Rank Ordering of Electoral Formulas, *Electoral Studies*, 14 (4), 417-439.
- Craig, S.C., Niemi, R.G. & Silver, G.E. (1990). Political Efficacy and Trust: A Report on the NES Pilot Study Items, *Political Behavior*, 12 (3), 289-314.
- Cutler, F. (2002). The Simplest Shortcut of All: Sociodemographic Characteristics and Electoral Choice, *Journal of Politics*, 64 (2), 466-490.
- Dalton, R.J. (2002). Political Cleavages, Issues, and Electoral Change. In L. LeDuc, R.G. Niemi & P. Norris (Eds.), *Comparing Democracies 2: New Challenges in the Study of Elections and Voting* (pp. 189-209). London: Sage.
- Dalton, R.J., McAllister, I. & Wattenberg, M.P. (2000). The Consequences of Partisan Dealignment. In R.J. Dalton & M.P. Wattenberg (Eds.), *Parties Without Partisans: Political Change in Advanced Industrial Democracies* (pp. 37-63). Oxford: Oxford University Press.
- Desposato, S.W. & Petrocik, J.R. (2003). The Variable Incumbency Advantage: New Voters, Redistricting, and the Personal Vote, *American Journal of Political Science*, 47 (1), 18-32.
- Farrell, D.M. & McAllister, I. (2006). Voter Satisfaction and Electoral Systems: Does Preferential Voting on Candidate-Centred Systems Make a Difference?, *European Journal of Political Science*, 45 (5), 723-749.
- Fiers, S. & Krouwel, A. (2005). The Low Countries: From 'Prime Minister' to President-Minister. In Th. Poguntke & P. Webb (Eds.), *The Presidentialization of Politics: A Comparative Study of Modern Democracies* (pp. 128-158). Oxford: Oxford University Press.
- Gidengil, E. (2011). Voter Characteristics and Leader Effects. In K. Aarts, A. Blais & H. Schmitt (Eds.), *Political Leaders and Democratic Elections* (pp. 147-164). Oxford: Oxford University Press.

- Grofman, B. (2005). Comparisons among Electoral Systems: Distinguishing between Localism and Candidate-Centered Politics, *Electoral Studies*, 24 (4), 735-740.
- Hessing, R.C. (1985). Bij Voorkeur: Een onderzoek naar het gebruik van voorkeurstemmen, *Acta Politica*, 20 (2), 157-177.
- Irwin, G.A. & Van Holsteyn, J.J.M. (1999). Parties and Politicians in the Parliamentary Election of 1998, *Acta Politica*, 34 (1), 130-157.
- Irwin, G.A. & Van Holsteyn, J.J.M. (2008a). Scientific Progress, Educated Guesses or Speculation? On some Old Predictions with Respect to Electoral Behaviour in the Netherlands, *Acta Politica*, 43 (2-3), 180-202.
- Irwin, G.A. & Van Holsteyn, J.J.M. (2008b). What Are they Waiting for? Strategic Information for Late Deciding Voters, *International Journal of Public Opinion Research*, 20 (4), 483-493.
- Jacobs, K. & Leyenaar, M. (2011). A Conceptual Framework for Major, Minor, and Technical Electoral Reform, *West European Politics*, 34 (3), 495-513.
- Jansen, G. (2011). *Social Cleavages and Political Choices. Large-scale Comparisons of Social Class, Religion and Voting Behavior in Western Democracies*. Nijmegen: Radboud Universiteit Nijmegen [proefschrift].
- Karvonen, L. (2004). Preferential Voting: Incidence and Effects, *International Political Science Review*, 25 (2), 203-226.
- Karvonen, L. (2010). *The Personalisation of Politics: A Study of Parliamentary Democracies*. Colchester: ECPR Press.
- Karvonen, L. (2011). *Preferential Voting in Finland: How much Do Candidates Matter, and to whom and why?* Paper prepared for the Annual Meeting of the American Political Science Association, Seattle, Washington, USA, September 1-4, 2011.
- Katz, R.S. (1985). Preference Voting in Italy: Votes of Opinion, Belonging, or Exchange, *Comparative Political Studies*, 18 (2), 229-249.
- Katz, R.S. (1986). Intraparty Preference Voting. In B. Grofman & A. Lijphart (Eds.), *Electoral Laws and Their Political Consequences* (pp. 85-103). New York: Agathon Press Inc.
- King, A. (Ed.) (2002). *Leaders' Personalities and the Outcomes of Democratic Elections*. Oxford: Oxford University Press.
- Lewis, P. (2004). A Theory of Identification, *International Review of Law and Economics*, 23 (4), 439-451.
- Lucardie, P., Van Schuur, W. & Voerman, G. (1999). *Verloren illusie, geslaagde fusie? GroenLinks in historisch en politicologisch perspectief*. Leiden: DSWO Press.
- Maddens, B. et al. (2006). Effects of Campaign Spending in an Open List PR System: The 2003 Legislative Elections in Flanders/Belgium, *West European Politics*, 29 (1), 161-168.
- Marsh, M. (1985). The Voters Decide?: Preferential Voting in European List Systems, *European Journal of Political Research*, 13 (4), 365-378.

- Marsh, M. (2007). Candidates or Parties? Objects of Electoral Choice in Ireland, *Party Politics*, 13 (4), 500-527.
- McAllister, I. (2009). The Personalization of Politics. In R.J. Dalton & H.-D. Klingemann (Eds.), *The Oxford Handbook of Political Behavior* (pp. 571-588). Oxford: Oxford University Press.
- McElroy, G. & Marsh, M. (2010). Candidate Gender and Voter Choice: Analysis from a Multimember Preferential Voting System, *Political Research Quarterly*, 63 (4), 822-833.
- Mitchell, P. (2000). Voters and their Representatives: Electoral Institutions and Delegation in Parliamentary Democracies, *European Journal of Political Research*, 37 (3), 335-351.
- Plutzer, E. & Zipp, J.F. (1996). Identity Politics, Partisanship, and Voting for Women Candidates. *Public Opinion Quarterly*, 60 (1), 30-57.
- Poguntke Th. & Webb, P. (2005a). The Presidentialization of Politics in Democratic Societies: A Framework for Analysis. In Th. Poguntke & P. Webb (Eds.), *The Presidentialization of Politics: A Comparative Study of Modern Democracies* (pp. 1-25). Oxford: Oxford University Press.
- Poguntke Th. & Webb, P. (Eds.) (2005b). *The Presidentialization of Politics: A Comparative Study of Modern Democracies*. Oxford: Oxford University Press.
- Rahat, G. & Sheafer, T. (2007). The Personalization(s) of Politics: Israel 1949-2003, *Political Communication*, 24 (1), 65-80.
- Rose, R. & McAllister, I. (1986). *Voters Begin to Choose: From Class-Based to Open Elections in Britain*. London: Sage.
- Schuessler, A.A. (2000a). Expressive Voting, *Rationality and Society*, 12 (1), 87-119.
- Schuessler, A.A. (2000b). *A Logic of Expressive Choice*. Princeton and London: Princeton University Press.
- Shugart, M.S., Valdini, M.E. & Suominen, K. (2005). Looking for Locals: Voter Information Demands and Personal Vote-Earning Attributes of Legislators under Proportional Representation, *American Journal of Political Science*, 49 (2), 437-449.
- Tillie, J. (2006). De strategieën van de allochtone kiezer, *Socialisme & Democratie*, 63 (12), 20-27.
- Todosijevic, B., Aarts, K. & Van Der Kaap, H. (2010). *Dutch Parliamentary Election Studies: Data Source Book 1971-2006*. The Hague: DANS.
- Toonen, S. (1992). *Op zoek naar charisma: Nederlandse politieke partijen en hun lijsttrekkers 1963-1986*. Amsterdam: VU Uitgeverij.
- Toplak, J. (2009). *Preferential Voting: Definition and Classification*. Paper Presented to the Midwest Political Science Association's National Conference, Chicago.
- Van Der Kolk, H. (2003). *Preferential Voting in European Local Elections: Opportunities, Use, Justifications and Explanations in Denmark, Germany, the Netherlands and Norway*. Paper ECPR Marburg, September 2003.

- Van Der Kolk, H. (2007). Electoral System Change in the Netherlands: The Road from PR to PR (1917-2006), *Representation*, 43 (4), 271-287.
- Van Holsteyn, J. (2004). Nederland is geen personendemocratie, *Socialisme & Democratie*, 61 (7-8), 79-83.
- Van Holsteyn, J.J.M. (2011). The Dutch Parliamentary Election of 2010, *West European Politics*, 34 (2), 412-419.
- Van Holsteyn, J.J.M. & Andeweg, R.B. (2008). Niemand is groter dan de partij: Over de personalisering van de Nederlandse electorale politiek. In G. Voerman (Ed.), *Jaarboek Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen 2006* (pp. 105-134). Groningen: Rijksuniversiteit Groningen/DNPP.
- Van Holsteyn, J.J.M. & Andeweg, R.B. (2010). Demoted Leaders and Exiled Candidates: Distentangling Party and Person in the Voter's Mind, *Electoral Studies*, 29 (4), 628-635.
- Van Wijnen, P. (2000). Candidates and Voting Behavior, *Acta Politica*, 35 (4), 430-458.
- Vos, M.L. (2011). *Politiek voor de leek: Een insideverslag van een outsider*. Amsterdam: Prometheus.
- Wauters, B. (2010). *Het gebruik van de voorkeurstem bij de federale parlementsverkiezingen van 13 juni 2010*. Onderzoeksnota Hogeschool Gent.
- Wauters, B., Weekers, K. & Maddens, B. (2010). Explaining the Number of Preferential Votes for Women in an Open-List PR System: An Investigation of the 2003 Federal Election in Flanders (Belgium), *Acta Politica*, 45 (4), 468-490.

Is *gender bias* een mythe?

Op zoek naar verklaringen voor de beperkte aanwezigheid van vrouwelijke politici in het Vlaamse televisienieuws

Debby Vos

ABSTRACT: *Is Gender Bias a Myth? In Search of Explanations for the Limited Coverage of Female Politicians in the Flemish Television News*

This study analyses the news coverage of female politicians in Flanders (Belgium). We investigate whether the deficiency of media attention for female politicians is due to structural factors or whether the news media themselves create a gender bias. For this purpose, we examine eleven possible explanations for the gender bias. On one hand the characteristics of the politicians, such as their function, can influence their news exposure and on the other hand the features of the news media, such as the broadcasting station, can be of importance. Overall, our evidence suggests that mainly the function determines the news exposure of female politicians and not their gender. Nevertheless, female politicians still get less speaking time, even when controlling for all other variables. We can conclude that a real gender bias exists in the Flemish television news: journalists and editors give significantly less attention to female politicians compared to their male colleagues.

KEYWORDS: *gender, mediated politics, news coverage, journalism, television news, Flanders*

---

1. Inleiding¹

Vrouwen hebben in België lang moeten strijden om proportioneel aanwezig te zijn in de politieke wereld. Tussen 1931 en 2002 was slechts 4,6% van de Kamerleden een vrouw en tussen 1946 en 1986 waren er amper drie vrouwen federaal minister (Fiers, Gerard & Van Uytven, 2006, p. 97 en p. 122). De laatste jaren neemt de vrouwelijke vertegenwoordiging in de politiek overigens wel toe. De huidige federale regering-Di Rupo I bestaat uit acht mannelijke en vijf vrouwelijke ministers en in het federale parlement nemen vrouwen momenteel 40% van alle zetels in (Belgische Federale Overheidsdiensten, 2011, <http://www.belgium.be/nl/>). Genderquota heb-

ben bijgedragen aan deze stijging. De wet-Smet-Tobback bepaalt dat niet meer dan de helft van de plaatsen op de kieslijst naar personen van hetzelfde geslacht mag gaan. Volgens het ritsprincipe moeten de eerste twee plaatsen op de lijst bovendien bekleed worden door een man en een vrouw (Devos, 2006, pp. 507-508). Ook de verruiming van de kieskringen en daarmee het aantal verkozenen per lijst is hier van belang (Sliwa, Meier & Thijssen, 2011). Verder bepalen politieke, culturele en socio-economische factoren, zoals het kiessysteem, de mate van genderongelijkheid in een land (Kenworthy & Malami, 1999).

De politieke vertegenwoordiging van vrouwen gaat aldus stilaan de meer proportionele, 'goede' kant op, maar vrouwelijke politici moeten intussen ook strijden voor aandacht in de media. De aanwezigheid in de politieke wereld en de aandacht in de media staan echter niet los van elkaar: *media exposure* en electoraal succes gaan hand in hand (Van Aelst *et al.*, 2008, p. 194). De massamedia mediëren tussen politieke actoren en burgers. En de functie van de massamedia als politiek communicatiekanaal is sterker geworden naarmate de band tussen kiezer en partij lossier werd. Dit leidt tot de zogenoemde 'mediatisering' van de politiek, waarbij het voor politici steeds belangrijker is om via de media zichtbaar te zijn (Mazzoleni & Schulz, 1999, pp. 249-250).

Vrouwelijke politici lijken de strijd om media-aandacht te verliezen. Een hele reeks onderzoeken in meerdere landen en met betrekking tot verschillende media toont aan dat er een zogeheten *gender bias* bestaat: vrouwelijke politici krijgen minder media-aandacht dan hun mannelijke collega's (Kahn & Goldenberg, 1991; Niven & Zilber, 2002; Everitt, 2003; Niven, 2005; Spee & De Swert, 2005; Van Aelst *et al.*, 2008; Van Aelst & De Swert, 2009; Vandenhende, 2010; Midtbø, 2011). De verslaggeving blijkt geen reflectie van de onderliggende politieke realiteit en de centrale vraag in dit onderzoek is: *waarom?* We zoeken naar verklaringen waardoor of waarom vrouwelijke politici minder aandacht krijgen in het televisienieuws. Is er inderdaad sprake van een *mediabias*, waarbij vrouwelijke politici minder aandacht krijgen op basis van hun geslacht, of veroorzaakt een structurele vertekening in de politieke wereld de ondervertegenwoordiging van vrouwelijke politici in het nieuws?

De te onderzoeken verklaringen kunnen enerzijds gerelateerd zijn aan individuele kenmerken van politici en anderzijds aan kenmerken van de berichtgeving. Indien politieke kenmerken van mannelijke en vrouwelijke politici de *gender bias* kunnen verklaren, dan is de meer beperkte aandacht voor vrouwelijke politici een gevolg van een vertekening in de politieke wereld. Is dit niet het geval en beïnvloeden de kenmerken van de berichtgeving de media-aandacht voor vrouwelijke politici, kunnen we spreken van een echte *mediabias*. Deze tweedeling komt overeen met het onderscheid tussen vraag en aanbod. Aan de vraagzijde kan er een reële benadeling ten opzichte van vrouwelijke politici zijn als journalisten, al dan niet bewust, minder voor vrouwen kiezen als nieuwsbron. In dit geval creëren de

nieuwsmedia een *gender bias*. Het is echter ook mogelijk dat het aanbod van politici de ondervertegenwoordiging van vrouwelijke politici in het nieuws verklaart. Mannelijke en vrouwelijke politici bezitten andere persoonlijke en politieke karakteristieken of kenmerken, wat kan leiden tot verschil in aandacht. Als dit het geval is, dan bestaat er geen *mediabias* waarbij vrouwelijke politici gediscrimineerd worden, maar dan is de ondervertegenwoordiging in het nieuws simpelweg een gevolg van een politieke *bias*. Vrouwen zijn in de politieke wereld immers nog steeds niet gelijkwaardig aan mannen, doordat ze bijvoorbeeld lagere functies bekleden. We moeten kortom rekening houden met verschillen tussen mannen en vrouwen in de politieke wereld vooraleer er sprake kan zijn van een werkelijke *gender bias* in de nieuwsmedia.

De belangrijkste wetenschappelijke bijdrage van deze studie is dat ze op een systematische manier verschillende verklaringen van de ondervertegenwoordiging van vrouwelijke politici in het nieuws empirisch onderzoekt. De verschillende, complementaire dan wel rivaliserende verklaringen worden tegen elkaar uitgespeeld en op hetzelfde moment getest. Eerdere studies waren primair descriptief van aard (bv. Banwart *et al.*, 2003; Everitt 2003) of onderzochten slechts één of enkele mogelijke verklaringen van de *gender bias* (bv. Aday & Devitt, 2001; Niven 2005), terwijl deze analyse de *gender bias* in een bredere context plaatst en meer dan tien verklaringen combineert. Op die manier trachten we na te gaan welke factoren vooral het bestaan van de *gender bias* verklaren. Het eerste deel van dit artikel geeft een overzicht van eerder onderzoek naar en theorieën over de *gender bias* in het nieuws en de mogelijke oorzaken ervan. Op basis van deze literatuurstudie bepalen we de elementen die in deze studie nader onderzocht worden. Daarna lichten we de gebruikte dataverzameling en analysetechnieken toe. Hierna volgen de resultaten, die we ter afsluiting breder kaderen in de discussie.

2. Vrouwelijke politici in het nieuws

Politici willen in het nieuws aan bod komen, maar slagen daar niet allen even goed in. Of een politicus aandacht krijgt in het nieuws hangt af van zijn nieuwswaarde. Journalisten baseren zich bij de nieuwsselectie op enkele ongeschreven wetten om te bepalen of een gebeurtenis 'nieuwswaardig' is (Meyer & Hinchman, 2002, p. 29). Verschillende persoonlijke en politieke kenmerken van politici hebben invloed op hun nieuwswaarde. In dit onderzoek gaan we na of deze kenmerken of karakteristieken zodanig verschillen tussen mannen en vrouwen dat vrouwelijke politici minder nieuwswaarde hebben, waardoor ze vervolgens minder in het nieuws verschijnen. Enkele van deze kenmerken – politieke functie, *incumbency* en leeftijd

– zijn eerder getest op hun effect op de media-aandacht voor vrouwelijke politici (Kahn, 1994; Spee & De Swert, 2005; Van Aelst *et al.*, 2008) maar uitgebreid onderzoek is vooralsnog beperkt.

2.1. Kenmerken van politici

Bij de nieuwsselectie speelt vooral de macht van een politicus een belangrijke rol. In het klassieke werk van Galtung en Ruge (1965) over nieuwswaarden bepaalt de macht van een persoon hoe relevant hij is: hoe meer macht een politicus heeft, hoe meer invloed zijn acties hebben en hoe relevanter hij is (Schoenbach, De Ridder & Lauf, 2001, p. 520). Bij de selectie van hun nieuwsbronnen zijn journalisten geneigd om zich te baseren op de macht van een politicus. Deze politieke macht wordt over het algemeen bepaald door de functie van de politicus. Politieke leiders stellen concrete daden en bezitten exclusieve informatie, wat hen tot nieuwswaardige bronnen maakt (Midtbø, 2011, p. 228). Ministers, partijvoorzitters en regeringsleiders behoren tot deze machtige politieke elite en krijgen dan ook meer aandacht. Vrouwen maken echter nog altijd in mindere mate deel uit van die politieke elite, wat hun beperkte *exposure* in het televisienieuws kan verklaren. Eerder onderzoek naar de media-aandacht voor vrouwen biedt genuanceerd bewijs voor deze verwachting. Spee en De Swert (2005, pp. 41-45) tonen aan dat het nieuws in Vlaanderen inderdaad gemaakt wordt rond enkele ‘toppolitici’, waarbij mannelijke en vrouwelijke toppolitici evenveel aandacht krijgen. Op een lager niveau daarentegen krijgen vrouwelijke senatoren en Kamerleden veel minder spreektijd dan hun mannelijke collega’s.

Een andere politieke karakteristiek die samenhangt met de macht en relevantie van een politicus is zijn ervaring in de politiek. Politici die al langer in het vak zitten, verhogen hun nieuwswaarde op twee manieren. Ten eerste hebben ze betere contacten met journalisten en begrijpen ze de medialogica die de nieuwsselectie mede bepaalt beter (Van Aelst, Sehata & Van Dalen, 2010, p. 321). Ten tweede hechten journalisten meer belang aan ervaren politici, omdat die politici een grotere stempel kunnen drukken op het beleid en als belangrijke politici aanschouwd worden (Tresch, 2009, p. 72). Onderzoeken tonen aan dat gevestigde politici inderdaad meer *media exposure* krijgen, maar deze aandacht blijkt wel vaker negatief en kritisch dan berichtgeving over minder ervaren politici (Midtbø, 2011, p. 239). Aangezien de politieke vertegenwoordiging van vrouwen pas het laatste decennium in een stroomversnelling is gekomen, kan het gebrek aan vrouwelijke politici als vaste waarden in de politiek een verklaring bieden voor de *gender bias*. Dit mogelijke verband tussen ervaring, geslacht van de politicus en media-aandacht werd echter nog niet onderzocht.

Ook de partij waartoe de politicus behoort, en meer bepaald of dit een regerings- of een oppositiepartij is, kan zijn *media exposure* beïnvloeden. Leden van de regeringspartij(en) – de *incumbents* – hebben meer nieuwswaarde, onder meer omdat ze wetten goedkeuren en politieke daden stellen. De invloed van het behoren tot een regeringspartij mag echter niet overschat worden. Uit onderzoek blijkt dat de regeringsbonus voornamelijk beperkt blijft tot de belangrijkste politici binnen de partij, namelijk de ministers. De regeringsbonus is vooral positief voor de regeringspartij in haar geheel en voor de ministers, minder voor individuele partijleden (Elmelund-Præstekær *et al.*, 2011, p. 388). Het is mogelijk dat de verdeling van mannen en vrouwen over de regerings- en oppositiepartijen een verklaring biedt voor de relatief beperkte media-aandacht voor vrouwelijke politici. Van Aelst *et al.* (2008) hebben dit onderzocht en vinden dat de ondervertegenwoordiging van vrouwelijke politici in het televisiejournaal verdwijnt wanneer rekening gehouden wordt met *incumbency*.

Tijdens de verkiezingsperiode kan de electorale positie de nieuwswaarde van politici beïnvloeden. In Vlaanderen zijn hierbij voornamelijk de plaats op de kieslijst en verkiesbaarheid voor de Senaat van belang. In de aanloop naar de verkiezingen schenken de nieuwsmedia het meest aandacht aan de eerste twee plaatsen op de kieslijst, omdat die kandidaten de grootste kans hebben om verkozen te worden en daardoor het meest relevant zijn. Ook de lijstduwer verschijnt vaker in het nieuws dan de andere kandidaten op de lijst (Van Aelst *et al.*, 2008, p. 173). Verder speelt de kandidaatstelling voor de Senaat een belangrijke rol. Kandidaten die op de Senaatslijst staan hebben meer kans op televisieaandacht door de grotere omvang van de kieskring. Alle kiezers in Vlaanderen en Brussel kunnen voor de Senaatskandidaten stemmen in tegenstelling tot de kleinere kieskringen voor de Kamer. Televisie schenkt om die reden meer aandacht aan de nationale campagne van een Senaatskandidaat dan aan de provinciale campagne van een Kamerkandidaat (Van Aelst, 2006, p. 119). De plaats op de kieslijst en de kandidaatstelling voor de Senaat kunnen echter ook buiten de verkiezingsperiode *media exposure* bepalen. Ze gelden dan als een soort graadmeter voor journalisten om te beslissen wie de belangrijke en populaire politici zijn, die ze dan ook na de verkiezingen meer aandacht geven.

Ten slotte kunnen niet-politieke kenmerken de nieuwswaardigheid van politici verhogen. Ten eerste kan een politicus een niet-politieke bekendheid hebben, bijvoorbeeld als zoon of dochter van een bekende politicus. We spreken dan van politici met een Bekende Naam, zoals Jean-Jacques De Gucht (zoon van gewezen minister en partijvoorzitter Karel De Gucht) en Freya Van den Bossche (dochter van gewezen minister Luc Van den Bossche). Deze politici zullen sneller opgemerkt worden door de media en minder introductie nodig hebben door hun impliciete band met de politiek. Ook zijn er Bekende Vlamingen die in de politiek stappen, zoals Jean-Marie Dedecker (judokampioen en coach van Belgische topjudoka's)

en Margriet Hermans (zangeres en presentatrice). Zij zouden door hun verleden gemakkelijker toegang krijgen tot de media en beter omgaan met media-aandacht (Van Aelst, 2006, p. 103). Ten tweede kan de leeftijd van politici een rol spelen. Het lijkt aannemelijk dat oudere politici langer meedraaien in de politiek en als gevolg hiervan meer media-aandacht krijgen. Dit blijkt alvast te kloppen voor vrouwelijke politici. Spee en De Swert (2005, p. 50) concluderen dat er een relatie bestaat tussen leeftijd, *gender* en spreektijd: oudere vrouwelijke politici krijgen gemiddeld meer spreektijd dan jonge vrouwelijke politici. Leeftijd kan overigens ook een tegengesteld effect hebben. Kuklinski en Sigelman (1992) en Midtbø (2011) hebben aangetoond dat jonge, nieuwe politici een 'populariteitsbonus' krijgen in de media. We vermoeden dat een dergelijke populariteitsbonus van toepassing kan zijn bij jonge vrouwelijke politici, aangezien de nieuwsmedia relatief veel nadruk leggen op de leeftijd en het uiterlijk van vrouwelijke politici (Ross, 2002; Niven, 2005).

Samengevat zijn de volgende zeven kenmerken van politici van belang voor hun nieuwswaarde en daarmee voor de aandacht die vrouwelijke politici krijgen in het nieuws: (1) hun functie, (2) hun politieke ervaring, (3) het behoren tot een regerings- of oppositiepartij, (4) hun plaats op de kieslijst en (5) eventuele kandidaatstelling voor de Senaat, (6) hun leeftijd, en (7) het al dan niet bekend zijn buiten de politiek.

2.2. Kenmerken van berichtgeving

Al is een politicus nieuwswaardig, toch zal hij niet zomaar in het nieuws verschijnen. De kenmerken van het *event* en van het nieuwsitem bepalen mee of een politicus past bij het nieuws in kwestie. Uit de literatuur (Devitt, 2002; Banwart, Bystrom & Robertson, 2003; Niven, 2005; Spee & De Swert, 2005; Van Aelst & De Swert, 2009) blijkt dat er vier kenmerken zijn die kunnen bepalen of er al dan niet een politica in het nieuwsitem verschijnt: het thema en de periode (kenmerken van het *event*) en het geslacht van de journalist en de zender (kenmerken van het nieuwsitem). Uiteraard bepalen nog andere factoren, op hogere niveau, de nieuwshoud, zoals nieuwsroutines, redactieteams, de economische omgeving, enz. (Shoemaker & Reese, 1991). Bij gebrek aan data met betrekking tot deze factoren, beperken we ons in dit artikel tot het niveau van de nieuwsitems op zich.

Ten eerste tonen onderzoeken aan dat er een verband bestaat tussen het thema van het *event* en de aanwezigheid van vrouwen in het nieuwsitem over dat *event*. Vrouwelijke politici worden vooral geassocieerd met zogenaamd 'vrouwelijke' thema's als gezondheidszorg en onderwijs en minder met de dominante 'mannelijke' thema's als economie en immigratie (Banwart, Bystrom & Robertson, 2003; Craft & Wanta, 2004; Niven, 2005; Spee & De Swert, 2005). Bovendien benadrukken

journalisten vaker de familiale context, de leeftijd en het uiterlijk van vrouwelijke politici (Niven & Zilber, 2002; Banwart, Bystrom & Robertson, 2003; Everitt, 2003; Niven, 2005; Van Zoonen, 2006). Vrouwelijke politici worden op een enigszins stereotiepe manier afgebeeld en gekoppeld aan de traditionele taken van een vrouw. Ross (2002) deed een vergelijkende studie van vrouwelijke parlementariërs in Groot-Brittannië, Zuid-Afrika en Australië om hun visie op de media-aandacht te achterhalen. Deze vrouwen vinden dat de media geobsedeerd zijn door hun uiterlijk; ze zijn steeds “te oud of te jong” en ze dragen steeds “te veel of net te weinig make-up”. Bovendien komen de standpunten, ambities en verwezenlijkingen van vrouwelijke politici minder aan bod in vergelijking met die van mannen. Journalisten berichten meer over het persoonlijke leven van vrouwelijke dan van mannelijke politici (Aday & Devitt, 2001; Devitt, 2002; Niven, 2005).

Ten tweede is het onderscheid tussen de verkiezingsperiode en de niet-verkiezingsperiode van belang. Nieuwsuitzendingen tijdens de weken voor de verkiezingen verschillen van deze gedurende de rest van het jaar: journalisten passen striktere objectiviteitsregels toe, politici worden actiever en het publiek wordt aandachtiger. Het aanbod van nieuwsbronnen is meer divers tijdens de aanloop naar de verkiezingen, waarvan vrouwelijke politici de vruchten plukken. Uit het onderzoek van Van Aelst en De Swert (2009, pp. 152-162) blijkt dat vrouwelijke politici in ongeveer 16% van de Vlaamse nieuwsitems verschijnen, maar dat dit aandeel in de weken voor de verkiezingen van 2003 en 2006 steeg tot respectievelijk 23% en 24%. Een mogelijke verklaring voor de grotere zichtbaarheid van vrouwelijke politici in de weken voor de verkiezingen ligt bij de wetgeving en de genderquota. De wet-Smet-Tobback en het ritsprincipe zorgen ervoor dat vrouwen voldoende vertegenwoordigd zijn op de kieslijsten, waardoor de nieuwsmedia meer aandacht zouden besteden aan die vrouwelijke politici.

Ten derde kan het geslacht van de journalist een rol spelen, hoewel er onenigheid bestaat over de impact hiervan op de inhoud van het nieuws en de geselecteerde nieuwsbronnen. Sommige auteurs stellen dat vrouwelijke journalisten omwille van hun gendersocialisatie een ander waardepatroon hanteren, wat leidt tot een grotere diversiteit aan nieuwsbronnen en onderwerpen. In dit geval spreken we van een *gender model*, waarbij vrouwen anders gesocialiseerd worden in de redactie en daardoor andere werkmethodes gebruiken (Rodgers & Thorson, 2003, p. 659). Weaver en Wilhoit (1996), Zoch en Turk (1998) en Armstrong (2004) stelden inderdaad vast dat vrouwelijke journalisten meer vrouwelijke nieuwsbronnen selecteren. Devitt (2002, pp. 454-455) concludeerde bovendien dat vrouwelijke journalisten dezelfde nadruk leggen op persoonlijke elementen bij mannelijke en vrouwelijke politici. Mannelijke journalisten richten zich daarentegen meer op het persoonlijke leven van vrouwelijke politici. Als deze vaststelling klopt, dan draagt het overwicht van mannelijke journalisten bij aan de *gender bias*: minder aandacht voor en meer persoonlijke verslaggeving over vrouwelijke politici.

Andere onderzoekers zijn echter niet overtuigd van het *gender model*, maar gaan uit van een *job model*. Mannen en vrouwen zouden geen andere nieuwswaarden hanteren, omdat ze dezelfde organisationele ervaring hebben. Zowel mannen als vrouwen worden gesocialiseerd binnen de nieuwsredactie en nemen in gelijke mate de bestaande waardepatronen over (Rodgers & Thorson, 2003, p. 661). Het onderzoek van Hooghe en De Swert (2007, p. 167) sluit aan bij dit *job model*. Zij vinden een positieve relatie tussen vrouwelijke journalisten en het aantal vrouwelijke bronnen, maar dit is slechts een klein effect. Ze besluiten dat mannen en vrouwen overwegend dezelfde selectiecriteria gebruiken; meer vrouwelijke reporters zou weinig bijdragen aan het aantal vrouwelijke nieuwsbronnen.

Ten slotte kan het onderscheid tussen een openbare en een commerciële omroep het aantal vrouwelijke nieuwsbronnen beïnvloeden. In Vlaanderen heeft de openbare omroep VRT een expliciet actieplan dat voor voldoende genderdiversiteit moet zorgen. Verder heeft deze omroep een algemene richtlijn met betrekking tot diversiteit op televisie (Hooghe & De Swert, 2009, p. 9). Vrouwelijke politici zouden hierdoor zichtbaarder moeten zijn op de openbare omroep, maar onderzoeken tonen aan dat de verhouding omgekeerd is: de commerciële omroep VTM toont vaker vrouwelijke politici dan de openbare omroep VRT (Spee & De Swert, 2005). Dit kan een gevolg zijn van minder nieuwsitems met een 'vrouwelijke' thema's in het VRT-journaal of van een meer mannelijk georiënteerd waardepatroon op de VRT-nieuwsdienst.

Kortom, er zijn vier kenmerken van de berichtgeving die de aan- of afwezigheid van vrouwelijke politici in een nieuwsitem kunnen verklaren: (1) het thema van het *event* waarover verslag gedaan wordt, (2) de periode waarin het item verschijnt, (3) het geslacht van de journalist die het item gemaakt heeft, en (4) de zender waarop het item verschijnt.

3. Data en onderzoeksmethoden

De waardoor- en waarom-vraag staat in dit onderzoek centraal: *waarom en waarom krijgen vrouwelijke politici minder media-aandacht in de Vlaamse televisiejournals?* We proberen deze vraag te beantwoorden aan de hand van de besproken elementen en richten ons hierbij op de *hoeveelheid* aandacht en niet op de inhoud van de berichtgeving. De afhankelijke variabele is de spreektijd die politici krijgen in het televisienieuws. In dit onderzoek worden voor het eerst elf mogelijke verklaringen voor de *gender bias* op hetzelfde moment onderzocht: (1) functie, (2) aantal jaren ervaring, (3) behoren tot een regeringspartij, (4) plaats op de kieslijst, (5) kandidaatstelling voor de Senaat, (6) niet-politieke bekendheid, (7) leeftijd, (8) thema van het nieuwsitem, (9) de periode waarin het nieuwsitem verschijnt, (10)

het geslacht van de journalist en (11) de zender. De vergelijking tussen de inhoudsanalyse en de *real-life* data maakt het mogelijk om een volledig beeld te krijgen van de *gender bias* en de oorzaken ervan.

Bijlage 1 bevat een overzicht van de operationalisering van de variabelen; enkele variabelen vereisen nog een korte toelichting:

- De items werden ingedeeld volgens mannelijk, vrouwelijk of neutraal thema (zie bijlage 2). De indeling is gebaseerd op eerder werk van Hooghe en De Swert (2007; 2009) en Van Zoonen (1998b).
- Bij de variabele 'periode' onderscheiden we een verkiezingsperiode en een niet-verkiezingsperiode. De verkiezingsperiode betreft telkens de laatste zes weken voor de verkiezingen, wat overeenkomt met de officiële verkiezingsperiode. In 2007 was dit van 2 mei 2007 tot 10 juni 2007. Voor de federale verkiezingen van 2010 duurde de verkiezingsperiode van 7 mei 2010 tot 13 juni 2010.
- De variabele 'leeftijd' wordt gemeten door de leeftijd in jaren bij de aanvang van het mandaat.
- De variabele 'ervaring' betreft het aantal jaren dat een politicus actief is op federaal niveau. We opteren voor het federaal niveau, omdat de onderzoekseenheden ook federale politici zijn en het federale niveau meer aandacht krijgt in het Vlaamse televisienieuws (Depauw & Van den Bulck, 2007, p. 175). De ervaring wordt gemeten aan het begin van het mandaat.
- De variabele 'functie' bevat 19 functies met een duidelijke hiërarchie: bovenaan staat de functie die de meeste media-aandacht genereert, namelijk de premier, en onderaan de functie die de minste media-aandacht krijgt op federaal niveau, namelijk een senator. Deze operationalisering is gebaseerd op de indeling die Walgrave en De Swert (2005) opstelden naar aanleiding van een analyse van de spreektijd die politici krijgen volgens hun functie.²

We onderzoeken de 19u-journaals van twee Vlaamse zenders: de openbare omroep VRT en de commerciële omroep VTM. Hiervoor konden we gebruik maken van het Elektronisch Nieuwsarchief (ENA). Het ENA is in 2003 gestart als een samenwerking tussen de Universiteit Antwerpen en de KULeuven en codeert sindsdien alle items van de 19u-journaals van VRT en VTM. Een team van ervaren codeurs, opgeleid door de onderzoekers van het Nieuwsarchief, codeert zowel variabelen met betrekking tot het item (het thema, het geslacht van de journalist, enz.) als de nieuwsbronnen die genoemd worden en/of spreken. Deze coderingen worden met het oog op hun betrouwbaarheid gecontroleerd door de onderzoekers van het Nieuwsarchief. De intercodeurbetrouwbaarheid wordt regelmatig getest; de gemiddelde Cohens Kappawaarden variëren van 0,79 tot 0,96.

Sinds 2003 zijn er twee federale legislaturen geweest: van 5 juni 2003 tot en met 5 mei 2007 en van 28 juni 2007 tot en met 13 juni 2010. Concreet wordt tussen 5 juni 2003 en 13 juni 2010 nagegaan in welke nieuwsitems de onderzoekseenheden (politici) mogen praten en welke kenmerken de nieuwsitems hebben. Deze

onderzoekseenheden zijn alle federale parlementsleden tijdens die twee legislatuuren die tot de Nederlandstalige taalgroep behoren. Hiertoe behoren ook de federale ministers, de staatssecretarissen en de premier. Om de variabele functie voldoende te kunnen onderzoeken en om voldoende politici te hebben met hoge functies, selecteren we ook alle Vlaamse ministers en de partijvoorzitters van de Vlaamse partijen. De uiteindelijke selectie bevat 360 onderzoekseenheden: 233 mannelijke en 127 vrouwelijke politici (35% vrouwen). We stelden een dataset op met voor elk van deze politici de bijbehorende eigenschappen per legislatuur (2003-2007 en/of 2007-2010). Dit betekent dat sommige politici tweemaal in de dataset zitten, met telkens de correcte eigenschappen bij aanvang van de legislatuur in kwestie. Verder berekenden we op basis van 108.000 nieuwsitems uit het ENA-bestand in de periode 2003-2010 per politicus de totale spreektijd gedurende een legislatuur en de spreektijd volgens thema (mannelijk/vrouwelijk/neutraal), zender (VTM/VRT), journalist (man/vrouw) en periode (verkiezingen/niet-verkiezingen). De data zijn dus niet gebaseerd op een steekproef maar op alle nieuwsitems die uitgezonden werden tussen juni 2003 en juni 2010. We konden hierdoor exact berekenen hoeveel seconden spreektijd elke politicus krijgt gedurende zijn/haar mandaat van vier jaar.

Het is niet mogelijk om alle elf mogelijke oorzaken in één analyse te testen, aangezien deze zich op twee niveaus bevinden. Bij de kenmerken van de politici zijn de 360 politici de onderzoekseenheden, terwijl de analyse van de kenmerken van de berichtgeving een hoger niveau veronderstelt. Daarom voeren we twee analyses uit: een lineaire regressieanalyse waarbij de eigenschappen van de politici de voorspellers zijn van hun spreektijd op het TV-nieuws en een multilevelregressieanalyse waarbij de kenmerken van de berichtgeving worden beschouwd als voorspellers van de spreektijd die (vrouwelijke) politici in het nieuwsitem krijgen.

Eerst testen we voor elke aparte karakteristiek van politici welke invloed deze heeft op het verband tussen geslacht en spreektijd. We gaan na of de correlatie tussen geslacht en spreektijd vergroot of verkleint wanneer we controleren voor de eigenschap in kwestie. De tweede stap bestaat uit de analyse van alle eigenschappen samen aan de hand van een meervoudige, stapsgewijze regressieanalyse. De regressieanalyse laat toe om oorzakelijke verbanden te vinden, terwijl gecontroleerd wordt voor andere mogelijke invloeden. Ten slotte testen we de kenmerken van de berichtgeving, wat een tweede, geaggregeerd niveau van gegevens veronderstelt. De politici zijn de onderzoekseenheden op het eerste niveau, maar zij zijn *nested* of ingebed in de nieuwsitems waarin ze voorkomen. Om te onderzoeken of de nieuwskenmerken invloed hebben op de spreektijd van politici, hebben we de twee niveaus samen geanalyseerd aan de hand van een multilevelregressieanalyse. Zo'n analyse veronderstelt een afhankelijke variabele op het laagste niveau, in dit geval de spreektijd van politici, en meerdere onafhankelijke variabelen op alle niveaus, in dit geval alle kenmerken van de politici

op het eerste niveau en telkens één kenmerk van de nieuwsitems op het tweede niveau (vgl. Hox, 2010, p. 11).

4. Resultaten

4.1. *Media-aandacht voor vrouwelijke politici*

Er bestaat een *gender bias* in de Vlaamse journaals: vrouwelijke politici krijgen minder spreektijd. Vrouwelijke politici krijgen gemiddeld 299 seconden spreektijd tijdens hun mandaat vergeleken met 1.030 seconden voor mannelijke politici tijdens diezelfde periode. Dit komt overeen met 86% van de media-aandacht voor mannelijke politici en 14% voor vrouwelijke. Ook blijkt de verdeling tussen mannen en vrouwen scheef te zijn, met minder vrouwelijke politici naarmate de spreektijd toeneemt. Bij de politici die geen enkele keer mogen praten in het nieuws, is 47% vrouwelijk. Bij de politici die minstens 500 seconden mogen praten, daalt het percentage vrouwen tot 18%; slechts 10% van de politici die minstens 3.000 seconden spreektijd krijgen, is vrouwelijk.³

4.2. *Kenmerken van politici*

Om mogelijke verklaringen voor de *gender bias* te testen, hebben we eerst een correlatieanalyse uitgevoerd. We testen telkens de invloed van één kenmerk op de samenhang tussen geslacht en het aantal seconden spreektijd. De meeste factoren blijken de *gender bias* te beïnvloeden, terwijl een enkel kenmerk weinig verklaart. Bij controle voor de regeringspartij en niet-politieke bekendheid blijft het verband tussen geslacht en spreektijd namelijk nagenoeg hetzelfde. De overige vijf factoren beïnvloeden de samenhang tussen geslacht en spreektijd, zoals te zien is in tabel 1 met de partiële correlaties. De grootte van de partiële correlaties kan telkens vergeleken worden met de coëfficiënt in de eerste rij, waarbij *geen* controlevariabelen aanwezig zijn ($r = .180$).

Functie, leeftijd en politieke ervaring verkleinen de *gender bias*: het negatieve verband tussen geslacht en spreektijd verkleint ten opzichte van de *baseline*, de ondervertegenwoordiging van vrouwelijke politici daalt. Vooral de functie en de ervaring hebben invloed: de correlatiecoëfficiënt daalt aanzienlijk. Toch blijft de *gender bias* bestaan: het negatieve verband is nog steeds significant. Het effect van functie en ervaring volgt het verwachte patroon: hoe hoger de functie en hoe meer ervaring, des te langer een politicus mag praten. De resultaten voor leeftijd tonen dat vrouwelijke politici meer spreektijd krijgen wanneer ze jonger zijn, voorname-

lijk als twintigers en dertigers. Bij de twintigers krijgen vrouwelijke politici zelfs meer spreektijd dan mannen.

Opmerkelijk genoeg bleken twee factoren de *gender bias* te vergroten: plaats op de kieslijst en kandidaatstelling voor de Senaat. Een mogelijke verklaring hiervan is de functie. Van de kandidaten die verkiesbaar zijn voor de Senaat en die een hoge plaats hebben op de kieslijst schenken de nieuwsmedia de meeste aandacht aan politici die al een belangrijk mandaat uitoefenden, voornamelijk mannen.

TABEL 1. Overzicht partiële correlaties per controlevariabele (* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$).

Controlevariabele	Partiële correlatie geslacht en spreektijd
(geen)	-0,180***
Leeftijd	-0,162**
Niet-politieke bekendheid	-0,175***
Regeringspartij	-0,184***
Functie	-0,130*
Ervaring	-0,133*
Plaats op de kieslijst	-0,206***
Kandidaatstelling voor de Senaat	-0,193***

Vervolgens hebben we een stapsgewijze regressieanalyse uitgevoerd om alle kenmerken van politici samen te testen op hun invloed op de spreektijd die zij krijgen. Het eerste model meet enkel het basiseffect van geslacht op spreektijd. Daarna voegen we leeftijd en niet-politieke bekendheid toe, zodat model 2 de meer persoonlijke kenmerken omvat. Het derde model is het volledige model met alle kenmerken en bevat ook alle politieke kenmerken: regerings- of oppositiepartij, functie, ervaring, plaats op de kieslijst en kandidaatstelling voor de Senaat. Door stapsgewijs te werken, kunnen we nagaan welke groep van variabelen het aantal seconden spreektijd beïnvloedt.

Tabel 2 toont de resultaten van de lineaire regressieanalyse van de kenmerken van politici. Model 1 bevestigt het vermoeden van de *gender bias*. Vrouwelijke politici krijgen 731 seconden, of 18%, minder spreektijd dan mannelijke politici en dit is een significant effect ($p = 0,001$). Het effect van geslacht verklaart echter slechts 3,2% van de variantie. In model 2 blijft de invloed van geslacht significant ($p = 0,006$), maar wordt deze wel iets kleiner, namelijk 16%. Leeftijd is niet significant ($p = 0,3$), maar de coëfficiënt toont aan dat oudere politici langer mogen praten. Niet-politieke bekendheid is geen significante voorspeller ($p = 0,80$) voor spreektijd. Beide factoren verkleinen de *gender bias* wel: vrouwelijke politici krijgen 2% meer spreektijd ten opzichte van model 1. Model 2 verklaart de verschillen in spreektijd voor de politici nauwelijks met ongeveer 3,6%.

Model 3 bevat alle mogelijke verklaringen en verklaart voor 47% hoeveel spreektijd een politicus krijgt. De toevoeging van de politieke kenmerken verhoogt de verklarende waarde van het model dus zeer aanzienlijk. Ook hier blijft het effect van geslacht op spreektijd significant ($p = 0,03$): vrouwelijke politici krijgen 10% minder spreektijd. De *gender bias* blijft bestaan, zelfs wanneer we controleren voor de zeven andere kenmerken van politici. Het geslacht van een politicus is echter niet de grootste voorspeller; het effect van functie is met afstand het grootste ($\beta = -0,61$). Onze machtshiërarchie telt 19 functies, te beginnen bij de premier en te eindigen bij een senator (zie bijlage 1). Telkens als een politicus een trede klimt in de machtshiërarchie, mag hij 246 seconden langer praten. Naast geslacht en functie hebben twee variabelen een significante invloed: plaats op de lijst en kandidaatstelling voor de Senaat. Een topplaats op de kieslijst en kandidaat zijn voor de Senaat leveren respectievelijk 514 seconden en 595 seconden extra spreektijd op. Dit bevestigt onze voorspelling dat voornamelijk politieke macht bepaalt hoeveel aandacht een politicus krijgt in de nieuwsmedia.

TABEL 2. Lineaire regressieanalyse met spreektijd als afhankelijke variabele (N = 360) (* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$). De getallen tussen haakjes zijn de standaardfouten.

SPREEKIJD	Model 1	Model 2	Model 3
Geslacht	-0,18 (0,08)**	-0,16 (0,08)**	-0,10 (0,07)*
Leeftijd		0,06 (0,01)	0,07 (0,01)
Niet-politieke bekendheid		0,02 (0,10)	0,02 (0,09)
Regeringspartij			0,07 (0,07)
Functie			-0,61 (0,01)***
Ervaring			0,01 (0,01)
Plaats op de kieslijst			0,12 (0,07)*
Verkiebaar voor Senaat			0,13 (0,08)**
Constante	0,37 (0,05)***	0,12 (0,26)	0,62 (0,36)**
R ²	0,032	0,036	0,469

4.3. Kenmerken van berichtgeving

Niet enkel karakteristieken van politici beïnvloeden hun *news exposure*, maar ook de kenmerken van het *news event* en de kenmerken van de nieuwsmedia kunnen een rol spelen. Voor elk van de vier eerder genoemde kenmerken voerden we een stapsgewijze multilevelanalyse uit. De afhankelijke variabele is ook hier de spreektijd, maar deze is per analyse opgesplitst volgens het kenmerk in kwestie. Bijvoorbeeld bij het kenmerk zender is de spreektijd per politicus opgedeeld in het aantal seconden op VRT en het aantal seconden op VTM. De multilevelanalyses

bestaan telkens uit drie modellen. Het basismodel meet het effect van geslacht op spreektijd. Het tweede model bevat telkens geslacht, een kenmerk van de nieuwsitems en de interactievariabele van geslacht en dat kenmerk. De interactievariabele is belangrijk, omdat deze het effect van het kenmerk op de media-aandacht voor vrouwelijke politici weer kan geven.⁴

4.3.1. Kenmerken van het event: thema en periode

Ten eerste kan het thema van het nieuwsitem bepalen of er al dan niet een politica spreekt met betrekking tot dat item. Het onderwerp van een nieuwsitem kan als mannelijk, vrouwelijk of neutraal beschouwd worden, waarbij onderwerpen als sociale zaken en onderwijs vrouwelijke thema's worden geacht te zijn en financiën en justitie mannelijke thema's (zie bijlage 2). De analyse toont dat vrouwelijke politici inderdaad minder ondervertegenwoordigd zijn bij vrouwelijke thema's, hoewel ze dan nog steeds minder lang mogen praten. Bij mannelijke thema's krijgen mannelijke politici bijna vijf keer zo veel spreektijd als vrouwelijke politici, terwijl mannen bij vrouwelijke en neutrale thema's 'slechts' bijna drie keer zo lang mogen praten. Onze dataset toont echter aan dat er veel minder nieuwsitems met een vrouwelijk thema zijn dan met een mannelijk thema. En aangezien vrouwelijke politici vooral ondervertegenwoordigd zijn bij items met een mannelijke thema, kunnen we verwachten dat controle voor het thema de *gender bias* zal doen toenemen. De resultaten in tabel 3a bevestigen deze verwachting: ook wanneer we rekening houden met de verscheidenheid aan thema's, blijft het verband tussen geslacht en spreektijd negatief en significant ($p = 0,001$) en wordt het zelfs groter dan in model 1, wat erop wijst dat vrouwelijke politici des te meer ondervertegenwoordigd zijn bij mannelijke thema's. Het interactie-effect van geslacht en thema bedraagt 0,02, wat een indicatie is dat vrouwelijke politici meer spreektijd krijgen in nieuwsitems met een vrouwelijk thema. Dit verband is echter niet significant ($p = 0,15$). De toevoeging van de variabele thema en de interactievariabele draagt wel bij aan de verklaring van de verschillen in media-aandacht tussen politici ten opzichte van het vorige model ($\text{Chi}^2 = 0,0021$).

Tijdens de verkiezingsperiode mogen mannelijke politici gemiddeld dubbel zo lang praten vergeleken met vrouwelijke, terwijl mannelijke politici in de niet-verkiezingsperiode zelfs bijna 4 keer zoveel spreektijd krijgen. Vrouwelijke politici mogen dus langer praten in de weken voor de verkiezingen, ten opzichte van de rest van het jaar. Dit blijkt ook uit het interactie-effect van geslacht en periode in tabel 3b. Het effect is negatief (-0,12), wat erop duidt dat de *gender bias* verkleint tijdens de campagne. Dit verband is echter niet significant ($p = 0,16$). Toch lijkt de controle voor de verkiezingsperiode effect te hebben op het verband tussen geslacht en spreektijd: het significante effect verdwijnt. Wanneer we rekening houden

met de periode waarin de nieuwsitems gemaakt zijn, dan lijkt de ondervertegenwoordiging van vrouwelijke politici te verdwijnen. De toevoeging van de periode vergroot ook de verklaringswaarde van het model ($\text{Chi}^2 = 0,0033$).

4.3.2. *Kenmerken van het nieuwsitem: geslacht van de journalist en zender*

Een eerste kenmerk van een nieuwsitem heeft van doen met de journalist die het gemaakt heeft. Uit de dataset blijkt dat ongeveer twee derde van alle televisiejournalisten een man is. Mannelijke en vrouwelijke journalisten lijken niet te verschillen wat betreft het aantal bronnen in hun nieuwsitems, maar vrouwelijke journalisten laten vrouwelijke politici iets langer praten dan dat mannelijke journalisten dat doen. Mannelijke journalisten geven vrouwelijke politici drieënhalve keer minder spreektijd, terwijl vrouwelijke politici bij vrouwelijke journalisten 'slechts' drie keer minder lang mogen praten. Er lijkt aldus een beperkt interactie-effect te bestaan tussen het geslacht van de politici en het geslacht van de journalisten. De interactiewaarde in tabel 4a is inderdaad positief (0,02), waarbij vrouwelijke politici meer spreektijd krijgen bij vrouwelijke journalisten. Dit verband is echter niet significant ($p = 0,46$). Het verband tussen geslacht en spreektijd blijft in model 2 wel significant ($p = 0,00$) en neemt toe ten opzichte van model 1. Zoals bij het thema van het item, wordt de *gender bias* sterker wanneer we controleren voor het geslacht van de journalist. Het geslacht van de journalist draagt blijkbaar bij aan de *gender bias*: er zijn voornamelijk mannen actief bij het televisienieuws en deze geven de voorkeur aan mannelijke nieuwsbronnen. Model 2 verklaart de verschillen beter dan in model 1 ($\text{Chi}^2 = 0,0036$).

Ten slotte hebben we het effect van zender op de spreektijd voor vrouwelijke politici gemeten. De resultaten suggereren dat vrouwelijke politici langer mogen praten in het VRT-journaal, maar dit verschil is zeer klein. De multilevelanalyse in tabel 4b toont dit aan. Het effect van de interactievariabele is klein en negatief (-0,02), wat erop duidt dat vrouwelijke politici iets minder spreektijd krijgen op VTM, maar dit effect is niet significant ($p = 0,40$). Ook blijft het effect van geslacht op spreektijd groot en significant ($p = 0,003$). Er is dus geen interactie-effect tussen geslacht en zender.

TABEL 3A-B. Multilevelanalyse met spreektijd als afhankelijke variabele (N = 1080 (thema) of N = 720 (periode)) (*p<0,05, **p<0,01, ***p<0,001). De getallen tussen haakjes zijn de standaardfouten.

	THEMA			PERIODE	
	Model 1	Model 2		Model 1	Model 2
Geslacht	-0,09 (0,03)***	-0,13 (0,04)**	Geslacht	-0,22 (0,08)**	-0,05 (0,15)
Thema		-0,01 (0,01)	Periode		0,04 (0,05)
Geslacht * Thema		0,02 (0,02)	Geslacht * Periode		-0,12 (0,08)
Constante	0,12 (0,02)***	0,15 (0,03)***	Constante	0,36 (0,05)***	0,30 (0,09)***
Variatie	-0,23	-0,22	Variatie	0,4	0,4
Log Likelihood	4854,33	4839,22	Log Likelihood	2484, 31	2472,19
Chi ²		0,0021	Chi ²		0,033

TABEL 4A-B. Multilevelanalyse met spreektijd als afhankelijke variabele (N = 720) (*p<0,05, **p<0,01, ***p<0,001). De getallen tussen haakjes zijn de standaardfouten.

	GESLACHT JOURNALIST			ZENDER	
	Model 1	Model 2		Model 1	Model 2
Geslacht	-0,26 (0,07)***	-0,29 (0,08)***	Geslacht	-0,27 (0,08)***	-0,24 (0,08)**
Journalist		-0,01 (0,02)	Zender		0,01 (0,01)
Geslacht * Journalist		0,02 (0,03)	Geslacht * Zender		-0,02 (0,02)
Constante	0,37 (0,04)***	0,38 (0,05)***	Constante	0,37 (0,05)***	0,37 (0,05)***
Variatie	0,93	0,93	Variatie	0,96	0,96
Log Likelihood	2930,9	2915,9	Log Likelihood	3005,92	2990,45
Chi ²		0,0036	Chi ²		0,046

5. Discussie en conclusie

Er bestaat een *gender bias* in de Vlaamse televisiejournals: vrouwelijke politici vullen slechts 14% van alle spreektijd die politici krijgen. Met dit onderzoek wilden we nagaan of en op welke wijze deze *gender bias* verklaard kan worden. Is er inderdaad een mediatieke *bias*, waarbij nieuwsmedia minder oog hebben voor vrouwelijke politici of bestaat er een structureel probleem, waarbij verschillen tussen mannen en vrouwen in de politieke wereld de *gender bias* veroorzaken? Het antwoord op deze waardoor- of waarom-vraag is genuanceerd. De resultaten tonen aan dat het gebrek aan hoge functies voor vrouwelijke politici de *gender bias* grotendeels verklaart, maar tegelijkertijd blijft er een media *bias* bestaan, waarbij de nieuwsmedia vrouwelijke politici minder aan het woord laten ongeacht de politieke verschillen tussen mannen en vrouwen.

We analyseerden elf oorzaken die de media-aandacht voor politici kunnen bepalen. Uit de analyse blijkt dat de functie veruit de beste voorspeller is van de hoeveelheid spreektijd die een politicus krijgt. Journalisten laten zich leiden door de politieke macht of althans positie van politici, zodat bijvoorbeeld de premier veel meer aandacht krijgt dan een Vlaamse minister of een Kamerlid. Ook de plaats op de kieslijst en de kandidaatstelling voor de Senaat hebben invloed. De nieuwsmedia selecteren hun nieuwsbronnen aldus voornamelijk op basis van politieke kenmerken. Toch blijkt dat het geslacht van een politicus eveneens een significant effect heeft op spreektijd. Zelfs wanneer we rekening houden met de andere kenmerken van politici, krijgen vrouwelijke politici 429 seconden minder spreektijd, wat overeenkomt met 10%. Het aandeel spreektijd die vrouwelijke politici krijgen wordt dus mee bepaald door hun geslacht en dit kan nadelig zijn voor de politieke representatie van vrouwen in onze samenleving. De media zijn de belangrijkste intermediaire communicatiekanalen tussen politiek en burgers en zijn bovendien belangrijke spelers bij de vorming van het politieke proces (o.a. Adcock, 2001, p. 138). Herkenning van de kandidaat is een cruciaal criterium bij het uitbrengen van een stem. Aangezien meer *news coverage* de mate van herkenning van een kandidaat kan verhogen, kunnen genderverschillen wat betreft media-aandacht belangrijke electorale gevolgen hebben. Vooral op het nationale politieke niveau is media-aandacht immers een belangrijk element om verkozen te raken (Kahn, 1994).

We controleerden in onze analyse voor de kenmerken van de berichtgeving om na te gaan of deze een verklaring bieden voor de *gender bias*. Er is geen effect van de zender: VRT en VTM laten vrouwelijke politici even lang aan het woord. Het thema van het nieuwsitem en het geslacht van de journalist hebben enige invloed op de spreektijd voor vrouwelijke politici. Vrouwelijke politici mogen langer praten in items met een vrouwelijk thema en in items die gemaakt zijn door een vrouwelijke journalist. Ook krijgen vrouwelijke politici meer spreektijd tij-

dens de verkiezingsperiode. Deze resultaten vragen echter enige voorzichtigheid, aangezien het aantal nieuwsitems in de aanloop naar de verkiezingen beperkt is in vergelijking met alle nieuwsitems gedurende het hele mandaat. De resultaten sluiten overigens wel aan bij het onderzoek van Van Aelst en De Swert (2009), die empirische steun vonden voor deze hypothese. Dat vrouwelijke politici in de weken voor de verkiezingen langer mogen praten, kan een gevolg zijn van de genderquota in België, zoals eerder aangehaald. De wet-Smet-Tobback leidt tot paritaire kieslijsten, die op hun beurt de media-aandacht voor een politica kunnen verhogen.

We kunnen al met al concluderen dat voornamelijk de functie van politici hun *news coverage* bepaalt en niet hun geslacht. Het effect van functie blijft steeds het grootste, zowel bij controle voor de karakteristieken van de politici als bij controle voor de kenmerken van de berichtgeving. De lagere functies die vrouwelijke politici gemiddeld bezetten, zijn de voornaamste oorzaak waardoor ze minder in het nieuws verschijnen. Dit duidt wellicht op een structureel probleem in de maatschappij, waarbij vrouwen in de politieke wereld nog altijd botsen op een glazen plafond. België wacht nog op zijn eerste vrouwelijke premier of minister-president. Als de posities van mannen en vrouwen evenwichtiger worden, dan zal waarschijnlijk de *gender bias* afnemen. Dat vrouwelijke politici vaker praten bij vrouwelijke thema's kan eveneens een gevolg zijn van de verschillen in de politieke wereld. Als vrouwelijke politici bevoegd zijn voor 'vrouwelijke' onderwerpen als gezondheidszorg of onderwijs, dan is het logisch dat ze vaker in het nieuws spreken over deze thema's. Dit is het principe van de thematische relevantie: een politicus die betrokken is bij een gebeurtenis door zijn functie of doelen, heeft op dat moment een grotere nieuwswaarde en meer kans om in het nieuwsitem te verschijnen (Wolfsfeld & Sheaffer, 2006, p. 339). In dit geval maken de journalisten niet zozeer een stereotiepe keuze, maar bevestigen de mandaatverdelingen eerder de bestaande stereotypes.

De *gender bias* kan echter niet volledig verklaard worden door die politieke *bias*. De lagere functies en het gebrek aan ervaring van vrouwelijke politici verklaren gedeeltelijk hun beperktere hoorbaarheid in de Vlaamse journaals, maar kunnen de *gender bias* niet helemaal ophelderen. Er is wel degelijk sprake van een reële, mediatieke ondervertegenwoordiging van vrouwelijke politici. Dit kan enerzijds een gevolg zijn van de structuur van de nieuwsmedia, zoals het overwicht van mannelijke journalisten en mannelijke thema's. Anderzijds is het mogelijk dat andere kenmerken van politici, die hier niet getest zijn, bijdragen aan de *gender bias*. In dit onderzoek lag de nadruk op de sociale en politieke achtergrond van politici, maar ook hun (gepercipieerde) competentie en persoonlijke inspanningen kunnen hun nieuwswaardigheid verhogen. Onderzoeken naar *coverage* van politici moeten daarom misschien hun aandacht verplaatsen van wie politici zijn naar wat politici doen (Midtbø, 2011, p. 230).

Politici kunnen op verschillende manieren de aandacht van journalisten proberen te trekken. Ten eerste zullen journalisten de voorkeur geven aan politici die goed communiceren. Sheaffer (2001, p. 727) spreekt over ‘charismatische communicatievaardigheden’ en stelt dat politici die beter communiceren vaker in het nieuws verschijnen en meer controle hebben over de *framing* van het bericht. De communicatie van politici kan een verklaring bieden voor de bevinding dat vrouwelijke politici minder spreektijd krijgen en vooral geassocieerd worden met vrouwelijke thema’s. Het is immers mogelijk dat vrouwelijke politici hun standpunten korter uitleggen en voornamelijk praten over ‘zachte’, vrouwelijke onderwerpen. Enkele onderzoeken tonen echter aan dat vrouwelijke politici niet anders communiceren, althans wat hun communicatie via internet betreft. Niven en Zilber (2001) en Banwart (2004) besluiten dat de websites van mannelijke en vrouwelijke politici gelijkend zijn wat betreft de thema’s, informatie over het privéleven, enz. Verder lijkt het aannemelijk dat politici die zeer actief zijn in de politieke wereld meer aandacht van journalisten trekken. Hoe hoger de parlementaire activiteitsgraad, des te meer media-aandacht een politicus mag verwachten (Tresch, 2009, p. 70). Ook de contacten van politici met journalisten beïnvloeden hun media-aandacht en kunnen verschillen volgens geslacht. Mannen hebben meer, en eerder informele, contacten met journalisten en passen zich beter aan de medialogica aan (Aalberg & Strömbäck, 2010). Deze factoren vormen een interessant onderzoeksdomein om de *gender bias* van vrouwelijke politici verder te ontleden.

In dit onderzoek lag de nadruk exclusief op de hoeveelheid media-aandacht en niet op de inhoud van de berichtgeving. Toch zeggen de resultaten iets over de stereotiepe manier waarop vrouwelijke politici in de media verschijnen. Ze worden ten eerste gekoppeld aan thema’s die passen bij de traditionele rollen van een vrouw, namelijk opvoeding en zorg. Daarnaast krijgen vrouwelijke politici de meeste aandacht wanneer ze twintigers of dertigers zijn; dit is zelfs meer dan mannelijke twintigers en dertigers. Dit vormt een aanwijzing dat nieuwsmedia inderdaad de nadruk leggen op de leeftijd en de uiterlijke verschijning van een politica. Het onderzoek naar de manier waarop vrouwelijke politici in het Vlaamse televisienieuws verschijnen, is een denkpiste die nog uitgediept kan worden. Worden Vlaamse politica’s meer beschreven volgens hun geslacht, hun leeftijd, hun uiterlijk en hun gezinsleven? Meer kwalitatieve inhoudsanalyses kunnen een antwoord bieden op deze vraag.

Noten

1. De auteur wil graag Stefaan Walgrave en Peter Van Aelst van de Universiteit Antwerpen bedanken voor hun hulp en feedback.

2. De variabele 'functie' is strikt genomen geen metrische variabele, maar is wel een duidelijk geschaalde variabele. Deze duidelijkheid laat toe om een regressieanalyse uit te voeren met de variabele 'functie' als onafhankelijke variabele. Bovendien kunnen we zo nauwkeurig controleren voor 19 verschillende functies, wat niet mogelijk is bij een dummificering van de variabele 'functie'. Ter controle hebben we een regressieanalyse uitgevoerd met vier dummyvariabelen die het effect van de functie meten. De resultaten van deze regressie zijn dezelfde als die van de regressie met de variabele 'functie' met de 19 categorieën; daarom behouden we de oorspronkelijke operationalisering van 'functie'.
3. We zijn er ons van bewust dat de spreektijd voor politici scheef verdeeld is. Het aantal seconden spreektijd per politicus varieert van 0 tot 20.875 en de standaardafwijking bedraagt 1.949 seconden. Aan de hand van een box-cox transformatie hebben we de verdeling genormaliseerd en de data opnieuw geanalyseerd. Hieruit blijkt dat de scheve verdeling de resultaten niet beïnvloedt, zodat we onze oorspronkelijke analyses behouden en weergeven.
4. In het derde model worden de acht kenmerken van politici toegevoegd. We geven echter enkel model 1 en 2 weer. De toevoeging van de acht eigenschappen in model 3 verandert niets aan de interactievariabele, die centraal staat in de multilevelanalyse. Wel blijkt uit elke analyse dat functie steeds het grootste significante effect heeft op de spreektijd die politici krijgen.

Bibliografie

- Aalberg, T. & Strömbäck, J. (2010). Media-driven Men and Media-critical Women? An Empirical Study of Gender and MP's Relationships with the Media in Norway and Sweden, *International Political Science Review*, 32 (2), 167-187.
- Aday, S. & Devitt, J. (2001). Style over Substance: Newspaper Coverage of Elizabeth's Dole Presidential Bid, *The International Journal of Press/Politics*, 6 (2), 52-73.
- Adcock, C. (2010). The Politician, The Wife, The Citizen, and her Newspaper. Rethinking Women, Democracy, and Media(ted) Representation, *Feminist Media Studies*, 10 (2), 135-159.
- Armstrong, C.L. (2004). The Influence of Reporter Gender on Source Selection in Newspaper Stories, *J&MC Quarterly*, 81 (1), 139-154.
- Banwart, M.C. (2004). Webstyles in 2004: The Gendering of Candidates on Campaign Web Sites? In A.P. Williams & J.C. Tedesco (Eds.), *The Internet Election: Perspectives on the Web in Campaign 2004* (pp. 37-56). Maryland: Rowman & Littlefield Publishers.

- Banwart, M.C., Bystrom, D. & Robertson, T. (2003). From the Primary to the General Election: A Comparative Analysis of Media Candidate Coverage in Mixed-Gender 2000 Races for Governor and U.S. Senate, *American Behavioral Scientist*, 46 (5), 658-676.
- Belgische Federale Overheidsdiensten (2011). *Portaal Belgium.be: Samenstelling en bevoegdheidsverdeling van de federale regeringsleden*. [07.03.2011, Belgische Federale Overheidsdiensten: <http://www.belgium.be/nl/>].
- Craft, S. & Wanta, W. (2004). Women in the Newsroom: Influences of Female Editors and Reporters on the News Agenda, *J&MC Quarterly*, 81 (1), 124-138.
- Depauw, S. & Van den Bulcke, H. (2007). Het parlement in het televisienieuws. In M. Hooghe, K. De Swert & S. Walgrave (Eds.), *De kwaliteit van het nieuws; kwaliteitsindicatoren voor televisienieuws* (pp. 171-187). Leuven: Acco.
- Devitt, J. (2002). Framing Gender on the Campaign Trail: Female Gubernatorial Candidates and the Press, *J&MC Quarterly*, 79 (2), 445-463.
- Devos, C. (2006). Democratie. In C. Devos (Ed.), *De kleermakers en de keizer: Inleiding tot politiek en politieke wetenschappen* (pp. 455-536). Gent: Academia Press.
- Elmelund-Præstekær, C., Hopmann, N. & Nørgaard, A.S. (2011). Does Mediatization Change MP-Media Interaction and MP Attitudes toward the Media? Evidence from a Longitudinal Study of Danish MPs, *International Journal of Press/Politics*, 16 (3), 382-403.
- Everitt, J. (2003). Media in the Maritimes: Do Female Candidates Face a Bias?, *Atlantis*, 27 (2), 90-98.
- Fiers, G., Gerard, E. & Van Uytven, A. (2006). De uitverkorenen: de federale en Vlaamse parlementsleden (1946-2004). In S. Fiers en H. Reynaert (Eds.), *Wie zetelt? De gekozen politieke elite in Vlaanderen doorgelicht* (pp. 87-111). Tiel: LannooCampus.
- Galtung, J. & Ruge, M.H. (1965). The Structure of Foreign News, *Journal of Peace Research*, 2 (1), 64-91.
- Hooghe, M. & De Swert, K. (2007). Wie voert het woord? De aanwezigheid van vrouwelijke actoren in het Vlaamse televisienieuws (2003-2005). In M. Hooghe, K. De Swert & S. Walgrave (Eds.), *De kwaliteit van het nieuws: kwaliteitindicatoren voor televisienieuws* (pp. 151-170). Leuven: Acco.
- Hooghe, M. & De Swert, K. (2009). Gender Model or Job Model? Putting the Presence of Female New Sources in Belgian Television News Broadcasts (2003-2007) in Perspective, *Media Report to Women*, 37 (1), 1-21.
- Hox, J.J. (2010). *Multilevel Analysis: Techniques and Applications*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Kahn, F.K. (1994). The Distorted Mirror: Press Coverage of Women Candidates for Statewide Office, *The Journal of Politics*, 56 (1), 154-173.
- Kahn, F.K. & Goldenberg, E. (1991). Women Candidates in the News: An Examination of Gender Differences in U.S. Senate Campaign Coverage, *The Public Opinion Quarterly*, 55 (2), 180-199.

- Kenworthy, L. & Malami, M. (1999). Gender Inequality in Political Representation: A Worldwide Comparative Analysis, *Social Forces*, 78 (1), 235-268.
- Kuklinski, J.H. & Sigelman, L. (1992). When Objectivity is not Objective: Network Television News Coverage of US Senators and the "Paradox of Objectivity", *Journal of Politics*, 54 (3), 810-33.
- Mazzoleni, G. & Schulz, W. (1999). "Mediatization" of Politics: A Challenge for Democracy?, *Political Communication*, 16 (3), 247-261.
- Meyer, T. & Hinchman, L. (2002). *Media Democracy: How the Media Colonize Politics*. Cambridge: Polity Press.
- Midtbø, T. (2011). Explaining Media Attention for Norwegian MPs: A New Modelling Approach, *Scandinavian Political Studies*, 34 (3), 226-249.
- Niven, D. (2005). Gender Bias? Media Coverage of Women and Men in Congress. In S. Tolleson-Rinehart & J. Josephson (Eds.), *Gender and American Politics: Women, Men and the Political Process* (pp. 264-283). New York: Sharpe.
- Niven, D. & Zilber, J. (2001). Do Women and Men in Congress Cultivate Different Images? Evidence from Congressional Web Sites, *Political Communication*, 18 (4), 395-405.
- Niven, D. & Zilber, J. (2002). "How Does She Has Time for Kids and Congress?" Views on Gender and Media Coverage from House Offices, *Women & Politics*, 23 (1-2), 147-165.
- Rodgers, R. & Thorson, E. (2003). A Socialization Perspective on Male and Female Reporting, *Journal of Communication*, 53 (4), 658-675.
- Ross, K. (2002). Woman's Place in Male 'Space': Gender and Effect in Parliamentary Contexts, *Parliamentary Affairs*, 55 (1), 189-201.
- Schoenbach, K., De Ridder, J. & Lauf, E. (2001). Politicians on TV News: Getting Attention in Dutch and German Election Campaigns, *European Journal of Political Research*, 39 (4), 519-531.
- Sheafer, T. (2001). Charismatic Skill and Media Legitimacy. An Actor-Centered Approach to Understanding the Political Communication Competition, *Communication Research*, 28 (6), 711-736.
- Shoemaker, P. & Reese, S. (1991). *Mediating the Message. Theories of Influences on Mass Media Content*. New York: Longman.
- Sliwa, S., Meier, P. & Thijssen, P. (2011). De impact van party magnitude op het aantal vrouwelijke verkozenen. Gender quota in België kritisch bekeken, *Res Publica*, 53 (2), 141-165.
- Spee, S. & De Swert, K. (2005). De 'mannelijke' norm bevestigd? Vrouwelijke politici in het televisienieuws van TV1 en VTM. In M. Hooghe, K. De Swert & S. Walgrave (Eds.), *Nieuws op televisie. Televisiejournals als venster op de wereld* (pp. 39-55). Leuven: Acco.

- Tresch, A. (2009). Politicians in the Media: Determinants of Legislators' Presence and Prominence in Swiss Newspapers, *International Journal of Press/Politics*, 14 (1), 67-90.
- Van Aelst, P. (2006). *Toeschouwer, speler of scheidsrechter? Een empirische studie over de rol van de media in de verkiezingscampagne van 2003*. Antwerpen: Universiteit Antwerpen.
- Van Aelst, P. & De Swert, K. (2009). Politics in the News: Do Campaigns Matter? A Comparison of Political News during Election Periods and Routine Periods in Flanders (Belgium), *Communications*, 34 (2), 149-168.
- Van Aelst, P. et al. (2008). Politicians in the News: Media or Party Logic?: Media Attention and Electoral Success in the Belgian Election Campaign of 2003, *European Journal of Communication*, 23 (2), 193-210.
- Van Aelst, P., Sehata, A. & Van Dalen, A. (2010). Members of Parliament: Equal Competitors for Media Attention? An Analysis of Personal Contacts between MPs and Political Journalists in Five European Countries, *Political Communication*, 27 (3), 310-325.
- Vandenhende, M. (2010). *Tabloidisering van het politieke nieuws op televisie. Een vergelijkende analyse van het VRT-journaal en het VTM-nieuws* [masterproef]. Gent: Universiteit Gent.
- Van Zoonen, L. (1998). One of the Girls? The Changing Gender of Journalism. In C. Carter, G. Branston & S. Allan (Eds.), *News, Gender and Power* (pp. 33-46). London: Routledge.
- Van Zoonen, L. (2006). The Personal, the Political and the Popular. A Women's Guide to Celebrity Politics, *European Journal of Cultural Studies*, 9 (3), 287-301.
- Walgrave, S. & De Swert, K. (2005). De 'kanseliersbonus' revisited. Over de dominante aanwezigheid van de regering en de premier op het TV-nieuws. In M. Hooghe, K. De Swert & S. Walgrave (Eds.), *Nieuws op televisie. Televisiejournals als venster op de wereld* (pp. 79-98). Leuven: Acco
- Weaver, D.H. & Wilhoit, G.C. (1996). *The American Journalist in the 1990's: US News People at the End of an Era*. New Jersey: Erlbaum.
- Wolfsfeld, G. & Sheafer, T. (2006). Competing Actors and the Construction of Political News: The Contest over Waves in Israel, *Political Communication*, 23 (3), 333-354.
- Zoch, L.J. & Turk, J.V. (1998). Women Making News: Gender as Variable in Source Selection and Use, *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 75 (4), 762-775.

Bijlage 1

Variabele	Operationalisering
Afhankelijke variabelen	
Media-aandacht algemeen	Aantal seconden spreekijd
Media-aandacht per thema	Aantal seconden spreekijd per mannelijk, vrouwelijk en neutraal thema
Media-aandacht per zender	Aantal seconden spreekijd op VRT en VTM
Media-aandacht per geslacht journalist	Aantal seconden spreekijd per mannelijke en vrouwelijke journalist
Media-aandacht per periode	Aantal seconden spreekijd in verkiezingsperiode en niet-verkiezingsperiode
Onafhankelijke variabelen	
Geslacht	Man = 0, Vrouw = 1
Leeftijd	Leeftijd in jaren (aan begin van legislatuur)
Niet-politieke bekendheid	Bekendheid = 1, Geen bekendheid = 2
Regeringspartij	Oppositie = 1, Regering = 2
Politieke functie*	Federale premier = 1, Vlaamse minister-president = 2, Federale vice-premier = 3, Vlaamse vice-premier = 4, Partijvoorzitter = 5, Federale minister = 6, Vlaamse minister = 7, Federale staatssecretaris = 8, Europees commissaris = 9, Voorzitter Vlaams Parlement = 10, Kamervoorzitter = 11, Voorzitter kleinere partij = 12, Fractie leider Kamer = 13, Fractie leider Vlaams Parlement = 14, Senaatsvoorzitter = 15, Burgemeester grote stad = 16, Kamerlid = 17, Fractie leider Senaat = 18, Senator = 19
Politieke ervaring	Ervaring in jaren (aan begin legislatuur)
Plaats kieslijst	Topplaats = 1, Geen topplaats = 2
Kandidaatstelling Senaat	Kandidaatstelling = 1, Geen kandidaatstelling = 2

*Noot: Indeling op basis van Walgrave & De Swert (2005).

Bijlage 2

Mannelijk thema	Vrouwelijk thema	Neutraal thema
Politieke organisatie	Sociale zaken	Verkiezingen en referenda
Gerecht, justitie en criminaliteitsbeleid	Patrimonium	Criminaliteit
Financiën	Onderwijs	Rechten en vrijheden
Economie		Migratie, integratie en asielzoekers
Defensie en wapens		Consument
Oorlog & vrede		Werk
Internationale contacten		Demografie
		Mobiliteit en verkeer
		Ruimtelijke structuur
		Milieu
		Natuur
		Energie
		Landbouw
		Wetenschappen
		Ruimtevaart
		Toerisme
		Godsdienst
		Media
		Telecommunicatie
		Internationale instellingen
		Europa
		Relaties met Derde Wereld
		Rampen
		Sport

Noot: Het ENA codeert nieuwsitems aan de hand van deze vaste thema's. De indeling in mannelijke, vrouwelijke en neutrale thema's is gebaseerd op Hooghe & De Swert (2009).

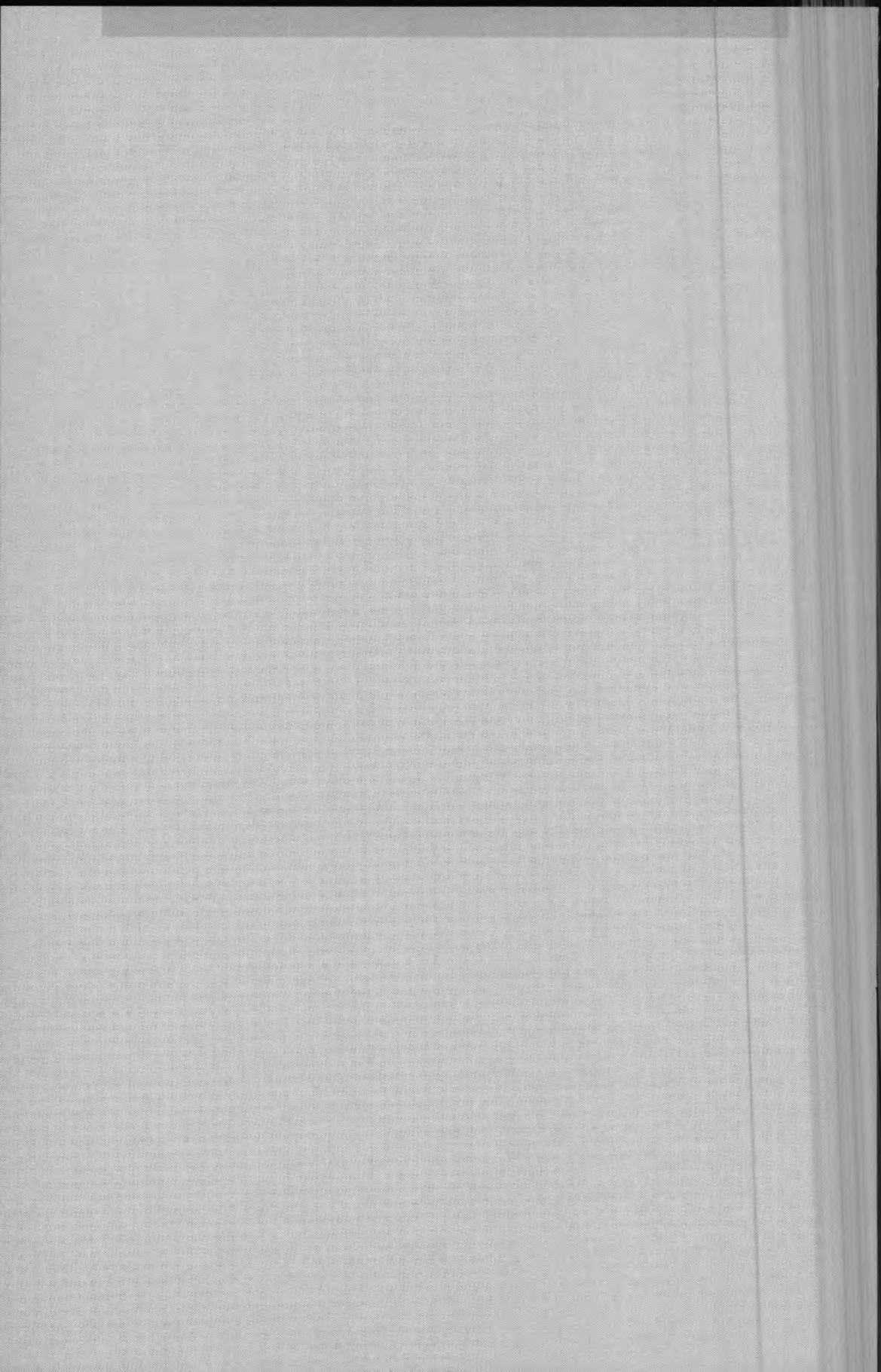
DEEL 2

RUBRIEKEN

INHOUD

- ESSAY:
**Drie decennia populistisch radicaal-
rechtse politiek in West-Europa:**
So What? 221
Cas Mudde
- SYMPOSIUM:
**Het nut van
internationale congressen** 239
Marcel Wissenburg, Patrick Stouthuysen
en Hans Keman
- ONDERZOEK UITGELICHT:
**Sociaal kapitaal dwingt politieke
verantwoordelijkheid af** 249
Dimi Jottier en Bruno Heyndels
- De sociale basis van politieke
rekrutering** 253
*Een vergelijkende studie van
gemeenteraadleden in Europa*
Herwig Reynaert, Tom Verhelst
en Kristof Steyvers
- Multi-stakeholderbestuur en
Maatschappelijk Verantwoord
Ondernemen** 257
*Legitimatiestrategieën in de private
regulering van transnationale
arbeids- en milieustandaarden*
Luc Fransen
- AUTEURSINFO 261

Drie decennia populistisch radicaal-rechtse politiek in West-Europa: *So What?*

Stein Rokkan Lezing, ECPR Joint Sessions of Workshops,
Antwerpen 2012

Cas Mudde¹

Vijfenvestig jaar geleden publiceerden Seymour Martin Lipset en Stein Rokkan hun beroemde “bevriezingshypothese” van West-Europese partijssystemen. Hoewel de these sindsdien bij bijna iedere verkiezingsoverwinning van een nieuwe partij, of -nederlaag van een gevestigde partij, is betwist, concludeerde Peter Mair (1997, p. 3) in het midden van de jaren negentig nog: “de bevriezingshypothese blijft grotendeels overeind, althans tot nu toe”. Maar veel is veranderd sinds Peter Mair deze woorden schreef. Van bijzonder belang is dat populistisch radicaal-rechtse partijen (PRRP’s) niet alleen hun electoraal succes en parlementaire aanwezigheid in heel West-Europa hebben vergroot, maar dat ze uiteindelijk ook toegetreden zijn tot nationale regeringen.

Sinds het bescheiden begin van de zogenaamde ‘derde radicaal-rechtse golf’, nu drie decennia geleden, hebben commentatoren gewaarschuwd voor de gevaren voor Europese democratieën. Gevraagd naar de grootste risico’s voor Europa, zei EU-President Herman Van Rompuy in een

interview met de *Frankfurter Allgemeine Zeitung* (9/4/2010), “het grote gevaar is populisme”, daarbij expliciet verwijzend naar het *Vlaams Belang* (VB). Hij zei dit in 2010, op het hoogtepunt van de grootste economische crisis in de naoorlogse periode!

Het idee dat het gevaar en de invloed van populistisch radicaal-rechts groeit, is niet beperkt tot politieke concurrenten. De media schrijven regelmatig dat Europa’s populistisch radicaal-rechts ‘groeit’ of, meer dramatisch, ‘vooruit marcheert’, wat leidt tot ‘Europa’s beweging naar rechts’ en ‘Europa’s radicaal-rechts probleem’.

Het waargenomen belang van PRRP’s is ook zichtbaar in de buitenproportionele academische aandacht voor het onderwerp. Terwijl men voor 1990 met de grootste moeite enkele niet-Duitstalige studies over populistisch radicaal-rechts kon vinden, werken er tegenwoordig meer dan honderd academici wereldwijd op het onderwerp en produceren zij veel meer artikelen en boeken over deze specifieke

partijfamilie dan over alle andere partijfamilies tezamen!

De meeste academici suggereren, of claimen zelfs expliciet, dat populistisch radicaal-rechts een belangrijke factor is in de hedendaagse Europese politiek. Zij wijzen op een breed aantal ontwikkelingen die dit hebben veroorzaakt of die verondersteld worden hierdoor veroorzaakt te zijn – van een toename in politieke ontevredenheid en racistisch geweld op het niveau van de massa tot een dominantie van rechtse politieke retoriek op het niveau van de elites. In de meeste gevallen is het bewijs op z'n best illustratief, en correlatie wordt aangezien voor causaliteit. Hierbij moet worden opgemerkt dat veel veronderstelde effecten erg moeilijk te bewijzen zijn, daar ze vaak afhankelijk zijn van data die niet bestaan of daar het indirecte effecten betreft.

In de laatste jaren is het populair geworden om over een *'verrechtsing'* in de Europese politiek te spreken. Deze these stelt dat PRRP's de Europese politiek naar rechts hebben geduwd, door hun (in)directe invloed op het belang van en de posities met betrekking tot de issues die op de politieke agenda staan. Martin Schulz (2011, p. 30), leider van de Socialistische Fractie in het Europees Parlement, schreef bijvoorbeeld recent dat hij, met betrekking tot de recente groei van populistisch radicaal-rechts, niet zozeer bezorgd was over het extreemrechtse geweld, maar over "de persistente en permanente inbreuk op taboes die ervoor zorgt dat de extreemrechtse ideologie respectabel wordt door ze te voorzien van een democratisch legitieme outfit".

1. De aanwezigheid van populistisch radicaal-rechts

In het navolgende presenteer ik een analyse van de effecten van populistisch radicaal-rechts op vier aspecten van de West-Europese politiek: bevolking, partijen en partijsystemen, beleid, en politieke systemen. Maar eerst kijken we kort naar *wat* en *wie* 'ze' zijn en naar hun daadwerkelijke aanwezigheid in verkiezingen, parlementen en regeringen.

PRRP's delen een kernideologie van ten minste nativisme, autoritarisme en populisme. De term nativisme verwijst naar een combinatie van nationalisme en xenofobie, waarin een monoculturele natie staat het ideaal is en alle niet-autochtonen (d.w.z. allochtonen) als bedreigend worden ervaren. Autoritarisme betekent een strikt geloof in orde en het afdwingen daarvan in de samenleving via discipline en recht en orde. Populisme, ten slotte, ziet de samenleving als essentieel verdeeld in twee antagonistische en homogene groepen, het zuivere volk en de corrupte elite, en wil dat de politiek de algemene wil van het volk reflecteert. Het is de combinatie van *alle* drie de kenmerken die de populistisch radicaal-rechtse partijfamilie definieert.

Terwijl bijna iedereen instemt met de inclusie van sommige partijen uit deze familie, met name het prototypische *Front National* (FN) in Frankrijk, bestaat er serieuze discussie over verschillende andere. In sommige gevallen gaat dit debat over de vraag vanaf wanneer een partij (niet langer) als populistisch radicaal-rechts kan worden beschouwd. Hoewel

het te ver gaat om hier alle individuele classificaties te bespreken, wil ik enkele opmerkelijke zaken noemen: ik sluit de Deense en Noorse Vooruitgangspartijen, de Zweedse Nieuwe Democratie, de Finse Echte Finnen, de Nederlandse Lijst Pim Fortuyn en de Italiaanse Forza Italië uit, omdat nativisme geen kernelement van hun ideologie is. Ik reken de Oostenrijkse Vrijheidspartij er vanaf 1986 en de Zwitserse Volkspartij vanaf 2000 bij, want toen greep de populistisch radicaal-rechtse fractie de macht binnen de partij, terwijl ik de Italiaanse Sociale Beweging/Nationale Alliantie vanaf 2004 uitsluit, omdat ze toen succesvol van een neofascistische naar een nationaal-conservatieve partij was omgevormd.

Tabel 1 geeft een overzicht van zowel de hoogste als de meest recente score tijdens nationale parlementsverkiezingen van de belangrijkste PRRP's in West-Europa. Opmerkelijk zijn enkele recente successen: de SVP is met afstand de grootste partij in Zwitserland, terwijl het populistisch radicaal-rechtse kamp de op-een-na-grootste partijfamilie is in Oostenrijk (d.w.z. BZÖ en FPÖ tezamen). Ten slotte, de Deense DFP en de Nederlandse PVV zijn beide de op-twee-na-grootste partij in hun land.

Tegelijkertijd is het duidelijk dat de vermeende populistisch radicaal-rechtse golf niet op de kust van alle West-Europese landen (tegelijk) aanspoelt. In werkelijkheid zijn PRRP's in slechts de helft van

TABEL 1. Hoogste en meest recente verkiezingsuitslagen van de belangrijkste PRRP's in West-Europa, 1980-2011.

Land	Partij	Hoogste resultaat	Meest recente resultaat
België	Vlaams Belang (VB)	12.0	7.8
	Nationaal Front (FNb)	2.3	--
Denemarken	Deense Volkspartij (DFP)	13.8	12.3
Duitsland	De Republikeinen (REP)	2.1	0.4
Finland	--	--	--
Frankrijk	Nationaal Front (FN)	15.3	4.3
Griekenland	Populaire Orthodoxe Verzameling (LAOS)	5.6	5.6
Ierland	--	--	--
Italië	Noordse Liga (LN)	10.1	8.3
Luxemburg	Nationale Beweging (NB)	2.6	--
Nederland	Partij voor de Vrijheid (PVV)	15.5	15.5
Noorwegen	--	--	--
Oostenrijk	Alliantie voor de Toekomst van Oostenrijk (BZÖ)	10.7	10.7
	Oostenrijkse Vrijheidspartij (FPÖ)	26.9	17.5
Portugal	Nationale Restaurateur Partij (PNR)	0.3	0.3
Spanje	Nationaal Front (FNe)	0.5	0.0
Verenigd Koninkrijk	Britse Nationale Partij (BNP)	1.9	1.9
Zweden	Zweden Democraten (SD)	5.7	5.7
Zwitserland	Zwitserse Volkspartij (SVP)	28.9	26.6

de nationale parlementen in West-Europa vertegenwoordigd.

Een nuttige vergelijking is die met de Groene partijfamilie, vaak gezien als het spiegelbeeld van populistisch radicaal-rechts, en de enige andere (relatieve) nieuwkomer sinds de 'bevriezing' van de West-Europese partijssystemen. Zoals tabel 2 toont, is de gemiddelde score van PRRP's in nationale parlementsverkiezingen niet

veel hoger dan die van de Groenen. Meer opmerkelijk, wellicht, is dat terwijl populistisch radicaal-rechts iets succesvoller is tijdens verkiezingen, ze iets minder succesvol zijn wat regeringsdeelname betreft, al is dit aan het verschuiven. Sinds 1980 hebben de Groenen van tien regeringen deel uitgemaakt, tegen slechts acht voor populistisch radicaal-rechts. Terwijl de jaren negentig de hoogtijdagen voor Groene regeringsdeelname waren, lijkt populis-

TABEL 2. Gemiddelde verkiezingsuitslagen en regeringsparticipatie van Groene en populistisch radicaal-rechtse partijen in West-Europa (per decennium).

	1980-1989	1990-1999	2000-2009
<i>Gemiddelde verkiezingsuitslag</i>			
Populistisch radicaal-rechtse partijen	1.7	4.8	5.9
Groene partijen	1.9	3.2	4.7
<i>Regeringsdeelname</i>			
Populistisch radicaal-rechtse partijen	0	1	7
Groene partijen	0	7	3

TABEL 3. PRRP's in West-Europese nationale regeringen sinds 1980.

Land	Partij	Periode	Coalitiepartner(s)
Denemarken*	DFP	2001-05	V, KF
		2005-07	V, KF
		2007-11	V, KF
Griekenland	LAOS	2011-12	ND, PASOK
		1994-96	FI, CCD-UDC, AN
Italië	LN	2001-05	FI, AN
		2008-11	PdL
Nederland*	PVV	2010-12	CDA, WVD
Oostenrijk	FPÖ	2000-02	ÖVP
	BZÖ	2002-05	ÖVP
		2005-07	ÖVP
Zwitserland**	SVP	2000-	CVP, FDP, SP

* Minderheidsregering die door een PRRP officieel wordt gesteund.

** Zwitserse regeringen worden op basis van een 'magische formule' samengesteld die weinig met de resultaten van de parlementaire verkiezingen te maken heeft. De SVP verdween in 2008 voor enkele maanden uit de regering als gevolg van interne problemen en een afsplitsing.

tisch radicaal-rechts meer succesvol in de eenentwintigste eeuw. Hieraan moet worden toegevoegd dat populistisch radicaal-rechts ook de officiële partner was van een aantal minderheidsregeringen.

Niettegenstaande dit alles blijft populistisch radicaal-rechtse regeringsdeelname een uitzondering in West-Europa. Van de meer dan tweehonderd nationale regeringen die sinds 1980 in West-Europa zijn gevormd, hadden er slechts acht een PRRP in hun rangen. En in alle gevallen was dit een junior partner.

Hoewel slechts drie West-Europese landen een meerderheidsregering met officiële populistisch radicaal-rechtse deelname hebben gekend (Italië, Oostenrijk en Zwitserland), en in twee landen minderheidsregeringen afhankelijk zijn (geweest) van hun steun (Denemarken en Nederland), is de trend duidelijk stijgende. In de jaren tachtig was er geen enkele regering met populistisch radicaal-rechtse participatie, in de jaren negentig één (Berlusconi I), maar in het eerste decennium van de eenentwintigste eeuw waren er maar liefst zeven meerderheids- en drie minderheidsregeringen. Toch is er vandaag maar één meerderheidsregering met een PRRP: de Zwitserse.

Hiermee wil ik niet zeggen dat PRRP's irrelevant zijn in de West-Europese politiek. Het simpele feit dat ze, althans in electorale termen, Europa's meest succesvolle nieuwe partijfamilie vormen sinds het eind van de Tweede Wereldoorlog, ontkracht een dergelijke simplistische conclusie. Toch zouden deze gegevens op z'n

minst tot enige scepsis ten opzichte van de vaak alarmerende claims omtrent de populistisch radicaal-rechtse invloed in de hedendaagse West-Europese politiek moeten leiden.

2. Beoordeling van de invloed van populistisch radicaal-rechts

Academici en commentatoren claimen invloed van populistisch radicaal-rechts. Er is relatief weinig academisch werk dat deze claim empirisch en systematisch onderzoekt. Daarbij richten vele studies zich slechts op een klein deel van de geclaimde invloed, met name immigratiebeleid, en hanteren ze een beperkt (en vaak impliciet) theoretisch kader waarin regeringspartijen worden verondersteld zo niet de enige, dan toch de almachtige beleidsactoren te zijn. Ten slotte worden alle academici geconfronteerd met belangrijke casus- en dataproblemen: er zijn slechts enkele cases van grote PRRP's, laat staan regeringen met PRRP's, en we ontberen betrouwbare cross-nationale en cross-temporele data omtrent een aantal cruciale aspecten (met name publieke opinie). Daarom beperken de meeste studies zich tot een beperkt aantal landen en beleidsvelden of ze gebruiken gegevens die problematisch zijn. Deze lezing kampt helaas met grotendeels dezelfde problemen en kan daarom slechts als een eerste veelomvattende beoordeling worden gezien.

Ik zal de impact van populistisch radicaal-rechts op vier aspecten van de West-

Europese politiek beoordelen: bevolking, partijen en partijsystemen, beleid, en politiek systeem. De analyse is in deze (democratische) volgorde gepresenteerd, ervan uitgaand dat de grotendeels oppositionele PRRP's eerst de bevolking beïnvloeden, wat leidt tot een reactie van de gevestigde partijen (verontrust door electorale competitie), die nieuw beleid introduceren (al dan niet in coalitie met PRRP's), en daarbij wellicht het hele politieke systeem veranderen.

2.1. *Bevolking*

Volgens de these van de *verrechtsing* heeft de opkomst van PRRP's de Europese bevolking beïnvloed door hun issueposities en -prioriteiten te veranderen. Charles Westin (2003, p. 123), bijvoorbeeld, claimt "wanneer protestpartijen als het VB en FN een aanzienlijk deel van de stemmen krijgen, verschuift het zwaartepunt van de publieke opinie significant naar rechts". Kortom, de partijen hebben, via hun macht om de agenda te bepalen, het belang van 'populistisch radicaal rechtse issues' – zoals immigratie, criminaliteit, corruptie, Europese integratie – vergroot voor de bevolking en de issueposities van de mensen veranderd.

Het is duidelijk dat PRRP's profiteren van het toegenomen belang van socioculturele issues, maar deze zogenaamde 'stille revolutie' gaat grotendeels vooraf aan de opkomst van populistisch radicaal-rechts. Met betrekking tot de meer specifieke issues van deze partijen is er in de laatste dertig jaar duidelijk een toename in het

belang ervan, zeker wat immigratie betreft. Deze toename in belang is echter erg vluchtig en lijkt amper gerelateerd aan de electorale sterkte dan wel de regeringsdeelname van PRRP's.

In sommige gevallen lijken de wijzigingen in het belang van het immigratie-issue Christopher Wleziens beroemde "thermostatische model" te volgen, d.w.z. een toename in publiek belang van het immigratie-issue leidt tot een toename in beleidsactiviteit op dat issue. Dit kan men bijvoorbeeld zien in Denemarken, waar het belang van immigratie sterk toenam van 1990 tot 2001, toen de populistisch radicaal-rechtse DFP haar electorale doorbraak realiseerde, maar daalde weer in 2005, na een eerste periode waarin de DFP de minderheidsregering steunde en de immigratiewetgeving werd verscherpt.

In het algemeen bestaat er een aanzienlijk debat over het effect van PRRP's op de publieke opinie en issueposities, en wetenschappelijk onderzoek versterkt enkel de verwarring. Verschillende studies claimen een belangrijk effect van PRRP's op de publieke opinie ten aanzien van immigratie en integratie, maar andere vinden een meer beperkt effect, bijvoorbeeld alleen van 'cultureel racistische partijen' of 'ondernemende radicaal-rechtse partijen', of helemaal geen effect. Hoewel een deel van de verwarring ongetwijfeld gebaseerd is op de verschillende aspecten van het immigratie-issue waarop deze studies zich richten, alsmede op de verschillende data en perioden, lijkt dit er niet op te wijzen dat electoraal succesvolle PRRP's fundamentele veranderingen teweegbrengen in

de publieke opinie op het gebied van immigratie en integratie.

Een ander issue dat veel aandacht heeft gekregen is publieke steun voor Europese integratie. Daar PRRP's vaak de machtigste eurosceptische actoren in hun land zijn, hebben verschillende commentatoren hun opkomst verbonden aan de toename in publiek euroscepticisme. Hoewel ik niet op de hoogte ben van een studie die deze correlatie empirisch aantoot, wijst overvloedig empirisch onderzoek naar euroscepticisme in een andere richting. Publieke steun voor Europese integratie in verschillende landen en perioden, zoals gemeten door de Eurobarometer, fluctueert sterk en lijkt niet gerelateerd aan welke verkiezingsresultaten dan ook. Daarbij komt dat er in de EU een duidelijke convergentie bestaat in (afname van) steun voor Europese integratie, op zijn minst sinds het Verdrag van Maastricht van 1992.

Cross-nationale data met betrekking tot de publieke opinie ten opzichte van criminaliteit zijn moeilijk te vinden en hebben meestal slechts een beperkt aantal data. Of men zich nu richt op electorale successen of regeringsparticipatie van PRRP's, de data zijn over het algemeen niet overtuigend en tonen ofwel vrij stabiele posities ofwel vrij instabiele en ongerelateerde veranderingen.

Een van de belangrijkste punten in de propaganda van PRRP's is ten slotte dat corrupte elites het politieke systeem hebben gegijzeld en de stem van het volk het zwijgen hebben opgelegd via achterkamerakkoorden en politieke correctheid. Op

het eerste gezicht lijkt het erop dat ze erin geslaagd zijn om een groeiend deel van de bevolking te overtuigen. West-Europa is een continent van "*disaffected democracies*" geworden, met een afnemend vertrouwen in politieke instituties en tevredenheid met de nationale democratie.

Maar veel van de groei in publieke ontevredenheid dateert van voor de opkomst van de PRRP's en was waarschijnlijk eerder de oorzaak dan het effect ervan. Daarbij toont een snelle kijk op de Eurobarometerdata dat publieke ontevredenheid met de nationale democratie vluchtig is en ongerelateerd aan de verkiezingsuccessen en regeringsdeelname van PRRP's. Een mooi contra-intuïtief voorbeeld kan worden gevonden in Scandinavië: terwijl de publieke ontevredenheid toenam in Zweden voordat het een succesvolle PRRP kende, nam de publieke tevredenheid in Denemarken toe ten tijde van de populistisch radicaal-rechtse steun aan de minderheidsregering!

Concluderend kunnen we stellen dat PRRP's wellicht het belang en de posities op sommige issues voor sommige delen van de bevolking hebben veranderd, maar ze lijken amper de meer langdurige attitudes te hebben veranderd. Zoals ik hier reeds eerder heb betuigd, in mijn "pathologische normaliteitsthese" (*Res Publica*, 2011), was dit ook niet echt nodig. De publieke opinie van grote delen van West-Europa kwam reeds overeen met de basisideeën van de populistisch radicaal-rechtse ideologie (hoewel in een meer gematigde vorm) voordat de PRRP's in de polls stegen.

2.2. Partijen & partijssystemen

De these van de *verrechtsing* is deels gericht op het partijniveau, d.w.z. PRRP's hebben de gevestigde partijen naar rechts doen opschuiven. Dit argument is tweeledig: (1) gevestigde partijen zijn meer nativistisch, autoritair en populistisch geworden, en (2) dit is *vanwege* de electorale competitie van PRRP's. Sommige wetenschappers gaan zelfs een stap verder en beweren dat PRRP's niet alleen individuele gevestigde partijen hebben beïnvloed maar ook de partijssystemen, d.w.z. de wijze waarop de relevante partijen met elkaar interageren.

2.2.1. Partijen

De meeste auteurs argumenteren dat PRRP's alleen de gevestigde rechtse partij hebben beïnvloed. Een goed voorbeeld is Jean-Yves Camus (2011, p. 83), die stelt dat "de ideeën van de FN een invloed gehad hebben op de politieke agenda van rechts op issues zoals immigratie, recht en orde, multiculturalisme en de definitie van nationale identiteit". Sommige gepolitiseerde verklaringen gaan veel verder en claimen dat de invloed van PRRP's over het hele politieke spectrum kan worden waargenomen, ten minste van gevestigd rechts tot gevestigd links.

Op het eerste gezicht lijkt het laatste argument meer accuraat, tenminste wat het immigratiebeleid betreft. Een recente vergelijkende analyse van verkiezingsprogramma's toont dat tussen 1975 en 2005 zowel gevestigd rechts als links het belang

van het immigratie-issue hebben vergroot en een striktere positie hebben ingenomen; het effect was het sterkst in de periode 1995-2005. Hoewel de toename in het belang van het immigratie-issue gerelateerd is aan de aanwezigheid van een relevante PRRP, is de verandering naar een meer strikte positie dit *niet*. Of, beter gezegd, dit is niet het geval voor rechtse partijen!

Met andere woorden, in landen zonder een succesvolle PRRP blijft de gevestigde linkse partij weg van het immigratie-issue, maar neemt de gevestigde rechtse partij nog steeds een strikte(re) immigratiepositie in, daar zij dit als een veelbelovend verkiezingsissue ziet. Interessant is dat gevestigde rechtse partijen onaangetast lijken door coalities met PRRP's; dit betekent dat hun anti-immigratiepositie voorafgaat aan de coalitievorming en deze mogelijk maakt.

Het is belangrijk om eraan te herinneren dat we, wanneer we spreken over 'het immigratie-issue', in werkelijkheid spreken over een veelzijdig issue dat zowel immigratie (inclusief politiek asiel) en integratie inhoudt. Veel onderzoek gooit deze twee over dezelfde boeg, waarbij het veronderstelt dat partijen eenzelfde open of restrictieve positie innemen tegenover beide issues. Dit is echter niet correct. Op basis van de programma's van de Europese partijfracties concluderen Fraser Duncan en Steven van Hecke (2008, 432): "Terwijl Christendemocratische en Conservatieve partijen niet aanzienlijk van hun Socialistische equivalenten verschillen ten aanzien van controle issues, zijn Liberale partijen minder restrictief. Op het gebied van integratie zijn zowel Christen-

democraten/Conservatieven en Liberalen minder multicultureel dan Socialistische en Groene partijen”.

Kortom, in de gevallen waarin PRRP's in staat zijn geweest om andere partijen te beïnvloeden op het gebied van het bredere immigratie-issue, gebeurde dit over het *gehele* politieke spectrum wat *immigratiecontrole* (vooral politiek asiel!) betreft, maar alleen aan de *rechterzijde* met betrekking tot *integratie*.

Er is minder onderzoek beschikbaar over andere issues. De toegenomen discussie over recht-en-orde-issues, eerst door gevestigde rechtse en later ook door linkse partijen, wordt vaak toegeschreven aan de competitie met PRRP's. Hoewel dit het geval kan zijn in landen als België en Frankrijk, lijkt dit niet erg plausibel in Duitsland of Groot-Brittannië. Daar autoritarisme een breed gedeeld ideologisch kenmerk is, is het meer waarschijnlijk dat het een product is van de (neo)conservatieve golf die in de jaren tachtig startte, dan van de opkomst van PRRP's in de jaren negentig. Meer recent zijn de verschillende terroristische aanslagen in het begin van de eenentwintigste eeuw en de daaropvolgende 'War on Terror' de belangrijkste factoren geweest in de *securitization* van een groot aantal beleidsdomeinen.

Ten slotte, en overeenkomstig met mijn eigen argument omtrent het ontstaan van een populistische tijdgeest in de jaren negentig, spreekt Gianpietro Mazzoleni (2008, p. 57) van “de ‘populistische besmetting’ van het gevestigde politieke discours”. Het argument is niet dat alle politieke partijen

in West-Europa in essentie populistische partijen zijn geworden. Recent onderzoek toont aan dat de programma's van Europese partijen niet populistisch(er) zijn geworden. Maar de meeste partijen gebruiken wel meer populistische thema's in hun politiek discours; iets wat Mazzoleni “soft populisme” noemt.

Maar de adoptie van “soft populisme” is niet beperkt tot gevestigde partijen in partijsystemen met sterke PRRP's. Ten eerste zijn er enkele belangrijke andere populistische partijen in Europa, met name neoliberaal-populistische partijen als het Italiaanse *Forza Italia* en de Noorse Vooruitgangspartij, die wat dit betreft als functionele equivalenten fungeren. Maar zelfs in landen zonder significante populistische partij zijn gevestigde partijen populistische retoriek gaan gebruiken. Een veelgenoemd voorbeeld is New Labour in Groot-Brittannië, met name onder Tony Blair.

2.2.2 Partijsystemen

Terwijl de meeste auteurs zich richten op de effecten op het discours en de beleidsposities van gevestigde partijen, beweren sommige dat er ook een systemisch effect bestaat, met andere woorden dat het hele partijsysteem beïnvloed wordt. De opkomst van PRRP's heeft de wijze waarop relevante partijen interacteren fundamenteel veranderd.

Enkele auteurs beweren dat PRRP's sommige Europese partijsystemen hebben veranderd door nieuwe coalitiemogelijkheden te creëren. Tim Bale, bijvoorbeeld,

stelt dat, net zoals de Groenen aan de linkerzijde hebben gedaan in de jaren negentig, PRRP's rechtse, eerder dan centrumrechtse, regeringen hebben mogelijk gemaakt – deels door de ruk naar rechts door gevestigde rechtse partijen. Met enige kwalificaties geldt dit voor Denemarken, Italië, Nederland en Oostenrijk, maar niet helemaal voor Zwitserland.

Zijn argument dat de opkomst van PRRP's alsmede de reacties hierop van gevestigde rechtse partijen “bipolariserende partijsystemen” hebben gecreëerd, heeft een (nog) beperktere toepasbaarheid. Momenteel lijkt dit slechts op te gaan voor Denemarken, waar de rechtse minderheidsregeringen in 2011 werden opgevolgd door een linkse minderheidsregering. En hoewel het Italiaanse partijstelsel zich heeft ontwikkeld tot een bipolaire blokoppositie, was dit het gevolg van de totale implosie van het oude partijstelsel, waarin populistisch radicaal-rechts slechts een kleine rol speelde. In Oostenrijk werden de rechtse regeringen van premier Schüssel vervangen door de traditionele grote coalities, terwijl de recente geschiedenis erop wijst dat dit ook het meest waarschijnlijke scenario is voor de Nederlandse casus. De Zwitserse regeringen, ten slotte, worden samengesteld via de zogenoemde “magische formule”, die amper gerelateerd is aan de uitkomst van parlementsverkiezingen.

Daarbij komt dat in de weinige gevallen dat de beschikbare coalitiopties daadwerkelijk zijn veranderd, dit niet het geval is voor de *logica* van de coalitievorming. Terwijl veel wetenschappers en politici be-

weerd hebben dat PRRP's speciale partijen zijn, die specifieke bijkomende argumenten nodig hebben om als *koalitionsfähig* te worden beschouwd, wijst vergelijkend onderzoek van mijn voormalige studente Sarah de Lange duidelijk uit dat de bestaande coalitietheorieën perfect coalities met en zonder PRRP's kunnen verklaren.

Zij stelt dat gevestigde rechtse partijen PRRP's boven gevestigde linkse partijen prefereren “omdat ze ‘goedkopere’ coalitiepartners zijn die eenvoudig kunnen worden gedomineerd en met wie gemakkelijk regeringsovereenkomsten kunnen worden gesloten”. Dit betekent ook dat als de gevestigde linkse partijen (weer) goedkoper worden dan PRRP's of wanneer de convergentie tussen gevestigd rechts en links (weer) groter wordt dan tussen gevestigd en populistisch radicaal rechts, gevestigde rechtse partijen zullen terugkeren naar hun oude coalitiepatronen. Dit kan men zien in Oostenrijk en, tot op zekere hoogte, in Nederland.

2.3. *Beleid*

Zoals met alle politieke partijen die aan de macht deelnemen, verwachten we dat PRRP's primair beleidsvoorstellen initiëren die overeenkomen met hun ideologische kern. Op basis van een analyse van hun ideologische agenda zijn dat issues als immigratie en integratie alsmede Europese integratie met betrekking tot nativisme, recht en orde in overeenstemming met hun autoritarisme, en een focus op corruptiebestrijding en directe democratie om hun populisme te reflecteren.

Hoewel sommige auteurs hebben aange- toond dat regeringen met PRRP's succes- vol hun beleid op issues als immigratie, integratie en recht en orde hebben door- gedrukt, ofschoon met meer variatie dan meestal wordt erkend, hebben andere de- zelfde ontwikkelingen waargenomen in landen waar PRRP's niet in de regering – of het parlement – zitten.

Zelfs als het waar is dat landen met suc- cesvolle PRRP's meer 'radicaal-rechts' beleid hebben gevoerd, zoals sommige auteurs beweren, dan zijn de beleidsef- fecten hoogstens indirect. Zij weerspiege- len veranderingen in beleidspreferenties van gevestigde partijen als gevolg van electorale competitie door PRRP's eerder dan dat zij het gevolg zijn van succes- volle wetvoorstellen van PRRP's uit de oppositie.

Logischerwijs domineren regeringspar- tijen de parlementaire democratieën van West-Europa en zijn wetsvoorstellen van oppositiepartijen veel minder vaak suc- cesvol. Dit geldt nog meer voor PRRP's, die ofwel omarmd worden in de regering ofwel genegeerd in het parlement. Als ze vertegenwoordigd zijn in het parle- ment, hebben PRRP's wetsvoorstellen op verschillende beleidsgebieden geïn- troduceerd, hoewel meestal over immi- gratie, integratie en recht en orde. In de meeste gevallen leidden deze voorstellen tot niets, omdat ze ofwel te radicaal wa- ren om door een parlementaire meerder- heid gesteund te worden, ofwel omdat de andere partijen een verbond hadden gesloten om geen beleidsvoorstellen van PRRP's te steunen.

Terugkerend naar de weinige regeringen met populistisch radicaal-rechtse partici- patie, wat was de rol van deze partijen in het maken van regeringsbeleid? Zoals we reeds zagen, waren populistisch radicaal- rechtse regeringspartijen soms succesvol om een bepaald beleid in overeenstem- ming te brengen met hun preferenties, maar hetzelfde beleid werd doorgevoerd door regeringen zonder PRRP's. We moe- ten ons daarom afvragen of PRRP's wer- kelijk relevant waren voor de implemen- tatie van dit beleid.

De meeste onderzoeken naar regerings- participatie van PRRP's richten zich exclu- sief op immigratie- en integratiebeleid, in navolging van Michael Minkenberg's vroe- ge conclusie dat "(a)ls radicaal-rechts in de regering zit, een 'ruk naar rechts' pri- mair op het gebied van culturele politiek plaatsheeft" (2001, p. 1). Andrej Zaslove, bijvoorbeeld, argumenteert dat "de Vrij- heidspartij en de Lega Nord *instrumenteel* zijn geweest in het doorvoeren van meer restrictief immigratiebeleid, wat leidde tot de vermindering van de influx van im- migranten en van de mogelijkheid van niet-EU-arbeiders om te leven, werken en zich permanent te vestigen in Oostenrijk of Italië" (2004, p. 99; mijn cursivering). Ook PRRP's die minderheidsregeringen steunen lijken hun grootste successen op het gebied van immigratiebeleid te heb- ben geboekt.

Maar verschillende auteurs hebben gewaar- schuwd voor te stellige conclusies en stel- len dat tegenover deze successen op het immigratie-issue vele tegenvallers staan. Met betrekking tot zowel Italië, Oostenrijk

als Zwitserland hebben wetenschappers slechts beperkte invloed van PRRP's op 'hun' regeringsbeleid vastgesteld. Reflecterend op het beleid van de verschillende regeringen onder Berlusconi in Italië, die tot nu toe de meest optimale coalities voor PRRP's in West-Europa hebben geboden, concludeert Marco Tarchi (2008, p. 97) dat "sommige issues die belangrijk waren voor het populistische electoraat werden aangepakt, maar in een veel gematigdere vorm dan werd gesuggereerd in de partijprogramma's, met name die van de *Lega Nord*".

Kort samengevat, het regeringsrapport van PRRP's ziet er niet erg indrukwekkend uit, zelfs niet op hun sleutelissue immigratie. Tezamen met de spectaculaire implosies van eerst de Nederlandse LPF en later de Oostenrijkse FPÖ leidde dit tot een situatie waarin het populair werd om te roepen om de opname van PRRP's in regeringen, omdat ze werden verondersteld te falen en te imploderen onder de druk van de macht. De roep om PRRP's 'mee in het bad' te nemen is sindsdien verdwenen, wat ongetwijfeld deels te maken heeft met de verschillende regeringen onder Berlusconi in Italië en onder Rasmussen in Denemarken. Deze waren niet alleen opmerkelijk stabiel, maar ze hadden ook amper electorale gevolgen voor de populistische regeringspartijen.

2.4. Politieke systemen

Na de voorgaande beoordelingen zal het niet verbazen dat PRRP's de politieke systemen van West-Europa niet hebben veranderd. Geen van de Europese landen

is een non-democratie geworden, zelfs niet landen met een PRRP in de regering. Dit mag vandaag vanzelfsprekend lijken, maar de veronderstelling dat PRRP's een gevaar zijn voor de bestaande politieke systemen, vanwege hun vermeende antidemocratische karakter, was de belangrijkste reden voor veel van de oorspronkelijke wetenschappelijke en journalistieke interesse in deze partijfamilie.

Het is overigens niet zo verassend dat PRRP's de democratische aard van het systeem niet hebben veranderd, daar ze de soevereiniteit van het volk alsmede het meerderheidsprincipe steunen. Hun relatie met de liberale democratie is echter minder positief; PRRP's zijn in essentie monistisch en erg sceptisch ten opzichte van de rechten van minderheden en de politiek van compromissen. Ze hebben in verschillende gevallen geprobeerd om de onafhankelijkheid van politiek institutionele tegenkrachten te ondermijnen, met name het juridisch apparaat en de media, alsmede om de rechten van minderheden te beperken. De wetgevingsinitiatieven op dit gebied waren echter niet succesvol en de aanval was grotendeels retorisch.

De meest omvangrijke aanval op de liberale democratie in West-Europa kwam ongetwijfeld van de verschillende regeringen onder Berlusconi in Italië, ofschoon vooral van *Forza Italia* en niet van de *Lega Nord*. Toen de regering echter controversiële hervormingen van het politieke systeem voorstelde, die met name de premier veel meer macht zou geven, faalde ze. Uiteindelijk veranderden de instituties (en praktijken) van het systeem amper.

Kortom, hoewel PRRP's nooit de kern van West-Europa's politieke systemen hebben aangevallen, kan dit niet worden gezegd van de grondbeginselen van de *liberale* democratie. Het feit dat geen enkel land naar een 'illiberale democratie' evolueerde, zelfs niet als PRRP's in de regering zaten, is toe te schrijven aan de toegewijde van de coalitiepartners, van het maatschappelijk middenveld, en van de rechtbanken. Het is op dit vlak dat de Europese democratieën van de late twintigste eeuw het sterkst verschillen van die van de vroege twintigste eeuw.

3. Een ruk naar rechts... maar rechts in welke zin?

Minkenbergs samenvatting van de essentiële impact van PRRP's op Europese democratieën, gebaseerd op een zeer beperkt aantal cases en meer dan tien jaar oud, is nog steeds correct: "De 'regering van het volk, door het volk, voor het volk' staat niet op het spel, maar het concept van het 'volk' wel" (2001, p. 21). In zoverre er sprake is van invloed van PRRP's op Europese democratieën, dan is het op het herdefiniëren van het volk; of, beter gezegd, het her-herdefiniëren van het volk op de wijze waarop het altijd impliciet werd gedefinieerd in de premulticulturele samenleving, namelijk etnisch homogeen.

Deze invloed is vooral indirect en passend in het democratisch proces geweest, in die zin dat PRRP's de meestal bestaande publieke anti-immigrantengevoelens politiseerden, waardoor ze de gevestigde par-

tijen aanspoorden (als dat al nodig was) om hun issues en posities over te nemen, zij het in een meer gematigde vorm, en het beleid in die richting te sturen.

Hoewel sommige PRRP's gezien kunnen worden als *katalysatoren* van dit proces, zijn ze echter een noodzakelijke noch een voldoende voorwaarde. Hun succes werd mogelijk gemaakt door de bestaande vruchtbare voedingsbodem van politiek ressentiment omtrent issues als immigratie, criminaliteit en partijpolitiek in West-Europa.

Dit verklaart waarom landen zonder succesvolle PRRP's grofweg hetzelfde proces doormaakten. Surveys tonen bijvoorbeeld een substantiële toename in anti-immigrantensentimenten in alle Europese landen tussen 1988 en 2000, maar de groei was het grootst in de vroege periode (1988-94), net voor de meest uitgesproken verschuiving naar een meer anti-immigratiepositie onder de gevestigde partijen plaatsvond over het gehele continent.

Met andere woorden, de gevestigde rechtse partijen zijn meer verantwoordelijk voor de recente anti-immigratiebeweging dan de PRRP's. Hoewel alle rechtse partijen een striktere immigratie- en integratiepositie hebben ingenomen, hebben sommige dit issue gebruikt om regeringsmacht te verkrijgen door ofwel de PRRP's te coöpteren (zoals in Denemarken, Nederland en Oostenrijk) ofwel hun kiezers te winnen (zoals in Frankrijk). In de meeste van deze gevallen nam gevestigd rechts niet alleen een meer radicale immigratiepositie in, maar implementeerde het

ook een strikter immigratiebeleid dan in de andere landen.

Ten slotte, hoewel electorale druk van de PRRP's effect heeft op de positie van gevestigde linkse partijen op het gebied van immigratie, wordt deze positie op zijn minst sterk gemedieerd door de reactie van de gevestigde rechtse partijen.

De loutere aanwezigheid van een sterke PRRP leidt niet automatisch tot een sterkere anti-immigratiepositie in een land, en haar afwezigheid garandeert geen liberaal kosmopolitisme: politiek is belangrijk, met name de politiek van de gevestigde rechtse partijen.

Het is ook onwaarschijnlijk dat populistisch radicaal-rechts een belangrijke rol heeft gespeeld in de recente beweging naar een meer kritische steun voor Europese integratie. Veel van de kritiek is gerelateerd aan nieuwe ontwikkelingen binnen de EU, te beginnen met het Verdrag van Maastricht, dat deels de geprefereerde posities ten aanzien van Europese integratie van de gevestigde partijen en hun kiezers uitdaagde. Met andere woorden, naarmate de EU meer gedefinieerd wordt, hebben meer mensen en partijen er problemen mee. Daarbij hebben de meest uitgesproken eurosceptische partijen van vandaag hun positie bepaald onafhankelijk van en vaak ver voor populistisch radicaal-rechts relevant werd. Ten slotte, sterke oppositie tegen aspecten van Europese integratie komt op zijn minst evenveel van andere politieke actoren, met name radicaal-linkse partijen en vakbonden, zoals het geval was bij de Franse en Nederlandse referenda over de 'Europese Grondwet'.

PRRP's zijn nog minder relevant geweest voor de autoritaire draai. Net als met immigratie heeft er altijd een aanzienlijke kloof met betrekking tot recht-en-orde-issues bestaan tussen de betrekkelijk progressieve elite en de meer conservatieve massa. De verandering begon in de meeste landen in de jaren tachtig, als gevolg van de neoconservatieve invloed op de gevestigde rechtse (en soms linkse) partijen, ruim voordat populistisch radicaal-rechts belangrijke electorale successen boekte. En hoewel PRRP's enthousiaste supporters van de strikte contraterroristische wetten waren, werd de *post-9/11 securitization* van de politiek breed gesteund in de gevestigde politiek en was initiatief noch steun van PRRP's nodig.

Betreffende hun anti-establishmentdiscours propageren veel PRRP's de introductie van plebiscitaire maatregelen om het politieke systeem te 'democratiseren' en de macht van 'het corrupte politieke establishment' te breken. Ze lijken echter niet erg succesvol (of krachtig) op dit issue te zijn geweest. Hoewel het aantal nationale referenda in West-Europa zeker is toegenomen, waren de meeste echter gerelateerd aan het proces van Europese integratie en ofwel constitutioneel verplicht ofwel het gevolg van druk afkomstig van andere politieke actoren.

Kortom, hoewel de these van de *verrechtsing* correct lijkt in termen van een verschuiving naar meer rechtse posities op sociaal-culturele issues op zowel het niveau van de massa als van de elite, is zij incorrect met betrekking tot de belangrijkste oorzaak van dit proces. Het waren

niet de PRRP's maar de gevestigde rechtse partijen die de West-Europese politiek naar rechts hebben geduwd, deels in reactie op media en publieke reacties op relatief recente ontwikkelingen (zoals multi-etnische samenlevingen, het Verdrag van Maastricht en 9/11). In veel gevallen bleken de gevestigde linkse partijen ofwel incompetent om de verschuiving tegen te houden, zoals op het gebied van integratie, ofwel bleken ze opmerkelijk gewillig om ze te ondersteunen, zoals op het gebied van immigratie en *securitization*.

4. Verklaringen voor de beperkte impact van populistisch radicaal-rechts

Een van de belangrijkste oorzaken waarvoor PRRP's een beperkte impact hebben is dat ze, in Paul Lucardie's termen, "reïners" en niet "profeten" zijn. Ze dringen aan op beleidsveranderingen op bestaande issues en niet op nieuwe issues (zoals de Groenen deden met het milieu). Zoals eerder gezegd hadden de gevestigde partijen het meeste grondwerk verricht, voordat de PRRP's sterk genoeg waren om hen uit te dagen.

Een goed voorbeeld hiervan is het vermeende nieuwe issue immigratiecontrole. De ruimte om op dit terrein te manoeuvreren was al beperkt voordat de derde golf van radicaal-rechts begon. De meeste West-Europese landen hadden de economische immigratie in 1973-74 goeddeels afgeschaft in reactie op de oliecrisis, een goede tien jaar voordat immigratiecon-

trole een gepolitiseerd issue werd. Deze beleidsverandering werd grotendeels beschouwd als een technische maatregel en werd stilzwijgend goedgekeurd door politieke partijen van het gehele politieke spectrum.

De duidelijkste oorzaak is echter de relatief beperkte electorale steun die de partijen genereren in parlementsverkiezingen. Met een gemiddelde steun van minder dan 10 procent van de stemmen zijn slechts weinig PRRP's belangrijke spelers in hun nationaal politiek systeem. Daarbij komt dat nog minder partijen het tot in de regering schoppen, minderheid of meerderheid, en de meeste door de andere partijen genegeerd worden in het parlement. Hun directe beleidsinvloed is dus sowieso zeer beperkt. En zelfs als PRRP's tot een regering toetreden, zijn het honden die luid blaffen, doch zelden bijten.

Er zijn ten minste vijf oorzaken van de regeringsimpotentie van PRRP's. Ten eerste richten PRRP's zich slechts op enkele issues en beperken ze zo vooraf de omvang van hun impact, zelfs wanneer ze succesvol zijn. Het belangrijkste is dat sociaaleconomische issues voor hen van secundair belang zijn, en dat deze in coalitieonderhandelingen meestal worden geruild voor sociaal-culturele issues. Ten tweede zijn politieke partijen slechts één van de vele actoren in het beleidsproces; bureaucratieën en niet-gouvernementele actoren leggen belangrijke beperkingen op aan hun bewegingsruimte. Dit geldt nog sterker voor PRRP's die weinig medestanders hebben op de belangrijkste beleidsterreinen. Ten derde zijn PRRP's altijd junior

partners in de coalitie, met veel minder ervaring dan zowel hun coalitiepartners als de andere actoren in het beleidsnetwerk. Als gevolg daarvan hebben ze vaak slechts nominale controle over een beleidsterrein, zelfs in die gevallen waarin ze officieel het betreffende ministerie in handen hebben. Ten vierde zijn coalitieregeringen de uitkomst van processen van beleidsconvergentie tussen gevestigde en populistisch radicaal-rechtse partijen die voorafgaan aan de regeringssamenwerking. Bijgevolg weerspiegelt regeringsbeleid op zelfs de populistisch radicaal-rechtse issues zoals immigratie op zijn minst evenveel het programma van de gevestigde rechtse partij als dat van de PRRP. En ten slotte, PRRP's geven er de voorkeur aan om "één voet in en één voet buiten" de regering te houden. Vandaar dat ze verkiezen om hun oppositionele imago te behouden. Ze gebruiken radicale retoriek en *pushen* een te radicaal beleid, in plaats van het risico te lopen om als 'gewone' regeringspartij en daarmee deel van 'het corrupte establishment' gezien te worden.

5. Alles is dus rustig op het westerse front?

Hiermee is niet gezegd dat PRRP's voor altijd niet meer dan een kleine smet op West-Europese democratieën zullen vormen. Al is het belangrijk om eraan te herinneren dat de afgelopen drie decennia de belangrijkste dreiging voor de liberale democratie in Europa vanuit de politieke *mainstream* kwam en niet van de politieke extremen – Silvio Berlusconi in Italië, de

broers Kaczynski in Polen, en momenteel Victor Orbán in Hongarije; alsmede de verontrustende antiterreurwetgeving na 9/11. Het blijft echter belangrijk om ook waakzaam te blijven ten aanzien van populistisch radicaal-rechts. Er zijn ten minste drie redenen waarom zij aan invloed kunnen winnen in de nabije toekomst.

Ten eerste, deels door hun opkomst maar vooral door de transformatie van de massamedia hebben we de laatste decennia een *tabloidization* van het politiek discours gezien. Tabloids en PRRP's delen verschillende attitudes en issues – met name immigratie, criminaliteit en corruptie – en in de laatste decennia zijn deze issues en gevoelens het politieke discours in Europa gaan domineren. Hoewel dit zich niet noodzakelijkerwijs vertaalt in een verandering in de publieke opinie of beleid, biedt het een gunstigere 'discursieve opportuniteitsstructuur' voor populistisch radicaal-rechtse partijen en politiek.

Ten tweede, hoewel er belangrijke nationale verschillen bestaan, is de electorale trend van PRRP's duidelijk stijgend. Niet alleen zijn er nu meer succesvolle partijen dan dertig jaar geleden, maar verscheidene onder hen hebben zich gevestigd in hun nationale politieke systemen. En terwijl de economische crisis hun electorale groei heeft vertraagd door het politiek debat terug te brengen tot sociaaleconomische in plaats van sociaal-culturele issues, zijn er goede redenen om te geloven dat de postcrisisperiode een wederopstanding zal laten zien. In het bijzonder hebben de antwoorden van de EU op de economische crisis de angsten voor de onderlinge ver-

bondenheid van het continent alsmede de fundamentele verschillen tussen de meeste elites en de meeste burgers over de wenselijkheid van verdere Europese en globale integratie blootgelegd. In veel landen hebben PRRP's al gereageerd met een oproep voor meer desintegratie, wat populair kan worden als de mensen weer wat meer vertrouwen in de economie hebben.

Ten derde zijn sommige succesvolle PRRP's volwassen geworden. Ze hebben geleerd van hun fouten tijdens de eerste ervaringen met het uitoefenen van macht en hebben vaak meer ervaring opgedaan op subnationaal niveau. Veel commentatoren hebben gegeneraliseerd op basis van slechts twee cases, de Nederlandse LPF en de Oostenrijkse FPÖ, die beide implodeerden door regeringsdeelname. Maar dat is niet de regel. De Nederlandse casus was uniek – een drie-maanden oude partij opgebouwd rond een leider die net voor de verkiezingen vermoord werd – terwijl de FPÖ verre van dood is; sterker nog, zij is radicaler en eendrachtiger dan ooit. En wat de Italiaanse LN betreft, zij overleefde drie regeringen zonder krassen, terwijl de Deense DFP en de Nederlandse PVV tot op heden onaangetast lijken door de steun die zij boden aan een minderheidsregering.

Ik ben het dan ook niet eens met de dominante stroming in de populismeliteratuur, die stelt dat populistische partijen gedoemd zijn tot succes in de oppositie en falen in de regering. Net als sociaaldemocratische partijen voor de Tweede Wereldoorlog en de Groene partijen in de jaren negentig kunnen PRRP's de transformatie maken van succesvolle oppositie- naar ef-

fectieve regeringspartijen. Met gevestigde rechtse partijen die steeds meer convergeren met PRRP's op sociaal-culturele issues, terwijl die laatste bereid zijn tot compromissen op sociaaleconomische issues, blijven PRRP's bovendien wellicht de meer attractieve (lees: goedkope) coalitiepartner voor de gevestigde rechtse partijen.

Maar zelfs in het onwaarschijnlijke geval dat PRRP's belangrijke spelers in de West-Europese politiek worden is het niet aannemelijk dat dit tot een fundamentele transformatie van het politieke systeem zal leiden. Want PRRP's zijn geen 'normale pathologie' van de Europese democratie, ongerelateerd aan haar basiswaarden, maar eerder een pathologische normaliteit, een streven naar een radicalisatie van de *mainstream*waarden.

Noten

1. Ik wil Cristóbal Rovira Kaltwasser, Markus Crepaz, Maryann Gallagher, Petr Kopecný, Sarah De Lange en Tim Bale bedanken voor de zeer waardevolle feedback op eerdere versies van de lezing. Mijn bijzondere dank gaat uit naar Kris Deschouwer, die de lezing voor mij heeft voorgelezen op de ECPR Joint Sessions of Workshops te Antwerpen op 12 april 2012.

Bibliografie

- Camus, J.-Y. (2011). *The Extreme Right in France: Redrawing the Map To Be Expect-*

- ed. In N. Langenberger & B. Schellenberg (Eds.), *Is Europe on the "Right" Path? Right-Wing Extremism and Right-Wing Populism in Europe* (pp. 83-99). Berlin: Friedrich Ebert Stiftung.
- Duncan, F. & Van Hecke, S. (2008). Immigration and the Transnational European Centre-Right: A Common Programmatic Response?, *Journal of European Public Policy*, 15 (3), 432-452.
- Mair, P. (1997). *Party System Change: Approaches and Interpretations*. Oxford: Clarendon.
- Mazzoleni, G. (2008). Populism and the Media. In D. Albertazzi & D. McDonnell (Eds.), *Twenty-First Century Populism: The Spectre of Western European Democracy* (pp. 49-64). Basingstoke: Palgrave.
- Minkenberg, M. (2001). The Radical Right in Public Office: Agenda-Setting and Policy Effects, *West European Politics*, 24 (4), 1-21.
- Schulz, M. (2011). Combating Right-Wing Extremism as a Task for European Policy Making. In N. Langenberger & B. Schellenberg (Eds.), *Is Europe on the "Right" Path? Right-Wing Extremism and Right-Wing Populism in Europe* (pp. 27-35). Berlin: Friedrich Ebert Stiftung.
- Tarchi, M. (2008). Italy: A Country of Many Populisms. In D. Albertazzi & D. McDonnell (Eds.), *Twenty-First Century Populism: The Spectre of Western European Democracy* (pp. 84-99). Basingstoke: Palgrave.
- Westin, C. (2003). Racism and the Political Right: European Perspectives. In P.H. Merkl & L. Weinberg (Eds.), *Right-Wing Extremism in the Twenty-First Century* (pp. 97-125). London: Frank Cass.
- Zaslove, A. (2004). Closing the Door? The Ideology and Impact of Radical Right Populism on Immigration Policy on Austria and Italy, *Journal of Political Ideologies*, 9 (1), 99-118.

Het nut van internationale congressen

Inleiding

Herman Lelieveldt

Roosevelt Academy Middelburg

Eind jaren zeventig maakte de Engelse schrijver David Lodge op uitnodiging van de British Council een lezingentour langs buitenlandse universiteiten. Hij kwam zo in een circuit terecht waarbij hij met een en dezelfde club academici van het ene naar het andere congres vloog. Zijn belevenissen vormden de basis voor zijn tweede campusroman *Small World*. "Ik had het gevoel dat er een gemakkelijke roman te schrijven moest zijn over het contrast tussen de hoge idealen van de wetenschap en de menselijke zwakheden van haar beoefenaars", aldus Lodge in een recente beschouwing in *The Guardian*.¹ Bijna dertig jaar na verschijning kunnen we niet anders concluderen dat Morris Zapps mantra dat de wereld een *global campus* is, door meer en meer politicologen omarmd wordt. Natuurlijk gaan we allemaal naar de toogdagen van onze nationale politicologenverenigingen, maar om echt mee te tellen moeten we toch ook regelmatig naar de ECPR Joint Sessions en als het even kan ook de jaarlijkse bijeenkomst van de American Political Science Association. Sterker nog, zelfs op de bijeenkomsten van regionale Amerikaanse clubs als de Midwest Political Science Association zien we steeds

vaker buitenlandse politicologen. Wat levert al dat internationale gecongresseer ons eigenlijk op? Is het onontbeerlijk om in het vak te kunnen meetellen of maken we onszelf dat wijs omdat we er *en passant* een leuk internationaal stedentripje aan overhouden?

We vroegen het drie politicologen. De bijdragen van Marcel Wissenburg en van Hans Keman in dit symposium maken duidelijk dat het waarschijnlijk niet verstandig is om zomaar naar ieder internationaal congres te vliegen en dat als je een congres bezoekt het van het allergrootste belang is om vooraf je huiswerk te doen om er zoveel mogelijk uit te halen. De meest kritische en tot reflectie stemmende bijdrage komt van Patrick Stouthuyzen, die de toegenomen congresdrukte koppelt aan de druk om sneller en vaker te publiceren. Wetenschappers houden op die manier een tredmolen aan de gang waarin prestatie-indicatoren een doel op zich aan het worden zijn en kennisvermeerdering meer en meer uit het zicht raakt. Al met al bieden de drie bijdragen nuttige stof tot nadenken, zowel voor beginnende politicologen die zich afvragen naar welke conferenties je nu wel en niet het beste kan afreizen als voor de doorgewinterde collega's die met de inzichten hieronder hun eigen congresbezoek tegen het licht kunnen houden en wellicht herijken.

Er gaat niets boven een goed internationaal congres

Marcel Wissenburg

Radboud Universiteit Nijmegen

Er was een tijd, toen de post nog per koets reisde, dat kennis via handgeschreven brieven tussen intimi uitgroeide tot een boek met een oplage van soms wel drie-, vierhonderd exemplaren. Serieus wetenschappelijk werk haalt nog steeds zo'n oplage, of het nu om boeken of tijdschriften gaat (*mundus alter et idem*), maar voor de postkoets is, althans ten dele, het congres in de plaats gekomen – en niets kan het congres vooralsnog vervangen. Seminars met directe collega's en e-mails aan indirecte collega's, zalen vol meelezende studenten, en niet te vergeten de zo geroemde verblinde referenten: ze leveren nog geen tiende van de hulp, het inzicht, de creativiteit en de diepte die een goed internationaal congres aan een artikel of boek kan geven.

Een succesvol congres vraagt echter wel 'n beetje voorbereiding en aandacht: de mogelijke oogst van congresdeelname is direct afhankelijk van het type congres. Het meest intensief is een congres van het type ECPR Joint Sessions – vijf volle dagen met hooguit twintig bevrologen experts papers tot op het bot fileren kan een onvergetelijke ervaring zijn. Je keert terug naar huis in een roes van creativiteit en liefde voor het vak, en je weet weer helemaal waarom dit de beste baan ter wereld is. Die roes kan wel een week duren en heel creatief zijn (of een uur en heel dodelijk als je administratieve verantwoordelijkheden hebt...).

Het andere uiterste wordt gevormd door supermarktcongressen als de IPSA,

APSA en ECPR General Conference met panels waar drie tot vijf sprekers een minuut of tien krijgen om een paper te presenteren, gevolgd door drie minuten repliek van iemand die je paper vaak niet eens heeft gelezen, terwijl iedereen midden onder de presentaties in- en uitloopt. Dan mag je je nog in de handen knijpen wanneer je zelf mag spreken – niet zelden wordt je coreferent geacht je paper te presenteren, waarna jij al je spreektijd kwijt bent aan het ophelderen van vermijdbare misverstanden. De kater van zo'n congres kan jaren duren.

Een koe legt geen eieren: uit elk type congres kun je verschillende, onvervangbare dingen halen, mits je rekening houdt met het *format*. Intensieve, meerdaagse *workshops*, bijvoorbeeld, zijn bij uitstek geschikt om fundamenteel commentaar op teksten te krijgen. Het gevaar bestaat dat je je daar zelfs al te goed op gaat voorbereiden door je paper al gelijk als een politiek correct artikel te schrijven: de *smallest publishable unit*, onderzoek op de vierkante millimeter, in totaal rituele opbouw, met voorspelbaar positief resultaat. Maar hoe sneller je dat leert, hoe sneller je daar ook weer bovenuit kunt groeien.

Joint Sessionsachtige congressen zijn ook uitstekend geschikt om contacten te leggen waar de term netwerk niet bij past – sommige van mijn beste persoonlijke vrienden ken ik van of via mijn allereerste internationale congres, nu al bijna een generatie geleden. Maar natuurlijk zijn zulke vriendschappen ook 'gewoon' nuttig: ze maken *visiting fellowships* mogelijk, tips over *jobs*, samenwerking in onderzoek en aanvragen, en gezamenlijke publicaties.

Voor deze functies bestaan geen alternatieven. De directe collega's doen hun best bij presentaties, maar ieder heeft zijn eigen jachtterrein en literatuur. Redacteurs en *referees* van tijdschriften zullen de moeite niet nemen onvoldragen teksten serieus te nemen. Presentaties tijdens een verblijf aan een buitenlandse universiteit zullen zeldzaam zijn – wie immers kent je voldoende om je uit te nodigen? Contacten via e-mail – wederom: wie, die je niet kent, zal op je mails reageren? Online publiceren als *working paper*: ook hierop hoeft niemand te reageren. Wie daar wel de tijd voor heeft en neemt is waarschijnlijk ofwel gek of geobsedeerd – *same difference*.

Hoe meer een congres een IPSA-achtige vorm heeft, hoe meer je er je blik mee kunt verbreden en hoe belangrijker het wordt in de organisatie binnen te dringen door zelf panels te organiseren. Het is misschien vervelend slechts een flitspresentatie te mogen geven voor een langsflietsend publiek – maar als je zelf mag gaan 'shoppen' zie je meer verrassend onderzoek, heet van de naald en vaak nog niet eens afgerond, dan je voor mogelijk houdt – ook op terreinen waar je normaal (of met een zoekopdracht in een zoekmachine) nooit op zou stuiten. Zo is – min of meer – antibiotica ontdekt, en ook voor deze bron van inspiratie bestaat geen alternatief. Immers, hoe snel tijdschriften tegenwoordig ook mogen zijn, wat daar gepubliceerd wordt is vaak al twee jaar oud, en (zie boven) heeft alle nadelen van het wetenschappelijk artikel.

Het zelf organiseren van panels zorgt ervoor dat je ook een beetje greep krijgt op je eigen lot – je panel kan dienen als

ontmoetingsplek voor gelijkgestemden, als voorwerk voor Research Sessions, voor jarenlange wereldwijde projecten, *special editions* van tijdschriften, zelfs (in deze barbaarse tijden een vies woord:) boeken.

Tja... en dan al die andere voordelen die ik alleen maar kan opsommen, niet uitwerken: de leereffecten van het in hoog tempo moeten doorwerken van tientallen papers, als ware je een redacteur; de mogelijkheid vreemde plaatsen te verkennen zonder gelijk een half jaar in ballingschap te hoeven; de bijdrage die je belangeloos aan het werk van anderen mag leveren, uiteraard in ruil voor het dankwoord; het schouderklopje dat je krijgt van de superstar, wereldberoemd onder alle tweehonderd specialisten op zijn of haar terrein, enzovoort. Helaas voor de dromers: van de in populaire media en door dropouts als David Lodge gesuggereerde ontucht in de wandelgangen van het congres heb ik niet veel gezien – misschien is dat toch meer iets van een andere, minder professionele generatie.

Naar congressen gaan kan ook grote ellende zijn, dat is waar: het regelen van de reis, de reis zelf, de ranzige hotelkamers, de matige restaurants (mijn hart gaat uit naar alle vegetariërs en veganisten), de kosten die je moet voorschieten, juist met een kleine beurs, de eenzaamheid in de jaren voor je een eigen netwerk hebt opgebouwd, en natuurlijk het risico dat je in een totaal oninteressante, lelijke stad terecht komt. Maar dat heeft allemaal niets met de waarde 'an und für sich' van een congres te maken. Als een congres zelf tegenvalt, dan kan dat aan *bad chemistry* liggen maar meestal gewoon aan slechte voorbereiding, dus aan jezelf.

Druk, druk, druk. Pleidooi voor een langzamer soort wetenschap

Patrick Stouthuysen

Vrije Universiteit Brussel

Laat dit duidelijk zijn: ik heb op zich niets tegen internationale congressen of tegen reizende collega's. Net zo min als ik iets heb tegen *peer-reviewed* tijdschriften of tegen mensen die verkiezen in het Engels te publiceren. Meer zelfs: ik doe er bij momenten aan mee. Waar ik een probleem mee heb, is met het in groeiende mate onkritisch omspringen met al die fenomenen. En wat ik nog erger vind: dat we elkaar aanpraten dat je eraan moet meedoen, niet zozeer omdat je ze leuk, goed of belangrijk vindt, maar omdat het nu eenmaal zo moet. *Omdat het niet anders kan*. Dat is, vrees ik, een teken dat we bezig zijn de verhoudingen uit het oog te verliezen. Dat dingen een doel op zich dreigen te worden. En dat is een gevoel dat me weleens overvalt als ik naar het huidige wetenschapsbedrijf kijk.

Toen ik in de jaren 1980 aan de universiteit begon, kenden we het internationale congresstoerisme alleen uit de satirische *campusnovels* van bijvoorbeeld David Lodge (1975, 1984). Het was toch vooral een Angelsaksisch gebeuren. In die *campusnovels* kwam je bij de congresgangers weleens een dronken Fin tegen of een onverstaanbare Fransman, maar dan had je het ongeveer gehad. Dat was vermoedelijk een realistische afspiegeling van de werkelijkheid. Er werd niet zoveel gereisd. Er waren minder fondsen, het vliegen was een stuk duurder en, het allerbelangrijkste, we hadden die gewoonte eenvoudig-

weg niet. Is de wetenschappelijke wereld ook beter geworden van de daaropvolgende academische internationalisering? Zonder de minste twijfel.

Internationaal congresbezoek levert contacten op en ideeën en netwerken. Als het goed zit tenminste. Want even zo vaak kom je terecht op slecht georganiseerde evenementen waar iedereen tien minuten heeft om voor een ongeïnteresseerd publiek – de meesten zitten zelf nog gauw hun powerpointje te maken – wat onderzoeksresultaten af te haspelen. En verlies je lange uren in ongezellige hotelkamers of wachtend in luchthavens. Om maar te zwijgen over die congressen waarvan je op voorhand weet dat ze niets voorstellen, maar die in een fijne stad of exotisch land doorgaan, zodat iedereen er toch weer wil bij zijn, omdat je er dan alleszins nog een gezellig uitje aan overhoudt. Leuk voor de betrokkenen, maar of dat de beste besteding van gemeenschapsgeld is, is een andere vraag.

De techniekfilosoof Ivan Illich had het er destijds over dat technologieën altijd in aanvang hulpmiddelen zijn, maar dan de neiging hebben doel op zich te worden, om na verloop van tijd te eindigen als deel van het probleem in plaats van deel van de oplossing (Illich, 1973). Met internationale congressen – en *peer-reviewed* artikelen – is het, vrees ik, niet anders.

Ook onder academici is het tegenwoordig de regel geworden om je erop voor te staan dat je het *druk, druk, druk* hebt. Vermoedelijk overdrijven we wel wat, omdat het onze status alleszins geen kwaad doet: zo lijken we net belangrijke mensen. Maar tot op grote hoogte is het gewoon waar: we hebben nergens nog tijd voor. Dat is een voor academici uitermate pijnlijke vaststel-

ling. We hebben geen tijd meer om na te denken of om een boek te lezen. Om met de studenten, de promovendi of de collega's te praten. Om de vakgroep mee in goede banen te leiden. Om de universiteit mee te besturen. Allemaal geen tijd voor. Druk, druk, druk. Behalve congressen, dat lukt nog net. Volgende week even naar Stockholm. Daarna een dag of drie Seattle en dan naar Berlijn. Druk, druk, druk.

Wat we vandaag meemaken, is de hegemonie van één wetenschapsmodel; een model waarin het draait het om de meetbare indicatoren. We zijn met veel en de posities en de middelen zijn schaars. Niemand heeft tijd of zin om, wanneer posities of middelen te begeven zijn, naar de kern van de zaak te gaan en de vraag te stellen hoe goed een kandidaat of zijn of haar werk eigenlijk is. Als je voor elke vacature kunt kiezen uit minstens een twintigtal gegadigden met een goed gevuld CV, dan ga je gemakshalve tellen: hoeveel publicaties, hoeveel binnengebrachte fondsen en projecten, hoeveel doctoraten, hoeveel internationale contacten en gastcolleges. En in die context worden congressen een steeds belangrijker gegeven in de wetenschappelijke loopbaan: zo maak je een netwerk van gelijkgezinden, die samen publiceren, die elkaars projecten ondersteunen en die elkaar wederzijds uitnodigen. En dus trek je de hele tijd de hort op om nog meer academische bonuspunten te vergaren. Het gevolg: nog meer drukte en nog minder tijd om je eigenlijke werk goed te doen.

Ik loop inmiddels lang genoeg rond in het vakgebied om te weten dat vrijwel niemand van slechte wil is. Iedereen weet dat het hierboven beschreven wetenschapsmodel ver van ideaal is, iedereen moppert

wat en zucht en klaagt, maar doet vooral nijver verder. Wat doe je er ook aan? Je kunt je nu eenmaal niet onttrekken aan de wijze waarop het spel wordt gespeeld. Je kunt alleen maar meedoen en dusdoen de het model bestendigen. Je moet wel: voor jezelf, voor je medewerkers, voor de vorsers en doctoraatstudenten waarvoor je verantwoordelijk bent. Eigenlijk is dat best triest, die gang van zaken. We doen precies wat we zo vaak tegenkomen in de organisaties die we bestuderen: wat eens middelen waren, worden doelen op zich. En iedereen zou het weliswaar liever anders zien, maar iedereen moet meedoen. In een competitieve omgeving kun je nu eenmaal niet anders. Helaas, pindakaas.

Uiteraard heb ik makkelijk praten. Ik zit niet in een *tenure track position*. Ik moet niet knokken voor een postdoc-aanstelling. Voor jonge mensen is het dominante wetenschapsmodel verschrikkelijk. Daarom vind ik dat wie gevestigd is en zich ongemakkelijk voelt bij dat model de plicht heeft om, waar dat mogelijk is, tegen de stroom in te roeien. Als je in vacaturecommissies zit, moet je weigeren selecties te maken louter op basis van het turven van A1-publicaties. Je moet er binnen vakgroep of universiteit over waken dat niet tegen mensen wordt gebruikt dat ze boeken schrijven of weleens iets in een andere taal dan het Engels publiceren. Je ziet erop toe dat ze collega's niet afrekenen op het feit dat ze soms hun tijd nemen om na te denken.

Als je in een gevestigde positie zit, kun je het je veroorloven om de waan van de dag enigszins te relativiseren. En daarom vertel ik mensen weleens dat ik niet zo hoog oloop met internationale congres-

sen. Soms kunnen die inderdaad best nuttig zijn en een enkele keer zelfs interessant. Vaak ook niet. Dikwijls blijf je beter thuis en lees je rustig een boek. Ik geloof dan ook fundamenteel in een langzamer soort wetenschap.²

Het verbaast me dat in een milieu waar nagenoeg iedereen begaan is met wat er allemaal mis is in de wereld, zo kritiekloos in een wetenschapsmodel wordt gestapt dat net die dingen reproduceert waar we, als het over de wereld buiten de universiteit gaat, in principe tegen zijn. We vinden dat burgers zich op één of andere manier maatschappelijk moeten organiseren, dat burgers betrokken moeten zijn bij de politiek. Maar zelf proberen we te ontsnappen wanneer de bestuursfuncties binnen vakgroep of faculteit worden verdeeld. We vinden dat economische groei een fetisj is geworden, maar we putten ons uit om toch steeds maar weer nieuwe projecten en fondsen binnen te halen. We maken ons zorgen over de ecologische voetafdruk van bedrijven en consumenten, maar we vliegen naar het andere eind van de wereld om te congresseren over *The Politics of Sustainability*. We vinden *onthaasten* en *consuminderen* in theorie een goede zaak, maar zelf lopen we de hele tijd druk, druk, druk te wezen. Om al dat soort redenen mogen we binnen het vakgebied weleens wat kritischer aankijken tegen het internationale congresgebeuren.

Bibliografie

Alleva, L. (2006). Taking Time to Savour the Rewards of Slow Science. *Nature*, 443, 271.

Garfield (1990). Fast Science vs. Slow Science, Or Slow and Steady Wins the Race. *The Scientist*, 4 (18), 14.

Illich, I. (1973). *Tools for Conviviality*. London: Marion Boyers.

Lodge, D. (1975). *Changing Places*. London: Secker & Warburg.

Lodge, D. (1984). *Small World*. London: Secker & Warburg.

Over het nut en bijkomende zaken van internationale bijeenkomsten oftewel The Guide to Political Science Galaxia

Hans Keman

Vrije Universiteit Amsterdam

Zoals bekend heeft alles zijn voor- en nadelen en de bijdragen van Wissenburg en Stouthuysen laten dat mooi zien. Hun bijdragen maar vooral mijn lange ervaring overziend, meen ik echter toch dat de voordelen de nadelen van internationale bijeenkomsten overtreffen. Terugkijkend meen ik dat het uitermate stimulerend is geweest voor mijn academische loopbaan en met name het publiceren van onderzoek. Daarnaast is een groot bijkomend voordeel geweest dat ik nu over een wijd netwerk aan contacten beschik, waaronder een aantal vrienden (voor het leven). Ten slotte: het is prettig om meer van de wereld te zien!

Wel is het zo dat niet elk congres of conferentie evenveel waarde toevoegt. Volgens mij hangt dat af van in welke fase van je wetenschappelijk loopbaan je verkeert, in welke richting je wenst te specia-

liseren, en wat je ambities zijn. Het maakt verschil of je als 'novice' naar bijvoorbeeld de APSA of IPSA gaat of dat je deelneemt aan een van de activiteiten van de ECPR (men zij gewaarschuwd: ik ben een groot aanhanger van de ECPR, dus enige tunnelvisie zal blijken!). Verder: wat is het doel van de deelname? Netwerken, zoals dat heet, of een eerste presentatie van een paper, of eenvoudigweg oriëntatie op wat de stand van zaken is binnen een deelterein van de politicologie?

Conferenties bestaan er in vele maten en soorten. De schaal is hierbij van belang. Neem bijvoorbeeld de IPSA of APSA: daar lopen een paar duizend vakgenoten rond – oud en jong, beroemd of onbekend – van wie je de meeste niet kent. Er zijn vele panels, *round tables*, en poster sessies waar je naartoe kunt. De eerste ervaring (bij mij) was er een van verbijstering en verlorenheid. Alleen al het vuistdikke programma doorworstelen en de zaaltjes op tijd vinden vond ik een opgave. Dan de sessies zelf: iemand probeert zijn of haar verhaal te vertellen (met sheets of powerpoint) binnen 10 minuten en dan volgt er een discussie die vaak geen discussie is (de referent is meestal drukker bezig met zichzelf te profileren dan met adequate kritiek te leveren). Het ergste is eigenlijk – vind ik nog steeds – dat iedereen de zaal in- en uitloopt. Afhankelijk van de locatie (als wereldreiziger wil je wel naar een interessante plek toe, nietwaar?) is zowel het leereffect als de kans op netwerken gering. De APSA is voor jongeren meer een banenmarkt en voor ouderen niet veel meer dan een reünie. De IPSA is grotendeels identiek aan de APSA-vorm,

maar nog minder aantrekkelijk. Afgezien van de antropologische ervaring om politicologen te ontmoeten die van buiten Europa en de VS komen, is de kwaliteit van presentaties en papers vaak abominabel en zijn sommigen überhaupt niet te verstaan. Alleen als je zelf een panel of sectie organiseert is er een kans dat deelname aan dit soort conferenties nut oplevert; voor mij hoeft het niet.

De grote internationale conferenties zijn dus geen aanrader. Ga je toch, zie het dan als een uitje en een mogelijkheid om befaamde vakgenoten aan het werk te zien: het is heel leerzaam om te zien hoe zo iemand zijn werk presenteert en discussies pareert. Je eigen werk krijgt echter geen enkele hogere status door deelname aan een conferentie. Maar mocht je de bijeenkomst willen gebruiken voor het vergaren van commentaar, doe dan je huiswerk: benader mensen vooraf voor het maken van afspraken en ontmoet ze in de marge van bijeenkomsten.

De door de ECPR georganiseerde Joint Sessions en (en ook de Research Sessions, die nieuw leven ingeblazen zijn) verenigen wat mij betreft het beste van twee werelden. Het leereffect is groot, de netwerkmogelijkheden zijn groot en de publicatiekansen worden gestimuleerd. Terwijl er enerzijds workshops zijn met verschillende thema's en met rond de 20 deelnemers, zijn er anderzijds gemeenschappelijke activiteiten in de vorm van lezingen, *round tables*, en, niet te vergeten recepties. Voor mij is dit de ideale leerschool geweest, het heeft mij veel samenwerkingsmogelijkheden opgeleverd, en, niet te vergeten, goede internationale vrienden en vriendinnen bezorgd. Voor

een vergelijkend politicoloog geen slechte zaak.

Last but not least, het was de perfecte toegang tot internationaal publiceren! Veel politicologen zijn in de loop der jaren via de ECPR-conferenties aangemoedigd (ook toen ik *editor* was) hun papers om te werken tot artikelen voor de *European Journal for Political Research*. Een andere belangrijke 'spin-off' zijn de gereedgemaakte bundels die op basis van ECPR workshops hun weg vonden in de Routledge/ECPR Serie 'European Political Science'. Deze gegenereerde 'spin-off' vind je niet of nauwelijks terug bij andere organisaties (zoals de IPSA en APSA, maar ook weinig binnen nationale organisaties, wellicht met uitzondering van de Duitse DVPW).

Het enige minpuntje is wellicht dat de Joint Sessions door hun succes worden bedreigd: waren er in de jaren 70 ca. 500 deelnemers, nu zijn dat er veel meer, waardoor de genoemde voordelen minder groot lijken te zijn. De tweejaarlijkse *General Conferences* die sinds 2000 ontwikkeld zijn, zijn mede om deze reden ontstaan. Hoewel het soelaas biedt voor de jongere politicologen, kleeft aan deze vorm – zij het minder – hetzelfde nadeel als bij de IPSA- en APSA-conferenties, die ik hierboven besprak.

Laat me ten slotte nog iets zeggen over twee andere evenementen: *summer schools* en symposia. *Summer schools* zijn ideaal om bepaalde technieken snel onder de knie te krijgen en ook zij leggen de basis voor nuttige contacten waar je de rest van je loopbaan plezier van kan hebben. Ikzelf deed mee aan de eerste ECPR zomerschool in 1974 en leerde daar men-

sen kennen met wie ik nog steeds contact heb. Overigens begint het aantal *summer schools* vandaag de dag zodanig de pan uit te rijzen dat het ook hier zaak is om vooraf goed te kijken of de tijd en het geld wel besteed zijn. Daarnaast zijn er congressen en symposia, waarmee ik dan evenementen bedoel waar je alleen naartoe gaat om te luisteren naar verhalen van anderen en niet zelf iets presenteert. Mijn ervaring is dat deze bijeenkomsten vooral nuttig zijn als ze kleinschalig zijn. De grotere zetten vooral de organisatoren in het licht en bieden weliswaar kansen voor netwerken en 'gezien worden', maar brengen je eigen onderzoek nauwelijks verder.

Mijn conclusie zal niemand verbazen: het deelnemen aan internationale bijeenkomsten in het kader van onderzoek (of alleen maar om je 'vakkennis' bij te houden) zijn een prima instrument om te leren, te netwerken en kans op publicaties te vergroten. Vaak, maar niet altijd, worden ze op interessante locaties gehouden, wat het toeristisch genoeg vergroot, en zijn er – niet onbelangrijk – de recepties, die vooral plezant zijn nadat de autoriteiten hun woordje gedaan hebben.

Als ik naar mijn eigen loopbaan kijk, dan staan de Joint Sessions van de ECPR voor mij op eenzame hoogte. Een goede tweede zijn thematische seminars/symposia en *summer schools* (zowel als student of als docent). De hele grote evenementen kunnen aardig zijn en brengen je nog eens ergens, maar verwacht daar nooit te veel van. Geniet ervan, maar met mate!

Noten

1. David Lodge, "Small World, by David Lodge", *The Guardian* 20 januari 2012, <http://www.guardian.co.uk/books/2012/jan/20/david-lodge-small-world-book-club>.

2. Over *slow science*: Garfield, 1990, Alleva, 2006 en <http://slow-science.org/>.

Sociaal kapitaal dwingt politieke verantwoordelijkheid af

Dimi Jottier en Bruno Heyndels

SAMENVATTING VAN:

Jottier, D. & Heyndels, B. (2012) Does Social Capital Increase Political Accountability? An Empirical Test for Flemish Municipalities, *Public Choice*, 150 (3-4), 731-744.

Inleiding

Het 'goed' functioneren van de overheid vormt een van de belangrijkste aandachtspunten in de politiek-economische literatuur. Sinds Putnams baanbrekende werk uit 1993 toonden tal van empirische studies aan, dat sociaal kapitaal hierbij een intermedieërende rol speelt. Er is een brede consensus over het feit *dat* overheden beter presteren in gemeenschappen met meer sociaal kapitaal (Putnam, 1993; Rice, 2001; Coffé & Geys, 2005; Tavits, 2006). De vraag *hoe* sociaal kapitaal de werking van de overheid beïnvloedt, kreeg echter nauwelijks aandacht. Deze vraag staat centraal in Jottier en Heyndels (2012).

In deze bijdrage onderzoeken we hoe sociaal kapitaal het kiesgedrag beïnvloedt. Concreet bekijken we hoe sociaal kapitaal de balans tussen instrumentele en expressieve motieven in het kiesgedrag stuurt (paragraaf 2). In paragraaf 3 presenteren we de resultaten van een empirisch onderzoek bij de Vlaamse gemeenten. De resultaten bevestigen de hypothesen geformuleerd in het theoretisch model: de

aanwezigheid van sociaal kapitaal leidt ertoe dat instrumentele motieven een belangrijkere rol spelen. Een goed (slecht) beleid wordt meer beloond (afgestraft) dan in gemeenten met minder sociaal kapitaal. Op die manier identificeren we een achterliggend mechanisme van de stelling van Boix en Posner (1998). Deze auteurs stelden dat kiezers in gemeenschappen met veel sociaal kapitaal "sophisticated consumers of politics" zijn die het politieke gebeuren nauwlettend volgen en slecht presterende politici electoraal afstraffen. Het gevolg hiervan is een verhoogde politieke verantwoordelijkheid en bijgevolg een beter presterende overheid.

Sociaal kapitaal en instrumentele en expressieve kiesmotieven

Het gedrag van de individuele kiezer is een van de grote mysteries voor de politiek-economische analyse. De literatuur identificeert twee motieven die het stemgedrag

van kiezers sturen: instrumentele en expressieve motieven. Het uitbrengen van een stem heeft een instrumentele waarde, omdat kiezers hiermee het toekomstige beleid kunnen beïnvloeden (Downs, 1957). Kiezen heeft echter ook een symbolische waarde. Deze vloeit voort uit het stemmen zelf en niet uit de impact op het toekomstige beleid. Het uitbrengen van een stem voor een bepaalde partij of politicus stelt de kiezer in staat om zich bijvoorbeeld te identificeren met die partij of met die politicus. Die symbolische waarden worden gecategoriseerd als expressieve motieven (Brennan & Hamlin, 2000).

Het onderscheid tussen instrumentele en expressieve motieven wordt typisch didactisch verduidelijkt door te vergelijken met het gedrag van een voetbalsupporter. Deze trekt naar het stadion om zijn favoriete ploeg luidkeels aan te moedigen. Deze aanmoedigingen zijn bezwaarlijk 'instrumenteel' te noemen in de zin dat de roepende supporter ervan zou overtuigd zijn dat zijn individueel geroep (in een massa van duizenden anderen) het verschil zou maken tussen winst en verlies voor zijn favoriete ploeg. Toch roept hij, uit expressieve overwegingen. Op die manier identificeert hij zich met de andere supporters, met zijn ploeg, ...

Uiteraard hoeft het niet zo te zijn dat mensen instrumenteel of expressief stemmen. De kiezer zal zowel instrumentele als expressieve overwegingen meenemen. Afhankelijk van de context zullen de eerste dan wel de laatste domineren. Sociaal kapitaal blijkt een belangrijke contextvariabele te zijn. Om dit te begrijpen analyseren we de eigenlijke aard van instrumenteel versus expressief gedrag.

Een instrumentele kiezer heeft dus als doel om via zijn stem een 'beter beleid' te genereren. Dit impliceert dat hij als rationele kiezer een goed zicht moet hebben op het beleid dat politieke kandidaten zullen voeren. Retrospectief kiesgedrag is daarbij voor de hand liggend: meent de kiezer dat de zittende meerderheid het 'goed' deed, dan zal hij haar zijn vertrouwen geven; meent hij dat het gevoerde beleid niet deugde, dan zal hij eerder een stem op de oppositie uitbrengen. Voor de expressieve kiezer – voor wie het stemmen geen middel is om een beter beleid te realiseren – is het gevoerde beleid minder doorslaggevend, mogelijk zelfs irrelevant. Het "domain of politics" (Brennan & Hamlin, 2000) wordt uitermate divers. Het kan zich uitstrekken tot de ideologie van de politici en partijen, zelfs tot hun persoonlijke levenssfeer, hun geprecipieerde persoonskenmerken, ... Een expressieve kiezer kan bijvoorbeeld alle voor hem relevante informatie halen uit het optreden van politici in populaire TV-spelprogramma's. Het in het verleden gevoerde beleid kan een rol spelen, maar hoeft dat hoegenaamd niet te doen.

Sociaal kapitaal kan de afweging van instrumentele en expressieve motieven beïnvloeden. Een bepaald motief zal zwaarder doorwegen naarmate de baten verhogen en/of de kosten verlagen. De aanwezigheid van sociaal kapitaal verhoogt de baten van instrumenteel stemmen, doordat het gerealiseerde beleid niet enkel van belang is voor de kiezer in kwestie maar ook voor alle anderen die tot zijn sociaal netwerk behoren. Sociaal kapitaal verlaagt tevens de kosten, meer bepaald de informatiekosten, van instru-

menteel stemmen: sociale netwerken vormen een goedkope bron van informatie (Coleman, 1988). Doordat sociaal kapitaal de baten van instrumenteel gedrag verhoogt en de kosten verlaagt, verwachten we dat instrumentele overwegingen een belangrijker rol zullen spelen. De retrospectieve kiezer zal zich dan ook explicieter laten leiden door de kwaliteit van het gevoerde beleid.

Resultaten

We schatten een kiesfunctie voor de Vlaamse gemeenteraadsverkiezingen van 2006. De verklaarde variabele is het stemmenpercentage van de zittende meerderheid. Als controlevariabele nemen we het aandeel in het totale aantal uitgebrachte stemmen die de meerderheidspartijen behaalden bij de verkiezingen die hen aan de macht brachten (in 2000) alsook enkele politiek-institutionele variabelen (politieke concentratie, ideologische verschillen binnen de coalitie en de fragmentatie van de oppositie).

Onze aandacht gaat uiteraard vooral naar de invloed sociaal kapitaal en expressief/instrumenteel kiesgedrag. Hiertoe onderzoeken we de relatie tussen enerzijds de verkiezingsuitslag en anderzijds een indicator van 'beleidstevredenheid'. Deze laatste wordt gecapteerd via de resultaten van een grootschalige bevraging bij de kiezers. Deze werden gevraagd om het beleid in hun gemeente te evalueren met een score van 0 tot 10. Deze scores werden dan per gemeente geaggregeerd. Een expliciete band tussen de beleidstevredenheid en de

uiteindelijke verkiezingsuitslag interpreteren we als evidentie van instrumentele kiesoverwegingen. Onze resultaten geven duidelijk aan dat dergelijke overwegingen een rol spelen: in gemeenten waar de beleidstevredenheid hoger is, scoorden de meerderheidspartijen systematisch beter bij de gemeenteraadsverkiezingen van 2006. Partijen die deelnemen aan het bestuur worden met andere woorden beloond (afgestraft) voor een goed (slecht) beleid. Onze belangrijkste vraag is of dit in alle gemeenten evenzeer het geval is of, meer concreet, of dit verschilt in functie van de aanwezigheid van sociaal kapitaal in de gemeente.

Onze belangrijkste variabele betreft een interactieterm tussen de beleidstevredenheid en het sociaal kapitaal in de gemeente (gemeten via de maatstaf uit Coffé & Geys, 2005). Onze resultaten geven overduidelijk aan dat de aanwezigheid van sociaal kapitaal een belangrijke rol speelt. De mate waarin goed (slecht) beleid wordt beloond (afgestraft) hangt significant af van het sociaal kapitaal in de gemeente. In gemeenten met veel sociaal kapitaal is de link tussen beleidstevredenheid en verkiezingsuitslag explicieter. De meerderheidspartijen worden sterker beloond voor een goed beleid, ze worden zwaarder afgestraft voor een slecht beleid. In gemeenten met lager sociaal kapitaal is de vertaling van beleidstevredenheid naar verkiezingsuitslag veel minder uitgesproken. Expressieve overwegingen leiden ertoe dat een goed beleid weliswaar wordt beloond, doch in veel mindere mate dan het geval is in gemeenten met hogere niveaus van sociaal kapitaal.

Algemeen vinden we dus dat sociaal kapitaal zorgt voor een betere politieke controle op de beleidsvoerders. Onze resultaten vormen in die zin de eerste empirische bevestiging van de hypothesen van Boix en Posner (1998).

Bibliografie

- Boix, C. & Posner, D.N. (1998). Social Capital: Explaining its Origins and Effects on Government Performance, *British Journal of Political Science*, 28 (4), 686-693.
- Brennan, G. & Hamlin, A. (1998). Expressive Voting and Electoral Equilibrium, *Public Choice*, 95 (1-2), 149-175.
- Brennan, G. & Hamlin, A. (2000). *Democratic Devices and Desires*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Coffé, H. & Geys, B. (2005). Institutional Performance and Social Capital: An Application to the Local Government Level, *Journal of Urban Affairs*, 27 (5), 485-501.
- Coleman, J.S. (1988). Social Capital in the Creation of Human Capital, *American Journal of Sociology*, 94 (1), 95-120.
- Downs, A. (1957). *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper and Row.
- Jottier, D. & Heyndels, B. (2012). Does Social Capital Increase Political Accountability? An Empirical Test for Flemish Municipalities, *Public Choice*, 150 (3-4), 731-744.
- Putnam, R. (1993). *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- Rice, T.W. (2001). Social Capital and Government Performance in Iowa Communities, *Journal of Urban Affairs*, 23 (3-4), 375-389.
- Tavits, M. (2006). Making Democracy Work More? Exploring the Linkage between Social Capital and Government Performance, *Political Research Quarterly*, 59 (2), 211-225.

De sociale basis van politieke rekrutering

Een vergelijkende studie van gemeenteraadsleden in Europa

Herwig Reynaert, Tom Verhelst en Kristof Steyvers

SAMENVATTING VAN:

Reynaert, H., Verhelst, T. & Steyvers, K. (2012), The Social Base of Political Recruitment. A Comparative Study of Local Councillors in Europe, *Lex Localis, Journal of Local Self Government*, 10 (1), 19-36.

In de literatuur richt men zich vaak op de sociale achtergrond van lokale politieke elites om hun selectieve rekruteringsproces te verklaren (Steyvers & Reynaert, 2006, pp. 43-48). Ondanks belangrijke evoluties en verschillen tussen politieke systemen komt daarbij doorgaans een disproportionele rekrutering van bepaalde sociale groepen aan de oppervlakte. Zo blijken lokale politici vaker van het mannelijke geslacht en middelbare leeftijd. Ze zijn doorgaans ook hoog opgeleid en bogen dikwijls op een hoge professionele status en een beroepsachtergrond compatibel met politiek (Eldersveld, Stromberg & Derksen, 1995, pp. 31-55). Het politieke rekruteringsproces werkt dus niet neutraal. Integendeel, de selectie van het politiek personeel vergroot de kansen van individuen met bepaalde kenmerken om een politiek mandaat te verkrijgen en te behouden. De centrale onderzoeksvraag in rekruteringsonderzoek luidt daarom: wat zijn deze ken-

merken en hoe beïnvloeden ze het selectieproces?

Dit artikel zoekt een antwoord op deze vraag door de achtergrondkenmerken van 11.962 gemeenteraadsleden uit 16 landen te vergelijken.¹ De data werden verzameld op basis van een standaard-postenquête die in de context van het Europese onderzoeksproject MAELG (*Municipal Assemblies in European Local Governance*) werd ontwikkeld. De verschillende culturele en structurele bestuurstradities die in het onderzoek zijn opgenomen laten ons toe om een systematisch inzicht te verkrijgen in de basis van het rekruteringsproces binnen de verschillende landen en over de landsgrenzen heen. In onze studie analyseren we zes specifieke achtergrondkenmerken: geslacht, leeftijd, opleiding, beroep, afkomst en lokale 'roots'. Deze focus houdt uiteraard een aantal beperkingen in. We blijven immers niet stilstaan bij diegenen die eenzelfde profiel hebben maar geen mandataris zijn. Nochtans zou

het ook interessant zijn om na te gaan waarom sommigen met eenzelfde profiel uiteindelijk geen dergelijk mandaat uitoefenen. Ook complementaire fasen uit het rekruteringsproces (bijvoorbeeld politieke activering en leerscholen) komen hier niet aan bod (maar wel in andere artikelen) van het *special issue* waarvan dit artikel een onderdeel is.

“To be a man or not to be a man”: dit is traditioneel een belangrijke vraag in rekruteringsonderzoek. Het antwoord op deze vraag is vrij eenvoudig. Gemiddeld is bijna 73% van de raadsleden een man. In Polen, Griekenland, Italië en Israël is dit zelfs meer dan 80%. Vrouwen hebben dan weer duidelijk meer kansen in Frankrijk, Zweden en Noorwegen: hier vinden we respectievelijk ‘slechts’ 54,5%, 57,1% en 61,4% mannen in de raad. Het genderonevenwicht is dus zeker niet van de baan. Lokale politiek blijft een door mannen gedomineerde activiteit.

Een tweede klassieke variabele is de leeftijd van de raadsleden. We stellen vast dat de gemiddelde leeftijd van 51,1 jaar het traditionele patroon bevestigt. De gemiddelden variëren bovendien niet sterk tussen de landen. Raadsleden zijn gemiddeld het jongst in Spanje (45,2), Zwitserland (47,8) en Italië (48,3) en het oudst in het Verenigd Koninkrijk (58,6), Zweden (54,2) en Duitsland (54,1).

Vervolgens vroegen we naar het opleidingsniveau – het hoogst behaalde diploma – van de raadsleden. Het is duidelijk een voordeel als men een universitair diploma heeft: 62,7% van de raadsleden had een universitair diploma op het moment dat ze een lokaal mandaat opnamen. Wel is de spreiding over de landen ruimer.

In bepaalde landen stijgt dit percentage tot boven 70% (Israël, Frankrijk, Verenigd Koninkrijk en Spanje), terwijl het in andere onder 50% ligt (Italië, Oostenrijk en Zweden).

Als vierde kenmerk analyseren we welk beroep de raadsleden uitoefenden vooraleer ze hun eerste lokaal politiek mandaat opnamen. In het algemeen oefende ruim de helft van de raadsleden een selectief of geprivilegieerd beroep uit voor dit eerste mandaat (professionele politicus, ambtenaar, leerkracht, zakenman, vrij beroep).² In Griekenland en het Verenigd Koninkrijk is deze selectiviteit nog veel sterker aanwezig (respectievelijk 65,1% en 67,3%), in België, Kroatië, Oostenrijk en Zweden bogen minder raadsleden op een dergelijke selectieve beroepsachtergrond (41,6%, 39,7%, 40,7% en 42,4%).

Waar zijn de raadsleden en hun ouders geboren? Van zodra het raadslid, de moeder of de vader in een ander land is geboren, beschouwen we het raadslid van ‘vreemde afkomst’. Globaal is dit voor 15,2% van de raadsleden het geval. Er is echter één heel opvallend cijfer. Slechts 9,8% van de raadsleden in Israël heeft geen vreemde afkomst. Dit heeft uiteraard te maken met het feit dat heel wat ouders van die raadsleden elders werden geboren, omdat Israël op dat moment nog niet bestond. Ook voor Kroatië en Tsjechië moeten we rekening houden met de specifieke situatie van deze landen. In Italië (3,2%) en Spanje (3,1%) is het aandeel raadsleden van vreemde afkomst miniem. Zwitserland (21,5%) en Frankrijk (17,5%) scoren ten slotte boven het gemiddelde.

De laatste variabele in onze studie is lokale ‘roots’. Raadsleden die reeds voor

hun 18de levensjaar in hun gemeente woonden, kennen we lokale 'roots' toe. We stellen vast dat gemiddeld meer dan de helft van de raadsleden lokale 'roots' heeft. In België, Griekenland, Italië en Kroatië is dit zelfs voor meer dan 7 op 10 raadsleden het geval. Een sterke verankering in de gemeente blijkt anderzijds minder belangrijk in Frankrijk, Nederland en het Verenigd Koninkrijk (28,4%, 35,5% en 29,2%).

Op basis van onze analyse kunnen we zo concluderen dat het rekruteringsproces de mogelijkheden van individuen om raadslid te worden inderdaad verhoogt als men over bepaalde selectieve achtergrondkenmerken beschikt. Gemeenteraadsleden zijn nog steeds vaker man, van middelbare leeftijd en hoog opgeleid. Ze hebben doorgaans een selectieve beroepsachtergrond en lokale 'roots'. Raadsleden van vreemde origine komen minder vaak voor. De vergelijkende aard van het onderzoek laat ons toe om dit algemene beeld te nuanceren: er zijn namelijk duidelijke verschillen tussen de raadsleden van de 16 landen al naargelang het kenmerk dat we bestuderen. Systematische patronen vallen echter moeilijk te ontwaren.³ Voor Polen, Kroatië en Tsjechië kunnen we nog min of meer een gelijkaardig en gemiddeld patroon waarnemen. Voor de Franco-groep (Frankrijk, Italië, België, Griekenland en Spanje) en de Noord- en Midden-Europese groep (Duitsland, Nederland, Oostenrijk, Zwitserland, Zweden en Noorwegen) zijn de gelijkenissen echter niet zo duidelijk.⁴

Noten

1. De 16 landen zijn, in alfabetische volgorde: België, Duitsland, Frankrijk, Griekenland, Israël, Italië, Kroatië, Nederland, Noorwegen, Oostenrijk, Polen, Spanje, Tsjechië, het Verenigd Koninkrijk, Zweden en Zwitserland. Omdat de respons onevenwichtig was verdeeld tussen de landen, werd de dataset gewogen. Zo kreeg elk land een gelijke proportie cases in de analyse. Bovendien werd de steekproef beperkt tot steden met minstens 10.000 inwoners.
2. Dit zijn de zogenaamde "talking or brokerage professions" (Norris & Lovenduski, 1993).
3. Voor een gedetailleerde analyse (o.a. naar het effect van lokale bestuurstraditie, gemeentegrootte en partijtype), zie Reynaert, 2012.
4. Israël vormt een uitzondering in dit onderzoek en behoort niet tot deze klassieke typologieën.

Bibliografie

- Eldersveld, S., Stromberg, L. & Derksen, W. (1995). *Local Elites in Western Democracies. A Comparative Analysis of Urban Political Leaders in the U.S., Sweden and the Netherlands*. Boulder, CO: Westview Press.
- Norris, P. & Lovenduski, J. (1993). 'If Only More Candidates Came Forward'. Supply-side Explanations of Candidate Selection in Britain, *British Journal of Political Science*, 23 (3), 373-408.

- Reynaert, H. (2012). The Social Base of Political Recruitment. A Comparative Study of Local Councillors in Europe, *Lex Localis – Journal of Local Self Government*, 10 (1), 19-36.
- Steyvers, K. & Reynaert, H. (2006). 'From the Few are Chosen the Few...' On the Social Background of European Mayors. In H. Bäck, H. Heinelt & A. Magnier (Eds.), *The European Mayor. Political Leaders in the Changing Context of Local Democracy* (pp. 43-73). Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.

*Multi-stakeholder*bestuur en Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen

Legitimatiestrategieën in de private regulering van transnationale arbeids- en milieustandaarden

Luc Fransen

SAMENVATTING VAN:

Fransen, L. (2012), *Multi-stakeholder Governance and Voluntary Programme Interactions: Legitimation Politics in the Institutional Design of Corporate Social Responsibility*, *Socio-Economic Review*, 10 (1), 163-192.

Inleiding

In een toenemend aantal economische sectoren worden arbeids- en milieustandaarden transnationaal gecontroleerd door private bestuursorganisaties. Multinationals zijn vrijwillig lid van deze organisaties in antwoord op een roep om Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen. Transnationale private bestuursorganisaties overzien milieu- en arbeidsstandaarden die niet worden nageleefd door nationale overheden van ontwikkelingslanden en die niet kunnen worden opgelegd door intergouvernementele organisaties. Private bestuursorganisaties ontwikkelen daarom standaarden, implementatieprocedures, externe controlemechanismes en criteria voor lidmaatschap van bedrijven. In veel

sectoren overzien meerdere, in soort variërende bestuursorganisaties arbeids- en milieustandaarden. Qua deelname in het bestuur van deze organisaties schetsen academische studies twee op het oog tegenstrijdige trends. Onderzoekers zien een hoge populariteit van *multi-stakeholder*bestuur, met evenredige deelname van zowel bedrijven als maatschappelijke organisaties in de vormgeving van standaarden en procedures. *Multi-stakeholder*bestuur wordt over het algemeen als de meest legitieme vorm van privaat bestuur van transnationale standaarden gezien. Het zou leiden tot meer inclusieve besluitvorming, slimmere besluiten en meer kritische controle op de voortgang van bedrijven in naleving van standaarden. Tegelijkertijd echter schetsen recente on-

derzoeken de opmars van steeds meer private bestuursorganisaties die enkel door bedrijven worden bestuurd.

Deze studie stelt dat *multi-stakeholder* bestuur inderdaad door de meeste betrokkenen als de legitieme manier wordt gezien om transnationaal privaat bestuur van arbeids- en milieustandaarden te organiseren. Ook organisaties die enkel door bedrijven worden bestuurd reageren op een groeiende druk om zich te legitimeren, niet door hun organisaties volgens het *multi-stakeholdertype* vorm te geven, maar door het te laten lijken alsof hun organisaties *multi-stakeholder* bestuurd worden, terwijl daadwerkelijke inspraak van maatschappelijke organisaties zo goed als afwezig blijft.

De studie toont op deze manier hoe legitimatiestrategieën van bestuursorganisaties en hun deelnemers invloed hebben op de organisatie van transnationaal privaat bestuur. Zij verfijnt daarmee bestaande academische visies op ontwikkelingen met betrekking tot de organisatie van transnationaal privaat bestuur. De literatuur hield zich tot nu toe te eenzijdig bezig met ofwel een progressieve trend in de richting van een uniforme, aan dominante legitimiteitscriteria conformerende bestuursvorm; ofwel een *race to the bottom*, als gevolg van een groeiend aantal enkel door bedrijven gecontroleerde private bestuursorganisaties. De toegevoegde waarde van deze studie is dat zij aantoonde dat alle private bestuursorganisaties zich willen legitimeren, maar dat deze ambitie geen vooraf te voorspellen lineair of uniform effect heeft op de kwaliteit van bestuur. Legitimatiestrategieën van transnationale private bestuursorganisaties zijn

veranderlijk en vaak opportunistisch. Op de langere termijn kunnen zij echter de idee van wat legitiem bestuur is wel beïnvloeden. Het groeiende aantal bestuursorganisaties dat enkel door bedrijven wordt bestuurd terwijl zij symbolisch elementen van *multi-stakeholder* bestuur in hun bestuursmodel verwerken, kan daarmee in de toekomst het begrip van wat legitiem privaat bestuur van arbeids- en milieustandaarden is op zijn kop zetten.

Hieronder worden eerst diverse vormen van *multi-stakeholdernabootsing* geïntroduceerd, die gevonden kunnen worden in diverse sectoren. Vervolgens richt de analyse zich op de cruciale case van de Europese retailsector.

Trends in de nabootsing van *multi-stakeholder* bestuur

Private organisaties die enkel worden bestuurd door bedrijven maar toch claimen met *multi-stakeholder* bestuur bezig te zijn, treft men aan in de conservatie-initiatieven voor bossen en visserij, in arbeids- en milieustandaardorganisaties in de speelgoedindustrie, de elektronica-industrie, de kledingindustrie en in de retailsector. Nabootsing van *multi-stakeholder* bestuur kent meerdere vormen. De meest gebruikte vorm is de instelling door een private bestuursorganisatie van een adviesraad, inspraakmiddag of online consultatieronde waaraan maatschappelijke organisaties kunnen meedoen om hun mening te geven over standaarden en procedures van de bestuursorganisatie. Maatschappelijke organisaties kunnen daarmee hun stem

laten horen, maar krijgen op geen enkele wijze medebeslissingsrecht.

Een tweede vorm is de deelname aan bestuur van private organisaties door personen die wel een verleden hebben in het maatschappelijke organisatieveld maar die in hun huidige capaciteit geen banden hebben met maatschappelijke organisaties. Deze vorm geeft private bestuursorganisaties de kans te profiteren van enige kennis op het gebied van arbeids- en milieu-onderwerpen, zonder direct te maken te krijgen met claims over specifieke gebeurtenissen die mogelijk niet door de beugel kunnen in fabrieken, boerderijen, bossen of zeeën.

Een derde vorm is het kopiëren van standaarden en procedures van een bestaand *multi-stakeholder*bestuurde organisatie, zonder maatschappelijke organisaties een plaats te geven in het bestuur van deze organisatie. Het maakt dat bestuursorganisaties kunnen claimen dat hun standaarden en procedures door *multi-stakeholder*onderhandeling tot stand zijn gekomen. In de dagelijkse praktijk kunnen deze organisaties echter zonder inmenging van maatschappelijke organisaties beslissen over hoe deelnemende bedrijven deze standaarden en procedures in de praktijk brengen.

Lessen uit de Europese retailsector

Europese retailbedrijven hebben twee arbeids- en milieustandaardorganisaties ontwikkeld, *Business Social Compliance Initiative (BSCI)* en *Global Social Compli-*

ance Program (GSCP), die beide meerdere vormen van nabootsing van *multi-stakeholder*bestuur gebruiken zonder maatschappelijke organisaties te laten meebesturen.

In het recente verleden hebben de meeste retailers die deze organisaties ontwikkelden ervaring opgedaan met onderhandeling in een *multi-stakeholder*setting, of deelname aan *multi-stakeholder*bestuurde private organisaties. Wat overheerst onder deze bedrijven is frustratie over de samenwerking met maatschappelijke organisaties. De meeste bedrijven onderkennen intussen dat om legitiem te kunnen besturen maatschappelijke organisaties wel op een of andere manier betrokken dienen te zijn.

Vandaar dat beide organisaties in eerste instantie beginnen als een collectief van bedrijven dat zich afkeert van bestaande *multi-stakeholder*bestuurde organisaties en een eigen exclusief door bedrijven gedomineerd bestuursmodel vormgeeft. In de daaropvolgende fase doen echter bovengenoemde vormen van *multi-stakeholder*derimitatie opgeld.

Met de groeiende populariteit van deze organisaties onder Europese bedrijven lijkt hun externe appreciatie langzaam te kantelen. De Verenigde Naties heeft zich positief uitgelaten over de GSCP, en onder Europese maatschappelijke organisaties vinden we nu ook vertegenwoordigers die wat de BSCI doet een verantwoorde vorm van privaat bestuur vinden. Dit duidt op een verandering in het begrip van wat legitieme organisatie van privaat bestuur van arbeids- en milieustandaarden is, weg van de notie dat maatschappelijke organisaties een gelijke stem moeten hebben in

besluitvorming ten opzichte van deelnemende bedrijven.

Toekomst

Deze studie wijst lineaire verwachtingen over groeiende legitimiteit of afnemende kwaliteit van transnationaal privaat bestuur van arbeids- en milieustandaarden af, en stelt in plaats daarvan een raamwerk voor dat gevoelig is voor de contingentie en veranderlijkheid van legitimatiestrategieën van private bestuursorganisatie. In de verdere ontwikkeling van de organisatie van privaat bestuur en het begrip

van wat legitiem privaat bestuur inhoudt, moet rekening gehouden worden met diverse mondiale trends. Een van die trends is de mogelijke inmenging van de Verenigde Naties en de Europese Unie in de vormgeving van privaat bestuur, middels meer expliciete internationale normen met betrekking tot mensenrechten en Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen. Een andere trend is de ontwikkeling in politiek-economische relaties tussen producerende landen (met name China, India en Brazilië) en consumerende landen (Europa en de Verenigde Staten). Verder onderzoek kan meer licht werpen op de impact van deze trends.

Rudy Andeweg is als hoogleraar empirische politicologie verbonden aan het Instituut voor Politieke Wetenschap van de Universiteit Leiden. Zijn onderzoek is gericht op diverse aspecten van politieke representatie. E-mail: andeweg@fsw.leidenuniv.nl.

Didier Dierckx is wetenschappelijk medewerker aan het Departement Politieke Wetenschappen van de Universiteit Antwerpen. Hij werkt aan het beleidsondersteunend onderzoek 'Focus op Deurne', alsook aan een proefschrift waarin wordt gezocht naar contextuele verklaringen voor lokale politieke participatie. E-mail: didier.dierckx@ua.ac.be.

Luc Fransen is universitair docent bestuurskunde in Leiden en Jean Monnet Fellow aan het Europees Universiteit Instituut. Recent verscheen van hem de monografie *Corporate Social Responsibility and Global Labor Standards* bij Routledge. E-mail: l.w.fransen@fsw.leidenuniv.nl.

Bruno Heyndels is hoogleraar economie aan de VUB en docent aan de FUSL. Hij is auteur van talrijke academische publicaties omtrent de interactie economie & politiek, economie & sport en economie & cultuur. E-mail: Bruno.Heyndels@vub.ac.be.

Joop van Holsteyn is als universitair hoofddocent en bijzonder hoogleraar Kiezersonderzoek verbonden aan het Instituut voor Politieke Wetenschap van de Universiteit Leiden. Zijn onderzoek is gericht op diverse aspecten van politieke houdingen, publieke opinie en politiek en electoraal gedrag. E-mail: holsteyn@fsw.leidenuniv.nl.

Dimi Jottier is doctoraatsstudent aan de VUB. Hij doet onderzoek in het domein van de economische analyse van de politieke besluitvorming. E-mail: dimi.jottier@vub.ac.be.

Hans Keman is hoogleraar vergelijkende politicologie aan de Vrije Universiteit in Amsterdam. E-mail: hans.keman@vu.nl.

Cas Mudde is universitair docent aan het Department of International Affairs van de University of Georgia in de Verenigde Staten. Hij is de auteur van *Populist Radical Right Parties in Europe* (Cambridge University Press, 2007), dat de Stein Rokkan Prijs won in 2008, en de co-redacteur (met Cristóbal Rovira Kaltwasser) van *Populism in Europe and the Americas: Corrective or Threat for Democracy?* (Cambridge University Press, 2012). E-mail: casmudde@uga.edu.

Herwig Reynaert is decaan van de Faculteit Politieke en Sociale Wetenschappen en als hoogleraar verbonden aan de vakgroep politieke wetenschappen van de Universiteit Gent. Hij is vakgebiedvoorzitter van het vakgebied lokale en regionale politiek en voorzitter van het Centrum voor Lokale Politiek. E-mail: Herwig.Reynaert@UGent.be.

Kristof Steyvers is docent aan de Vakgroep Politieke Wetenschappen van de Universiteit Gent. Zijn onderzoek situeert zich voornamelijk in het Centrum voor Lokale Politiek en heeft in het bijzonder betrekking op lokaal politiek leiderschap, vergelijkende lokale politiek, partijen en verkiezingen op lokaal vlak, hervormingen aan het lokaal bestuur, stadspolitiek en stedenbeleid en de democratische verankering van lokale netwerkverbanden. E-mail: Kristof.Steyvers@UGent.be.

Patrick Stouthuysen is hoogleraar politicologie aan de Vrije Universiteit Brussel. E-mail: Patrick.Stouthuysen@vub.ac.be.

Peter Thijssen is hoofddocent aan het Departement Politieke Wetenschappen van de Universiteit Antwerpen. Hij is lid van de onderzoeksgroep Media, Middenveld en Politiek (M²P). Zijn onderzoek spitst zich toe op de wisselwerking tussen publieke opinie en politieke participatie. E-mail: peter.thijssen@ua.ac.be.

Tom Verhelst is wetenschappelijk medewerker aan het Centrum voor Lokale Politiek van de Vakgroep Politieke Wetenschappen van de Universiteit Gent. Hij bereidt een proefschrift voor over de rol van de gemeenteraad en de gemeenteraadsleden in België. E-mail: Tom.Verhelst@UGent.be.

Debby Vos is als doctoraal onderzoeker verbonden aan de onderzoeksgroep Media, Middenveld en Politiek (M²P) binnen de Universiteit Antwerpen. Zij doet onderzoek naar de media-aandacht die politici krijgen en de determinanten daarvan. E-mail: debby.vos@ua.ac.be.

Marcel Wissenburg is hoogleraar politieke theorie en voorzitter van de Sectie Bestuurskunde en Politicologie aan de Radboud Universiteit Nijmegen, en Visiting Professor aan de Universiteit Keele. E-mail: M.Wissenburg@fm.ru.nl.

Auteursrichtlijnen *Res Publica*

I. Voor ALLE BIJDRAGEN, zowel voor de wetenschappelijke artikelen als voor de rubrieken, gelden volgende voorschriften:

- Publicatie in het **Nederlands**.
- Auteurs geven aan of ze hun **bijdrage insturen** als wetenschappelijk artikel, dan wel als rubrieksbijdrage (essay, symposium, boekbespreking), naar res.publica@acco.be.
- **APA-referentiesysteem**, zowel in de **tekst** als in de **bibliografie op het einde** van de bijdrage.

II. Voor de TWEE DELEN AFZONDERLIJK gelden voorts volgende voorschriften:

Wetenschappelijke artikelen:

- maximum 10.000 woorden, inclusief abstract, referenties, voetnoten en bibliografie
- bestaan uit 5 onderdelen: titel, Engelstalig abstract en titel, corpus en bibliografie
- Engelstalig abstract en titel: 100-150 woorden
- Engelstalige keywords: maximum 6
- corpus: In de inleiding worden doel, motivatie en context van het artikel uitgelegd.
- enkel literatuur met rechtstreekse relevantie voor het onderwerp van het artikel dient te worden opgenomen, uitgebreide empirische details worden beter niet in de tekst zelf opgenomen
- titels en tussentitels: 5 niveaus mogelijk, gebruik Arabische cijfers
  - niveau 1: gecentreerd en standaard lettertype
  - niveau 2: *gecentreerd en cursief*
  - niveau 3: *links uitgelijnd en cursief*
  - niveau 4: *linkse insprong, cursief, eindigt met punt*. Tekst volgt meteen.
  - niveau 5: GECENTREERD EN HOOFDLETTERS
- het aantal voet- en eindnoten moet tot een minimum worden beperkt
- tabellen en figuren worden in de tekst ingevoegd en aangeduid met Arabische cijfers
- artikels worden in Word-versie ingediend
- auteurs verklaren in begeleidende e-mail dat het ingezonden artikel in deze vorm niet bij een ander tijdschrift werd ingediend of gepubliceerd
- aantal woorden van het artikel wordt in begeleidende e-mail meegegeven
- auteursgegevens: naam, correspondentie- en e-mailadres worden in afzonderlijk document bij het artikel gevoegd

- **Rubrieken**

- **Politiek essay:** maximum 7.000 woorden
  - In 'het politiek essay' publiceren we artikelen die belangwekkende bijdragen leveren tot het publieke debat. Het politiek essay is een opiniërend artikel waarin auteurs, gehinderd door en gebaseerd op hun wetenschappelijke kennis, duidelijk stelling nemen ten aanzien van een maatschappelijk relevant onderwerp.
- **Symposium:** verschillende bijdragen - samen maximum 7.000 woorden
  - In 'het symposium' nemen academische en praktijkpoliticalogen stelling in over actuele dossiers. Discussiepunten kunnen zowel het academische politieke bedrijf tot voorwerp hebben, als thema's die in het bredere politieke leven beroering wekken.
  - Van de publicatietaal van politicalogen tot het gebruik van opiniepeilingen door de massamedia: al die onderwerpen waar politicalogen iets over te melden hebben, maar het er doorgaans niet over eens zijn.
  - *Res Publica* zoekt het debat op en brengt er verslag over uit. Verschillende auteurs nemen positie in tegen resp. voor een centrale stelling die door de rubriekverantwoordelijken van de redactie kort wordt ingeleid.
- **Onderzoek uitgelicht:** maximum 1000 woorden
  - In 'Onderzoek uitgelicht' wordt interessant, prestigieus en belangwekkend politicalogisch onderzoek van Vlaamse en Nederlandse bodem in de spotlight geplaatst. Auteurs vatten een recent gepubliceerd wetenschappelijk artikel samen op een toegankelijke manier in 750 tot 1000 woorden. Voorwaarde voor selectie van bijdragen is recente publicatie in een gerenommeerd internationaal politicalogisch tijdschrift (maximaal twee jaar geleden) en een eerste of tweede auteur dan wel een meerderheid van co-auteurs die verbonden zijn aan een Vlaamse of Nederlandse academische instelling. Lezers van *Res Publica* blijven hiermee op de hoogte van belangrijke theoretische en methodologische ontwikkelingen in het bredere vakgebied.
  - De klemtoon ligt op een samenvatting van het oorspronkelijke artikel. Desgewenst kan dit gekaderd worden in het bredere onderzoek dat aan het artikel ten grondslag ligt. Voor figuren en tabellen wordt best naar het oorspronkelijke artikel verwezen; noten worden best gemedend.

Voor een uitgebreide beschrijving van de auteursrichtlijnen:

www.respublica.be